

A MAGYAR SZELLEM VÁNDORÚTJA

ÍRTA:
JUHÁSZ GÉZA

A DEBRECENI ADY-TÁRSASÁG KIADÁSA
1938.

A MAGYAR SZELLEM VÁNDORÚTJA

NYOMTA A
TISZÁNTÚLI KÖNYV- ÉS LAPKIADÓ RT. DEBRECEN
1938.

A VÁNDOR ÁLLOMÁSAI.

Minden lélek külön világ. Aki a maga világát szavakban ki tudja fejezni: író. Eleinte a hivatott költő is közhelyes, kezdetleges. Később, nagy idegen példákön, megtanulja a lényegsűrités titkát, a hiánytalan művészi kifejezést. Legmagasabb fokon eredeti, önálló költészetet teremt. Ezt a három fokot nemcsak az egyes írók élik át, hanem a népek is. Irodalmunk kezdetleges állapota Mátyásig tart (1458), önállóságunk Petőfivel kezdődik (1842,1. A kettő közé esik a művészi kifejezés elsajátítása, világirodalmi remek nyomán.

Az író: termőfa. Gyümölcse a mű. A korból no ki, s rendesen el is pusztul a korról. De a nagy költő mélyebbre halol; alkotásai népe ősi rétegeiből szívnek magukba tartós erőt.

A faj, a nyelv elválaszt, a külön nemzeti irodalmakat világirodalomká a kor köti össze. A kifejezés tökéletesedésének fokait külön, élte át a magyarság, az egyes korokat Európával együtt egy mai magyar sokban áll közelebb egy mai egyiptomihoz, hinduhoz, mint Árpád hőseihez.

A kor: közös észjárás, hasonló viselkedésmód, rokon ízlés. Az új ízlés új kifejezés-rendszert, új stílust teremt. Minden nagy korszaknak más a stílusa. Ennek a változásnak egyszerű a törvénye. Az emberi természet szélsőségből szélsőségbe zuhan. Most az anyagra esküszik, majd a szellemre. Lép jobbra, lép balra, mégsem topog egyhelyben. Közben folyton nő, együtt a táguló mindenséggel.

A görög-római művészet anyagi volt, a középkori, a gótika, szellemi. Mátyás óta a következő korszakokat élte át a magyar költészet: reneszánsz, bárók, rokokó, romanticizmus, realizmus, expresszionizmus. (A vastag betűs korszakok szellemiek, a rendes betűsök anyagiak.)

A magyarságban sohasem aludt ki a pogánykori kalandozás láza. Megtéérése után új hadjáratra indult, hogy birtokba vegye az európai művelődést. Portyázásai nyomát elsöpörte az idő, szellemi hódításai fönmaradtak irodalmi termékeinkben. Irodalomtörténetünk: a magyar szellem vándorútja. A vándorlás határállomásai a kifejezésfokok, s rajtuk belül az egyes művészi korszakok, a stílusok.

Népköltésünk világa.

Mi volt a magyarság úti poggyászában? Miféle kifejező ösztönt hozott magával Keletről? Erre csak ősi költészetünk adhatna választ, azt pedig

nem jegyezte föl senki. Mégis következtethetünk rá: mai népi termékeinkből. A nép lassan tanul, de nehezebben is felejt. Zenekutatóink szerint például van ma is élő dallamunk, amelyet megtaláltak másfél ezer éve elszakadt cseremisz rokonainknál.

Népköltészetünk a kézzelfogható reális világot ábrázolja. Meséink magát Istent és Jézust is egyszerű paraszti vonásokkal festik. A magyar jól érzi magát a földön. Babonái bajelhárítók, nem megfélemlítők. A más világ nem izgatja alkotó képzeletét. A közösség sorsa sem. Újabbkori történelmi mondánk alig van. Vallásos énekeink s hazafias dalaink túlnyomórésze nem népi eredetű. Népköltésünk tárgyköre tehát meglehetősen szűk: a magánéletre szorítkozik.

De a művészetben az egyoldalúság gyakran erény: egyirányban összevont erő. A magyar népköltés java magasrendű, klasszikus szépségű. A népnek határozott ízlése, valóságos íratlan költészettana van. Formái hajlékonyak: nem gépies taktus, hanem élő ritmus hullámzik bennük. Parányi szótageltéréseket, apró szabálytalanságokat a népi költő szívesen használ. A merev tiszta rímnél jobban szereti a változatos asszonáncot.

Mesterien vegyíti a maradandó és esetleges vonásokat. Addig rostálja alkotásait, míg csak a lényeg marad bennük. Nem ismer külön lírát, epi-

kát, drámát. Főműfaja románcszerű: együtt van benne az érzés, az elbeszélés meg a drámai párbeszéd.

Képzelete mindent átlelkesít. Nem tűr semmi holtat, mozdulatlant. Hősei is cselekvő, határozott férfiak: kemény urak, vakmerő betyárok.

Legnagyobb lángelméink alkotása is nyer, ha a nép változtat rajta.

I. A KEZDETLEGES KIFEJEZÉS KORA.

Az első hangok,
(Irodalom latinul.)

A középkori keresztyén irodalmak egyházuk nyelvén szólaltak meg. A mienk: latinul Papok írták papoknak. Legfontosabbak köztük a magyar szentek legendái. Már első királyunk udvarában három szent élt. Később *sem volt* bennük fogyatkozás: egy családból legtöbb szentet az Árpádok adtak. Az egyház hamar megíratta legendájukat. De több ezekben a történelmi hűség, mint a legendás vonás. Csak Szent László és Szent Erzsébet köré képződik jelentékenyebb csodasorozat. A magyar kódexírók képzeletét áln ndóain fékezi a faji józanság. A keresztyén életszemléletet az ősi pogány felfogással egy sem tudja művészien egybehangolni.

Még leginkább történetíróinknak sikerül ez. Nem elvonult szerzetesek ők, hanem művelt udvari papok. Alkotásaik sem kezdetleges barát-krónikák, amilyenek német földön divatoztak,

hanem szerves, kerek, olasz és francia ízlésű geszták. Már az első keresztyén század megalkotta az alpművet, s azontúl minden század létrehozta a maga korszerű változatát. Anonymus a honfoglalást, Kézai Simon a hún hagyományt, a Képes Krónika a királymondákat örökítette meg. Már Anonymus idézgeti népi énekeinket. Kézai Kun László papja meg szinte visszapogányodóban mutatja a magyar szellemet, nagy megértéssel Attila iránt. Legtökéletesebben a Képes Krónika egyensúlyozza a világi érdeklődést és vallásos hitet. A magyar gótikának ez az irodalmi főműve képeivel is jelzi már a reneszánsz hajnalát.

Mérföldlépő csizmában.
(irodalom magyarul.)

Szigorúan véve latin termékeink sem művésziek, még kezdetlegesebbek anyanyelvű alkotásaink. Magyarul századokig nincs kinek írni. A közép európai irodalmak rendre a Halotti Beszéd táján szólalnak meg anyanyelvükön. — Az első magyar prózát 1200 körül mintha kíváncsiságból írná be a lelkes másoló egy latin szertartáskönyvbe: Lássuk milyen egy szöveg magyarul ! A Halotti Beszédet nem papíron fogalmazták; szájról szájra alakult ki, ép magyar észjárással, erőteljesen. — Még kevésbé érzik a papírozás a legrégebb magyar versen, az ó-magyar Má-

ria-siralmon, amelyet az Árpádok ki-
halása táján jegyeztek föl. Egy-egy
századba kerül, míg újabb lépésre
szánja magát a fejledező magyar írói
ösztön. De ezek a lépések hétmérföl-
desek. Első versünk, a Mária-siralom
lírai fényű; jó magyar versérzéssel
próbálja megközelíteni latin eredetije
bonyolult formáját. Ütemei zengenek,
rímei magasan állanak Tinódi fölött.

Ujabb nyolcvan év, s megszületik az
első magyar könyv: Assiszi Szent Fe-
renc legendája. Szent Ferenc forradal-
masította a középkori gondolkozást.
Beárasztotta a kolostor-cellákba a ter-
mészet fényét, illatát. Összebékítette a
hitet a földi világgal, amelyben addig
a sátán művét rettegték. Érthető,
hogy a reális magyarság ezt a szentet
szólaltatta meg a maga nyelvén leg-
előbb. Az Assiszi derűs szelleme a
legkevésbé volt idegen a számára.

Ez az első könyvfordítás, a magyar
irodalmi nyelv nagy erőpróbája rop-
pant feladat lehetett. Megoldása még
csikorgó, darabos. Viszonylagos siker
is elég volt, hogy népünket a teljes
biblia lefordítására bátorítsa. Má-
tyás könyvgyűjtő példája szintén hoz-
zájárult, hogy ezekből az elszigetelt
kísérletekből összefüggő kéziratos iro-
dalom álljon elő. Ekkorra már nyu-
gaton föllendült a könyvnyomtatás;
Temesvári Pelbárt latin prédikációi
egész sor kiadásban járták Európát, s
Angliáig elvittek egy-egy magyar mese-
csirát.

Száz évvel a Ferenc-legenda után a legigénytelenebb közönségnek, latinul nem tudó apácáknak készül kódexirodalmunk nagyrésze. Legfontosabb köztük a Margit-legenda, az ifjú királylány megrázó harca az üdvösségért. Maradt egy négyezer soros verses legendánk is, az egyetlen »középkori magyar eposz«, ennek szintén nő a hőse, még hozzá tudós nő: Alexandriai Szent Katalin. Legsikerültebb prózalegendáink a Barlám és Jozafát meg Szent Elek a korszak végén, Mohács évében keletkeznek; ekkortájt fejezi be az Érdy-kódexet is egy ismeretlen karthauzi: a magyar középkor legjobb prózaírója.

Kéziratos líránk, epikánk általában még kezdetlegesebb, mint próza termékeink. Bajos volna belőlük megérteni, hogyan győzhetett nálunk velük egyidőben a reneszánsz. Előzményei nem is itt keresendők, hanem jobb latin termékeinkben s főleg a magyarság reális hajlamában, amely népköltészetünket táplálta, s itt-ott legügyetlenebb kódex-fordításainkon is nyomot hagyott.

II. A MŰVÉSZI KIFEJEZÉS KORA.

A MAGYAR SZÉPSÉG KEZDETE: A RENESZÁNSZ.

A reneszánsz igen korán átjut hozzánk Olaszországból. Nem Mátyás üvegházi ültetvénye: a magyarság kezdőitől készül rá. Nagy Lajos nápolyi hadjárata végigvitte csapatainkat Itálián, s rögtön alkotások is igazolták fogékonyságunkat az új szellem iránt: a Kolozsvári testvérek szobrai és a Képes Krónika. Még a kezdetleges Ferenc-legendát is ez élteti. Mátyás alatt aztán eljut irodalmunk a művészi kifejezés fokára. Megszületik a magyar szépség.

Mátyás már itthon nevelkedett reneszánsz királlyá, Udvara fődíszei is magyarok eleinte. Nevelője, Vitéz János esztergomi érsek európai hírű szónok, Vitéz unokaöccse, Csezmicei János pécsi püspök pedig nemcsak a 15. század legünnepeltebb latin költője — Janus Pannonius néven. — hanem talán az egyetlen, akinek költészete élő maradt a nem latin származású deáknyelvű lírikusok közül. Társaságukban bontakozik ki Mátyás műpártoló haj-

lama. S a szellem emberei hálásak, Mátyás elsősorban nekik köszönheti hervadhatatlan dicsőségét, nem katonái hősiségének.

De a költők, tudósok túlérzékenyek, nehezen kezelhetők. Mátyás ellen később éppen Vitéz János és Janus Pannonius esküszik össze. Nem csoda, ha jóidőre ki is ábrándul a humanistákból. Csak második felesége, Beatrix melegíti föl ismét a reneszánsz iránt. Most már olaszokkal veszi magát körül. Egy sincs köztük olyan jelentékeny, mint Janus. Az ő támogatásuk kelti azt a látszatot, hogy Mátyás reneszánsz-rajongása gyökértelen volt. Pedig nem vele kezdődött ez a mozgalom, nem is szűnt meg halálával sem. A Corvinák híre betűszomjúságot oltott az országba. Buzgón irták a kódexeket, s száz évvel Janus után már magyarul zenghette reneszánsz énekeit a különb utód: Balassa Bálint.

A világi költészet: Janus Pannonius.

Mátyás trónraléptekor, 1458-ban ler hazá Olaszországból. Szegény fiú, Vitéz János juttatja ki Guarino kitűnő ferrarai iskolájába. Janus tőle tanul görögül, magasztaló verset is ír róla, mint később a maga görög tanáráról Ady. Ő is átéli és kifejezi a fájó különbséget hazája és a művelt nyugat közt. Csodagyermeki mohósággal tanul. Mintha népének századokig elfojtott lelke törne föl benne: torony-

magas szökőkútként, forrón, zavarosan, elragadóan. Szilaj pogány életöröm, szabadszájú érzékiség, őszinte művelődésvágy, gyerekes lelkendezés, csúfolódás telíti költészetét: könnyű epigramjait, elégiáit, parttalanul áradó elbeszélő költemény-féléit.

Itthon Mátyás bizalmasa, szemefénye, barátja. Ő fogalmazza a király elegáns latin leveleit s követi megbízást is teljesít. Gazdag főpap; egyetlen költőnk, akinek olyasféle sors jut mint Goethének Weimarban. De ő sem boldog. Itáliába sóvárog. A férfikor küszöbén apadni kezd bő lírája. Sok költő átéli ezt az átmeneti megtorpanást, Goethe, Schiller, Arany, sőt Nagyváradon Ady is. Janus félreérti ezt a válságot. Barbár környezetét okolja »hanyatlásáért«, pedig legmélyebb elégiáit itthon írja, például egy szép búcsúéneket Váradról.

Gondolkozása teljesen pogány. »Senki nem lehet író is, hívő is«, — kiáltja ki a korjelszót. A görög filozófiába mélyed, a lélekvándorlás hitében keres megnyugvást. Rá is szorul a vigaszra, mikor nagybátyja iránti hálából Mátyás ellen fordul. A király mint a villám csap rájuk. Minden összeomlik. Janus menekül. Itáliába szeretne jutni, hogy író lehessen, szabad, független. Útközben éri a halál, még negyven éves sincs.

Egyetlen költőnk, akit eredetiben ismer Európa. Magyar fordításban ép a

mi korunk kezdi feltámasztani. Sok olyan hangja van, amelyet Mátyás óta csak a mai magyarság élvezhet igazán. Korszakalkotó jelentősége, hogy ő tanítgatja először magyar érzésekre a nagy lírát.

A magyar hitújítás.

Szent Ferenc összebékíti az eget a földdel, de a béke rövid. Elvilágiasodik a művészet, — ez a reneszánsz. El a tudomány is, ez a humanizmus. A fölvilágosodás már a Janus Pannonius-féle főpapokban vallástalansággá kezd fajzani; ekkor rántja vissza a nekiszabadult lelkeket a reformáció. Benne megint összefér a világi színezet a hittel.

Amilyen mohón kapott a magyarság a reneszánszon, úgy kap a reformáción is. Legnagyobb gondolkozónk ebben a században Dávid Ferenc, a vallásszabadság első törvénybeiktatója. Ő teszi a keleti országhatár felé egyre gyökeresebbé a hitújítást. Luther csak a németeket, tótokat elégíti ki végleg, az alföldi magyar kálvinista lesz, az erdélyi unitárius, sőt a székelység egyrésze: szombatos.

A reformáció lerázza a középkor bilincseit. Nemcsak a Bibliában hisz, hanem abban is, hogy az ember képes helyesen értelmezni a Szentírást, önértetre neveli a tömeget. A tudás fényét terjeszti. Útját nyomdák és iskolák jelzik S nálunk még valami:

magyar nyelvű irodalmunk első virágzása. A prédikátor szakít a papírízű kezdetleges kódex-stílussal: beárasztja irodalmunkba a népnyelv élő szövegeit. Már a népköltést is magasztalja? az Újszövetség első fordítója, a tudós Szilveszter János, akit a század végén Károli Gáspár a teljebibliával követ. Fellendül a vallásos líra, epika; vitadrámák és prózai művek keletkeznek. Sztárai Mihály, Helldai Gáspár mellett, a sok pap és iskolamester közt megjelenik egy hadirokkant is, a magyar újságírás őse, Tinódi Sebestyén.

Bornemisza Péter drámái.

A magyar próza első mestere. Együtt benne a reneszánsz művészi ereje, humanista műveltsége, reformátori és újságíró elevensége. Előkelő családját a török juttatja koldusbotra. De ő szegényen is nekivág Nyugateurópának. Pályája legszebb gyümölcse az első igazi Tragédia Magyar Nyelven. Bécsi diáktársainak írja, Sophokles Elektrája nyomán. El is játsszák, ki is adják 1558-ban. Meséjét szabadon átkölti, magyarrá teszi; a görög kórusból például vén cselédet csinál. Hatalmas nyelve, megjelenítő ereje van: a nagy szenvedély és útszéli tréfa egyaránt sikerül neki. Szerkezete szigorúan zárt. Hatása tiszta költői, megrendítő. Sötét korképe teljesen magyar.

Hazatérve a Balassa-család udvari papja lesz, a későbbi költő, Bálint nu velője, itt írja gyilkos Komédiáját a rothadt-lelkű Balassi Menyhártról, ez a műve csak csonkán maradt ránk, egy erdélyi pap kiadásában. Versei szintén a kor javához tartoznak. Vég-ső évtizedeiben egy óriási prédikáció-gyűjteményt ír: kora egész műveltsé-gét átfogalmazza protestáns szem-pontból, ítéletet tart paptársai fölött is az Ördögi Kísértetekről szóló köny-vében Rettentően őszinte, valósága., 16. századi Szabó Dezső. Egész élete csupa harc. Bécs közelében működik. Saját nyomdája van. El-elfogják, császár elé viszik, családostul elüldözik, halálra ítélik. Paptársai ellene fordul-nak. Pázmány előde, Telegdi Miklós főieq az ő leküzdésére állítja föl Nagy-szombaton a század egyetlen katoli-kus nyomdáját. Semmi nem tudia megtörni. Még az idő sem bír vele, pedig századokra elfelejti az utóko-i. A. dráma virágzásához városi környe-zet kellene « ezt nálunk rommá hamvasztja a török.

A világháború után váratlanul elő-került az Elektra s maga Móricz Zsig-mond állott be magasztalójának, mai színpadra is ő alkalmazta. Azóta ki-derült, hogy a Balassi Menyhárt Árul-tatása szintén Bornemisza műve. Idő-álló drámát hagy ránk abból a korból, midőn Shakespeare még meg sem szü-letett.

Balassa reneszánsz lírája.

Az első nagy magyar költő. Sűrűvérű főúri sarj, féktelen reneszánsz természet. Legigazibb szerelmét, Losonczi Annát ifjan eljätssza, felesége elhagyja. Úzött vadként fut Lengyelországba, el az óceánig. Csak hősi halálra tér haza. Vannak iszonyú tettei, de balsorsa még iszonyúbb.

Mintha népe jövőjét példázná: amit elveszt anyagi téren, megnyeri a szellem világában. Kardja kettétörik, tolla ronthatatlan. Amilyen mohón él, úgy is tanul. Bornemisza Péter nevei, a század legnagyobb írója. Műveiben egybezuhog Középeurópa szellemi java: antik életöröm, bibliai zsoltár, olasz, német, lengyel, oláh, horvát, török ritmus és verstartalom. Mindent egyénivé, magyarrá változtat. Fordításai is önvallomásként hatnak. Nyelvünk elszórt költői ráleléseit sűríti, fölfokozza. Nem egyes lírai remekek teszik nagyvá, hanem az életművéből együttesen sugárzó költői hő. Elődei tétován tapogatóztak, utána felszökik az átlag színvonal. Csokonaiig az ő tanítványa a magyar költészet s Adyban újra éled a hatása.

Költészetéből kivillog a korabeli meggyötört és örömhabszó magyar világ, de főleg a tulajdon arca: a vakmerő katona, tüzes szerelmes, töredelmes bűnös. Nincs a reneszánsznak őszintébben föltáruzó lelke. Rom hazáját a líra virágaival árasztja el.

Minden népnek a kiterjedelmű költemények sikerülnek először. A 10. században egyaránt kedvez a lírának a reneszánsz, a humanizmus és a reformáció. Mind tiszteli az egyént. Balassa I ezenkívül klasszikus népköltészetünk is ihleti. Románcszerűen, elbeszélő elemekkel keveri líráját, mint a nép és majd Petőfi. Még íőltűnőbb egyezése a néppel, hogy ő sem a közösség tolmácsa, hanem a magánember érzéseit fejezi ki.

Katonadalait ifjonti kalandvággy fűti: öndicsőségét kergeti a végbeliek közt, a nagy széles mezőn, a szép liget erdőn. A természetet tiszta keveretlen színfoltokban látja, friss szemmel, mint a világra most eszmélő gyerek. Virág-énekei nem olyan szabadszájúak, mint Janus lírája volt, így is botránkozik rajtuk az ország eleget. Istenes énekei a büntudat legmélyebb megszólaltatól Adyig, egyéniek, önérzetesek, mint a modern vallásos költészet. Elégikus fényű líra ez: a tiszta szépség költészete.

Versesregényt is ír, idegen tárgyról, Eurialus szerelméről, de finom lélekrajzát saját szenvedélyével árasztja tele. Egy nyomtatott dráma-töredéke maradt még, azonkívül néhány vallásos műve. Tudatos költő, végig fejlődik. Önálló dalformát teremt. Benne tetőződik a reneszánsz, s már tovább is mulat: a bárók felé.

A FENSÉG SZÁZADA: A BÁROK.

Balassa abban, is a jövő útját jelzi, hogy visszatér a katolikus egyházba. Ő még érdekből, Pázmány már meggyőződésből. A sok új felekezet csüggesztő, a szabadság súlyos teher. A hívők úgy menekülnek vissza a régi nyájba, mint korunk a diktatúrába.

A spanyol Habsburgok birodalmából útnak indul a katonás jezsuitarend. Új kifejezésmódot hoz: a barokot. A reneszánsz eszménye a szép volt, a báróké a fenség, a hatalmas arány, a lenyűgöző pompa. S a hősi szenvedély. De nem földi, egyéni célokért, hanem a 17. század első felében Istenért, aztán a hazáért. Nálunk az elsőnek Zrínyi a vezérdalosa, a másodiknak a kurucok. Az egyéni líra elnémul.

A reformáció népmozgalom volt, az ellenreformáció urak, királyok összefogása a szabadság ellen. Átcsap ez a törekvés protestáns területre is. Erdélyben szintén örökössé válik a fejedelmi hatalom s megindul a vallásüldözés.

Ha a reneszánszot a földi élei érdekelte, most megint a túlvilág kap hangsúlyt, s a csillagászok új felfedezése: a végtelen. Ennek a kifejezője az eposz, irodalmunk 17. századi vívmánya.

Pázmány hitrendszere.

A szabad vizsgálódás elvével már Melius Péter szembefordul, mikor Dávid Ferenc megtagadja a Szentháromságot. A kálvinista Pázmán Péter meg egyenesen visszatér a katolikus egyházba. Rendkívüli képességét a jezsuiták rögtön fölismerik. Rómában nevelik. Egyetemi tanár, hercegprímás lesz. Egy nemzedék alatt kisebbségbe szorítja a magyar protestantizmust.

A reformáció az ész nevében eldobta az emberi hagyományt. Pázmány megmutatja, hogy a logikának két vége van, mint a botnak. Ráolvassa a hitújítókra, hogy a Szentírás mellett ők sem nélkülözhetik a hagyományt. Igazságra Vezérlő Kalauza, ez a hatalmas hitrendszer, fogyhatatlan harci kedvvel, vidám fölényvel védi azokat a dogmákat, amelyeket a prédikátorok támadnak. A magyar humor első nagy megszólaltatója. Szellemesen aknázza ki az újítók felekezeti ellentéteit. Ahol lehet, nem is egyháza tanaival dorongolja őket, hanem egymással.

Vitairatai, prédikációi, imái prózánk máig élő remekei. Sikere a szónok s még inkább az író diadala. Nincs egy holt részlete; csupa lélek, ízes nyelve tele népi szólamokkal. Ebben még a reformáció hagyományát folytatja. Mondatait viszont már a bárók szellem duzzasztja. Tudós becsvágyát meg hosszú latin idézetei jelzik. De mindig művészi fénye van s nem egy lapja

költői erejű Harcmodorán látszik a magas olasz iskola. Cselvágásai váratlanok. Mikor úgy tesz, mintha igazat adna a hitújítóknak, akkor a legveszélyesebb. A protestantizmusnak most is volnának nagy szellemei: Szenei Molnár Albert s később Apácai Csere János, de nincs honuk a hazában. A kor-szellem Pázmánynak dolgozik.

Zrínyi keresztyén eposza.

Irodalmunk 16. századi szerencséje még egyszer ismétlődik; a bárók legnagyobb költőjét is kora legnagyobb írója neveli: Pázmány. Zrínyi fejedelmi egyéniség: nemcsak első igazi eposzírónk s százada legkülönb lírikusa, hanem nagy államférfi is és európai hírv hadvezér.

Ifjan bejárja Olaszországot s saját dedikált verskötetét adja neki a pápa. Otthonos a világirodalomban, de a hazai hagyományt is fölhasználja. Ballassa világi édességével nem tud mit kezdeni. Az ő fenséges álmaihoz zordabb nyelv kell és egyszerűbb előadás. Mint a középkori kódexé vagy a Tinódié. Szerelmesét mély férfi-lírával ostromolja s rövid házassága egv boldog telén megalkotja főművét, a Szigeti Veszedelmet.

Két nagy vallásos eposz közt keletkezik ez a hősköltemény: Tasso Jeruzsálemé és Milton Paradicsoma közt. Az első hat is rá. A Zrínyiász a bárók leghiánytalanabb összefoglalása: égi és

földi hősiség, vallásos és nemzeti tartalom. Cselekvényét a Végtelenség öleli körül. Meséje az égből ind ni s legendaként fejeződik be. Főhőse megváltói távlatot kao, kiengeszteli Istent, kettőtöri haragja vesszejét, a szultánt, s angyalszárnyon száll föl a mennybe.

Zrínyi az egyetlen eposzköltőnk, aki hisz »csodás elemeiben«. Mindent föl-nagyít. Népmesei vonásoktól sem húzódik (sárkányméreg). De a legenda-író és a mesemondó az oknyomozó történettudóssal egyesül költeményében. Hü jellemeit, csataképeit a magyar valóságigény ihleti. Hanem népi hangja egyáltalán nincs. Szórendjét bárók szenvedély forgatja föl, sokszor a homályosságig

Szerkezete nem ismer párhuzamos, mellérendelő mesevezetést, mint pl. Shakespeare reneszánsz-drámái. A bárók szigorúan zár, hármas egységbe, mint a francia tragikusok. Mindent alárendel 3 főalaknak, mint Rembrandt clair-obscur képei. A Zrínyiasz a törökre ruházza a reneszánsz vonásait, a szerelmet (Kumilla), a természetérzékletet (a török ifjú éneke), a féktelenséget (a szultán haditanácsa). Magyar alakjait viszont bárók hősiség fűti, fegyelmezettek, önfeláldozók.

Mire megjelenik, vége a harminc-éves háborúnak, kilobbant a vallási gyűlölet. Csak Gyöngyösi tanul belőle: a Kumilla-részletben egész epikája benne van. Maga Zrínyi áttér a politikára. Az önálló hadseregért küzd, pél-

dájával s kevert nyelvű röpirataival. Függetlenségi eszméi a Wesselényi-összeesküvés vértanúira s a kurucokra maradnak. Eposza ellenben csak egy század mill va éled újra.

A kuruckor költészete.

A 17. században Balassa nyomán egész költő iskola keletkezik főúri lírikusokból, de egyéni hangjuk alig van. A kor leglíraibb tehetsége. Gyöngyösi István szerelmi történetekről ír áleposzokat, sok üres bárók cikornyával. A Zrínyiaszon kívül csak lent a mélyben, az irodalom felszíne alatt teremnek művészi epikus művek, románccfélek és balladák. A régi székely halladák nem maradtak ránk eredeti alakjukban, csak a múlt században gyűjtötték össze őket. Népi eredetüket főleg az matatja, hogy hiányzik belőlük a közszellem, a történelmi érzék; túlnyomórészt egyéni tragédiákat dolgoznak föl, megrázó erővel, fölülmuhatatlan tömörséggel

Történelmi énekeink írástudók fél-népi szerzeményei; papok, gályarabok, diákok, nemes urak, katonák írják őket sok tudákossá«ga!, terjengősen. Vannak azért köztük sikerültebbek is. Míg az Arany-iskola uralkodott, Thaly Kálmán utánköltéseit tartották legszebbeknek. Ma a nyersebbekben is megbecsüljük a művészi erőt.

Különösen a század lírai termékeiben. Ezek közül sok táplálkozik a ku-

ruc-labanc háborúk közös élményanyagából. Az irodalmi iskolázottság, Balassa hatása rajtuk sem tagadható. Gyakran talál bennük hiánytalan kifejezést a kor szenvedélye, a hősi láz, a gúny, a szikrázó kedv, a keserű fájdalom. De nem hiányzik belőlük a bárók képzsúfolás, a mesterkélt cikornya sem.

Balassa egykori apródjának, Rimai Jánosnak egy versszakából kibontakozik legrégebbi nemzeti dalunk, a Rákóczi-nóta. Keserű, komor tartalma rövid, rímhalmozó játékos sorokban feszeng. Van ebben valami jelképes. Méltán viseli az utolsó erdélyi fejedelem nevét, aki maga is rokokó udvaroncból fejlődött szabadsághőssé.

A KELLEM SZÁZADA: A ROKOKÓ

Majtény után végre béke van az országhatáron belül, Mohács óta most először. A nemzet erejét a hódoltság után betelepült külföldi tömegek beolvasztása köti le. A közélet dermedt, de a hótakaró alatt zsendülni kezd a kétszázados mag: a reneszánsz világi vetése. Csak a távlatok zsugorodnak össze. A 18. század a kis arányok kora: a rokokó virágzási ideje, a kellem százada.

Az újkor három első nagy stílusát a latin népek fejlesztik ki. A reneszánsz termő talaja Olaszország volt. Ez az

ízlés képen, szoborban alkotta a legmaradandóbbat. A bárók spanyol eredetű, a rokokó francia. A bárokra a liatalmas arányú, káprázatos díszű templomok jellemzők, a rokokóra a nyaralók és a kecses törékeny bútorok. A rokokó eszménye a mosolygó udvaronc, aki kényelembe helyezi magát a világban. A bárók vallásos rajongását fölvaltja a fölvilágosodás, az elvilágiasodás.

Az irodalomban a rokokó rövid változatos versformákat hoz divatba, derűs tartalommal Dalaiban életöröm ujjong. A hőskölteményt komikus eposzokkal teszi nevetségessé. A drámát operává kecsesíti. Regényeit is napló és levéltöredékekből rakja össze. Az óriás barok műveket kiterjedelműek szorítják ki, mint amilyen az epigram, a tanító mese, anekdota, levél, elbeszélés. Ez az ízlés uralkodik nálunk az egész 18. század java termékeiben: Miestől Csokonaiig.

A bujdosó mosolya.

A magyar rokokó első tiszta hangja a bujdosó Rákóczi udvarában szólal meg; Mikes Leveleiben. Rákóczi maga is vonzóan ír latinul és franciául, az egyház és a diplomácia nyelvén: vallásos érzéseiről és történelmi élményeiről. Mikes nem jár ilyen magas tájakon, nem is alkot összefüggő emlékiratot. Az élet kis dolgairól, a bujdosás hétköznapijáról cseveg levélformában.

Ez a gyűjtemény csupa mosoly. Pedig mi oka lehet mosolyra a bujdosónak? Hol van már tőle a kuruc diadal, az európai udvarok fénye, a világ dicsősége: Párizs! Nem siratja őket, csak a szülőföldjei, a kis Zágont. Azt is úgy siratja, hogy tréfának érzik. Csaváros eszű góbé, tele édes mókával: Tamási Áron előde. Udvari ember, a fejedelem kamarása: szíveszakadtáig uralkodik magán, még mikor szerelmét, Kőszegi Zsuzsit nőül veszi is az öreg Bercsényi Miklós gróf,

Jókaiig senki sem ír nálunk ilyen közvetlenül, az élet nyelvén. Mindegy miről beszél, a hangja érdekel, nem a tárgyai. Tengeri betegség, földrengés, török pletvka. az élet minden kis dolga az ő lelke tükrében jelenik meg, derih székely észjárással, magyar éietbölcse séggel Lírai ereje ellenállhatatlan; egyes lapjairól századok múlva sem száradt föl a könny, mint ahol például a fejedelem haláláról ad számot.

Rövid mondatait rokokó ízléssel formálja. Egyetlen elbeszélés-gyűjteménye. a Mulatságos Napok szintén rokokó alkotás Irodalmunk fejlődésére Mikes sokáig nem hat, de mire itt-hon fölfedezik, itti i- régen végbement ugyanaz, ami Rodostóban: a bárók átkecsesedett rokokóvá,

A bohém és a szerzetes

Középkori íróink papok voltak. Balassa óta fölénk kerekedtek a katonák. De még tart a verseny: Balassa

nál alig kisebb Bornemisza, Zrínyinél Pázmány. A 18. századra is jut egy ilyen író-pár: az első magyar bohém Amadé és a komoly jezsuita, Faludi. Mindkettő rokokó író, Európa sok részéi ismerik, de költészetükben a hazai hagyományt ápolják tovább.

Különösen Balassa legnagyobb utóda, a magasrangú katonatiszt Amadé László báró, akinek egy dalát maga Arany János zenésíti. Mikes lírai őszintesége még fokozódik az ő rövid kerek dalaiban Ennek a műfajnak ő az első mestere irodalmunkban: Balassa lírája még túlnyomórészt elégia volt.

Amadé dalai nem kerülnek rögtön nyomtatásba. De zenésítve beszárnyalják az országot. Pillangó szerelemről szólnak, operett hangulatú udvarlásról, zengő kurta sorokban, unikum strófákban, kecses törékeny formákban. Minden szavuk jólét, biztonságérzet, játék, szórakozás. Ez az európai udvarok hangja, míg föl nem morajlik a francia forradalom.

A nagy művészet alkonya ez; itt a megújulás ideje. S már kezd is zörgetni az újító: Faludi Ferenc. Tudatos író. Nem olyan természetes tehetség, mint Amadé, de műveltebb, ösztönzőbb, Tanulmányozza régi prózákat, Pázmányt. Leszáll a néphez, gyűjti gyökeres szólamait, el-ellesi formáit. Csiszolt prózájával Kazinczy útját egyengeti, népi dalkísérleteivel még messzebb mutat, egyenesen Petőfi felé.

Alkotásai derűs rokokó termékek. Szabad prózafordításaiban az udvari ember eszményképét festi, mérsékelt nyelvújítással. Lírája helyzetdalok sorozata, részben ma sem halványult ei. Benne ébredszik megint a városi igény. Elhanyagolt műfajok fejlesztésébe kezd: drámája és elbeszélés-gyűjteménye is marad,

A Tiszántúl s a bécsi kaszárnya.

Míg 18. századi tudósaink a magyar múlt értékeit veszik számba latin munkákban, nyugaton győz az új szellem, a felvilágosodás. Angliából terjesztik át Európára a franciák. Meg Montesquieu megalégszik az alkotmányos uralom sürgetésével. Voltaire már vakmerőbb: az Ész nevében minden középkori intézménynek hadat üzen. Különösen a főpapságban látja a haladás gátját. Mindkettőjük gondolatai az alföldi kuruc, kálvinista magyarság közt szivárognak szét leg hamarabb.

A szatmári béke óta a protestánsok csak túrt tagjai a Habsburg birodalomnak. Külföldi kapcsolataikat gátolja az állam, iskoláik sorvadoznak. De az elnyomás minden életrevaló réteget csak edz. Orczy Lőrinc báró és Ráday Gedeon gróf elszigetelt kísérletei után két tiszántúli kálvinista köznemes, Bessenyei és Kazinczy áll irodalmunk élére. Az első új eszméket hoz, a másik új művészi formákat.

A megújulás egy bécsi kaszárnyából indul ki, a testőröktől. Rövid ideig nálunk is betölti ekkor a királyi ház azt a hivatást, amelyet szerencsésebb népek udvara szokott: a magas művelődést sugározza szét. Mária Teréziának eszében sincs, hogy németesítsen, hiszen az ő udvara sem német, hanem olasz, francia. A királyfi, a későbbi II. József, épúgy Voltaire-re esküszik, mint a testőr Bessenyei.

De már közel az óra, mikor az ész bálványozásai ledönti a szív szava. Voltaire-! Rousseau. Meneküljünk a természethez, pusztuljon a hazug, mesterkelt város! Állítsuk vissza az ősi állapotot, mikor még nem volt elnyomott és elnyomó! Ezt hirdeti Rousseau, s művelt nemeseink fölkapják tanításait. De szabadságon tulajdon kiváltságaikat értik. Hogy adómentességüket védjék, képesek ráereszteni az országra a polipot, Mária Terézia vámrendszerét. A polgárral, jobbagygyal csak néhány tisztánlátó gondol, s az ő hangjuk is elnémul Martinovicsék vesztőhelyen, a Vérmezőn.

A felvilágosodás tolmácsa, Bessenyei.

Irodalmunk megújítója egy közepes író, Bessenyei György. De mióta diákfillérekből kiadták főművét, Tariménes Utazását, tudjuk, hogy ez az átlagköltő: nagy gondolkozó. Műveletlenül jut Bécsbe, testőrnek, vademberként topog az udvari multságokon. Magyar

önérzettel, szívós tanulással, a szolgálat pihenő óráiban, fölvergődik kora színvonalára Társait is magával vonja. Századuk főbb gondolatait ők tolmácsolják az elmaradt magyarságnak.

Bessenyei drámákkal lép föl (1772), aztán regényt akar teremteni, hogy pótolja a hiányzó műfajokat. Képzelete nem jelentős, nem költő; de jól szerkeszt s világos nyelvének ereje is, színe is van. INyomán nekizsendül a magyar ngar, Mire Bécsből távoznia kell, annyi tehetség nő mellé, hogy vezéri rángjál elveszíti.

Bihari remeteségében írja meg Tariméncsét, az életből kiszorultak kesení gúnyjával. Korrajza sötét, könyörtelen, csak ifjúsága tündérlátomását idézgeti vissza rajongva, el-elcsukló hangon. Egy kiábrándult szív végső számadása ez az életről; több benne a töprengés, mint a mese. A felvilágosodás minden kérdésének keményen a szemébe néz; Voltaire magyar rajongója nem hisz többé olyan naívvul az észben, a hálaadásban, mint mestere. Akkor époly meghasonlásban volt az európai szellem, mint ma: egyik országban forradalom tombolt, a másokban fejedelmi önkény, A Tariménes ezt a meghasonlást fejezi ki. Hőseiben önmaga fejlődésfokait rajzolja meg Bessenyei: ő a vadember, a művelt ifjú hős, s ő a vén mogorva bölcs is, akiről azt mondják a regényben, hogy „az. egész teremtés ellentmondássá változott benne.

Bessenyei drámái közül csak vígjátéka arat sikert, a Filozófus. Pontyi címen játsszák. Ebben a mellékalakban Bessenyei a parlagi nemest ostromozza. De a nézők magasztalásnak érzik a gúnyt, ujjongnak neki: Ez aztán a törzsökös nemes!

Félreértésük tapsa nem hat el Biharig. Az elhagyott voltaire-iánus békétlen ül hal meg, s szertartás nélkül temetteti el magát.

*Nyugatos magyarok és magyaros
beolvadtak.*

A felújulás íróit iskolákra szokták osztani. Ez a csoportosítás külsőségesen alapul, nem a lényegen. A franciások az alexandrin mintájára páros rímmel használják az ütemes tizenkettest. A deákosok antik metrumban írják ódáikat, a németesek az időmértéket rímmel egyesítik. A magyarosok tovább is a négyes rímre esküsznek.

Ez a sok új ritmus még növeli a rokokó formagazdagságát. Nyelvünk pontosan méri a szótagokat, a deákosok kísérlete elragadóan sikerül. Szótagmérésen alapszik a németesek formai újítása is, amelynek egyébként semmi köze a németekhez. A középkori latin leoninus-költészet használta együtt a rímet és az időmértéket.

Szellemben nincs sok különbség az „iskolák“ közt. A rokokó kecses formái helyett egyszerűbbeket, klasszikusabbakat teremtenek s tartalomban is

megkomolyodnak. Nő az érzékük az ősi egyszerűség iránt, a múlt dicsőséget kezdik magasztalni. De ugyanakkor valóságos nyugat-imádat tör ki rajtuk. Még a magyarosok is külföldi minták szerint magyarkodnak. Két idegen származású író a vezérük: Gvadányi és Dugonics, a peleskei nótárius és Etelka alkotója. Gyöngé műveikben először arat sikert a külsőséges hazafiság. Szellemben a deákosok állanak hozzájuk legközelebb. Egyetlen kimagasló költőjük Virág Benedek. Vakmerően török új szórendbe a nyelvet s tömörséget és hajlékonyságot adnak neki.

Új szellemi tartalmat a franciások hoznak, új költői formákat pedig a németesek, *ők* a legművészebbek. Mint a középkorban az olasz, a 16. században az angol s a 17-ben a francia, most a német nép adja a legnagyobb költőket Európának. Minden irodalom a hatásuk alá kerül; nálunk ép a leggyökeresebb magyar írók.

Kazinczy és az új kifejezésmód.

A németes iskola vezére Kazinczy Ferenc. Goethe és Schiller az eszménye. De a világ minden hozzáférhető irodalma vonzza. Sorra fordítja a külföld remekeit, példájuktól várja a magyar költészet fölvirágzását. Tudatosan készül művészi pályájára. Főleg Goethe nemes „görög” eszményítését, formaszépségét szeretné meghonosítani.

Nem mindjárt kerül szembe élesen a hazai hagyománnyal. Korán érvényesül. II. József idején még ritka nálunk a német tudás. Kazinczyt főleg ez a készsége s szabadkőműves összeköttetése juttatja Felsőmagyarországon vezető állásba. Már ekkor megkezdődik irodalom-szervező hivatása. Művelt, nyájas, nagyjövű fiatalember, könnyen talál kapcsolatot minden író társával. Színvonalas folyóiratokat indít s rendkívüli gonddal fordít. Drámát és regényt. Egy Werther-ízű szabad átdolgozása országos siker.

A kalapos király halála kettétöri a pályáját. A Martinovics-féle összeesküvés miatt halálra ítélik. Kegyelmet kap, nehéz fogságra. Amint kissé emberibben bánnak vele, a börtönben is tovább dolgozik. Mikor kiszabadul, már edzve van minden megpróbáltatásra. A parányi zempléni falucskát, Széphalmot az ország szellemi központjává teszi. Rettenthetetlenül hirdeti a megújodást, s a forradalmi rémület zsibbadásából lassan életre rázza nemzetét.

Roppant műgondja, kényes ízlése, fáradhatatlan levelezése irodalmi köztudatot teremt. Egy nemzedék alatt formailag is odaemeli irodalmunkat, ahol Európa áll. Szó sincs többé szellemi elmaradásról. Kifejezőmódja élénk, rugalmas, tömör. Lírája sokhúrú, ösztönző; irodalmi epigramjait ma is élteni csípős hangjuk, magas mű-

vészi fülfogásuk. Prózája hajlékony, gyöngéden árnyaló. Önéletrajza és levelei m e s t e r m ű vek.

Legnagyobb tette, a nyelvújítás már a 19. század történetéhez tartozik. Saját műveivel belül marad a rokokó-klasszicizmus, az u. n. ampír korlátain, de haláláig (1831) ő az irodalom vezére.

Bacsányi, a forradalmár

Kazinczy vezérséget két ifjabb kortársa veszélyezteti: Bacsányi János és Kármán József. A származás nem egyetlen tekintély többé. Az omladozó bárók világrend résein nemcsak a köznemesség tör elő, hanem a polgárság, sőt Bacsányi személyében a jobbagység is. A felújulás korának sok lírai tehetsége van, Ányos, Verseghy, Dayk>-, Sz^ntjóbi Szabó, — köztük Bacsányi! nem is annyira képességével érdemei külön helyet, mint inkább származásával, sorsával. Tudatos szószólója osztályának: „az első politikai költő”, — épen abból a rétegből, amelynek addig semmi beleszólása nem volt az ország ügyeibe.

Magával a hajlékony Kazinczyval sem tud összeférni, mikor együtt indítanak folyóiratot. Veszélyesebb kérdésekben még inkább helytáll. A francia forradalmat hatalmas lélekzetű verssel köszönti. Nyolc sor az egész, de maga a magyar föld morajlik benne, fenyegetőn: „Ti is, kiknek vérét a ter-

mészét kéri, hív jobbágyitoknak föl-szentelt hóhéri, jertek s hogy sorsotok előre nézzelek, vigyázó szemetek Párizsra vessétek“. Bacsányinak ez a vers az állásába kerül. A Martinovics-féle összeesküvés börtönbe juttatja; ott keletkeznek megrázó kufsteini elégiái.

Kiszabadulása után Bécsben marad. De a lecke nem használ neki: 1809-ben ő fordítja le Napoleon kiáltványát a Habsburgok ellen. A franciák hazavonulása után távozni kénytelen Párizsba, ahol évdíjat kap. Napoleon bukása Linzbe juttatja s holtig ott él rendőri felügyelet alatt, felségével, egy osztrák költőnővel. Irodalmunkból kiszigetelődik, különösen mióta a nyelvújítás túlzásai ellen szót emelt. Kazinczy hívei kiirtják a köztudatból, csak a negyvenes években választja tagjául az Akadémia Nem is felel rá. Mikor meghal, túl a nyolcvanon, már föllépett nagy utóda, Petőfi. Apostolában mintha Bacsányi vádja zengene vissza, mennydörgőbben.

Kármán, a széplélek.

Bacsányit a társadalmi nyomás politikus költővé teszi, Kármán, a kálvinista írópap fia esztéta lesz, főúri szílonok bennfentese, széplélek. Van az alkatában valami goethei vonás: a polgár mohó vágya az udvar felé. Abban az időben komoly műveltséget jórészt csak az előkelők szerezhettek, nekik alkotott a képzőművész, a muzsikusz,

ők élvezték a finom társalgás, a szereplőm, az utazás örömeit.

Kármán is sorsszerűen kerül Bécsbe. Gyorsan érvényesül, — mintha Jókai róla venne néhány vonást mikor Jenőy Kálmánt mintázza, az És Mégis Mozog A Föld főhősét. Fönnmaradt szenvedélyes szerelmi levélváltása egy grófnéval; ebből látszik leginkább verbeli művésztermészete, lelki gazdagsága. De nemcsak ezeknek a leveleknek örök érzelemvihara emlékeztet a fiatal Goethére, hanem azok az érvei is, amelyekkel fölvetelt kér kora legjellemzőbb alakulatába, a szabadkőműves páholyba.

Amint hazatér, Pestet akarja szellemi középponttá tenni. II. József már fölismerte Buda fekvésének előnyét. Mozog többi írónk, maga Kazinczy is a végeken harcol művelődésünkért, Kármán néhány magyar érzésű mágnással az ország szívében fáradozik a színházért s folyóiratot indít, az Urániát. Kazinczyék talán magas pártfogói miatt is gyanakszanak rá, de munkatervük sem azonos. Az ifjú Kármánt már nem elégíti ki a fordító becsvágy, a puszta stílvívmány, — eredetileg szerelne alkotni.

Élete korán ellobban, s csak évtizedek múlva ássák elő folyóiratából műveit, köztük Fanni Hagyományait. Ez az elbeszélés annyira elhitető, hogy sokan élőnek gondolták a hősnőjét. Egyezései Goethe Wertherével

lényegtelenek. Költői áradása fontos, s az magából Kármánból ered. Finom lélekrajzával vetekszik nyelvi szépsége. Minden érzésrezdületet kifejez, természetesen, feszesség nélkül.

Kármán inkább nagy ígérete irodalmunknak, mint megvalósult értéke, de Fannijában százada egyik legjelemezőbb művét alkotta meg.

*A felvilágosodás magyar talaja,
Debrecen.*

Az alkotásnak is megmunkált talaj kell, nemcsak a gyümölcsnek. Kármán vetése korán elperzselődött, Bacsányié sziklára hullt. Kazinczyék osztrák börtönben tűntek el. Mintha kárbavesztett volna a 18. század végső évtizedeinek minden erőfeszítése.

Pedig nem így volt. Bessenyeiékben az ország tartalékereje tört fel. Kezdetől erre a felvilágosodás-kori megújulásra készült a magyarság. Ezt jelzi kódexeink viszonylagos józan-sága. Ezt ígéri az a mohóság, amellyel népünk Húsz János tanain, a reneszánszon és a reformáción kap

Hogy a latin-keresztyén művelődésbe teljesen beilleszkedhessünk, előbb a gótikának reneszánszá kellett változnia. Janus Pannoniusban célt ér ez a beolvadás. Ettől fogva ellenkező irányú a fejlődésünk, önmagunkat akarjuk érvényesíteni, öntermészetünket kezdjük kifejezni.

Hatalmas lépés, mikor a prédikáto-

rok az élő nyelvet teszik irodalmivá. A nyelv több, mint a gondolkozás eszköze. Nemcsak korlátoz, sugall is. Már a reformáció legmerészebb tételeit a mi Dávid Ferencünk mondja ki; Lessing úgy hivatkozik rá, mint a felvilágosodás elődére. Az újkori bölcsélet, alapvetőjét, Descartesot szintén az elsők közt szólaltatja meg magyarul Apácai Csere János. A reformáció eszmetartalmát ilyenformán a protestáns Erdély átmenti a jövő számára.

Legjobb talajt ennek a hagyománynak Debrecen ad. Nemcsak legnépesebb városa ennek a kornak, hanem református is, tiszta magyar is. És ami fő; polgárok lakják. Nem nyomnak el senkit, mint a nemes, nem süvegelnek senkit, mint a jobbágy. Ismerik a szabadságot, élük az egyenlőséget, gyakorolják a testvériséget. Virágzó főiskolájuk és nyomdájuk van.

Debrecen a felvilágosodás legtermékenyebb középpontja. Itt él együtt a legtöbb jelentékeny író. Külön nevük is van: a debreceni kör; vezére Fölül János, tagja Fazekas Mihály, büszkesége Csokonai. A mohó újítók harcban állnak velük. Az utókor Debrecent igazolta. A felújulás irodalma már jórészt por és hamu. Teljes üdeségben csak két költő él abból a korból: Csokonai és Fazekas. Nem csoda. A többi Bécsből, Párizsból szívta táplálékát, ők az alföldi televényből.

Fazekas Mihály, a polgár.

Gyerekkövel huszárnak áll, bejárja az európai harctereket. Szabadrabláskor beállít a reszkető külföldihez, kiválaszt a polcáról egy könyvet, s keresztül olvassa a fosztogatásra szánt időt. Aztán hazajön, polgárnak, tudósnak, költőnek. Részt vesz városa, egyháza életében. Kertészkedik, Fűvészkönyvet ír. Barátkozik Csokonai-val,

Főműve, a Ludas Matyi paraszt hexameterekben pergő ízes remek. A magyar jobbágy próbapöre. Fazeka« főhadnagy ősi módra harcol: csellel. Furfangosan keríti be olvasóit és nevetve győz. Pedig Matyi nem is nyaktilóval fenyegetőzik, mint Baesánvi. hanem még szégyenletesebbel: bottal ötvenet kap jogtalanul, s megígéri, hogy háromszor veri vissza. Emberül szavát is állja. A megrakott Döbrögi végül így vonja le a tanulságot: „Az Isten így bánik, s bánjon valamennyi kegyetlen urakkal.“

Külön érdeme az 1804-ben írt műnek, hogy a bécsi kongresszus évében röpül szét, s épen Bécsből. A szent szövetség már rátenyerelt Európára, leverte Napóleont. S most indul útnsk Matyi, a falusi suhanc, és győz is, észszel, mint napjaink székely hőse, Tamási Ábelé. Volt-e mintája, époly mellékes, akár Petőfi vagv Jókai forrásai. Fazekas kis eposza szellemben népmeséinkkel rokon. Tartalma: korának

legsürgősebb mondanivalója. Át is üti a gyűlöletet és a közönyt. Költői szépsége, humora, kerek meséje hervadhatatlan.

Csokonai magyar arcképcsarnoka.

A polgár eleme a szabadság, értéke a műveltség, hagyománya a formatisztelet. A 18. század legjobb polgári szellemét Csokonai fejezi ki. A szigorú Kollégiumban is kivívja fejlődése jogait, s férfikora küszöbén még ez a kivételes szabadság sem elég neki. Addig ütközik a szabályokba, míg megbélyegzetten távoznia nem kell. De pár dunántúli koldusán vidám év után mégis Debrecenbe tér vissza, Akár édes hozzá, akár mostoha, szellemileg ez a város az ő szülőföldje.

Családja a Kollégium, leghűbb barátai a debreceni írók, meg azok a diákok, akiket az ő példája gyűjt föl. Mohó érdeklődése Londontól Kínáig terjed. A klasszikus nyelvek után a nyugati irodalmakba kapcsolódik néhány társával. Maga először olaszt tanul, s fölülmúlhatatlan kellemű dalain kezdetről olaszos zene ömlik el,

Rengeteget fordít s már gyerek fejével minden formát birtokába vesz. Amit a korabeli költői iskolák különkülön verejtékezve próbálnak, ő a lángész könnyűségével játszva oldja meg. Az összes nagy műfajokat műveli. Alkotásaiba tudása összes ízei föl szívódnak: kora minden szellemi áram-

lata, De nemcsak tanul, lát is, fölényes polgár-szemmel, elfogulatlanul, lefele és fölfele, a mágnástól a cigányig a század leggazdagabb magyar arcképcsarnokát ő hagyja ránk. Minden kortársánál vérbelibb világpolgár, s mindeniknél gyökeresebb magyar. Ő fogalmazza meg időállóan a protestáns felvilágosodás tételeit, fölülemelkedve a rendi és felekezeti gátlásokon.

Csakonai egyetemes költészete.

Pozsonyban új világba csöppen. Megejti a katolikus Dunántúl hagyománytisztelete, a nemesi Magyarország varázsa. Kazinczyék bebörtönzése óta az egyetlen szabadlábbon hagyott nagy költő. A dermedt közéletben nem nyilváníthatja többé polgári kételyét. De hiába igyekszik alkalmazkodni, sem mecénást, sem állást nem kap, csak borcimborákat.

Költészetében gyorsan rárétegeződik a 18. századi rokokó hagyományra a deákos és népi klasszicizmus, végül a romanticizmus, amelyet szintén ő szóltat meg először. Képzete mindent kicsinyít, még a Reményhez írt reménytelen szerelmi dalát is a kellem képeivel árasztja el. Formái kecsesek, ritmusa rendkívül változatos. |A rokokó szirupos mesterkéltségétől magyar valóság-igénye, népi érdeklődése óvja meg. Szerelméről is őszintén, élményszerűen gyón. Sok idegen ötletet átvesz, akár legnagyobb előde, Balassa, de minden virágból saját mézét szívja

ki. Egyik legfőbb lírai remeke a Magánossághoz írt óda. Ebben már a romantizmus alkotó elvét mondja ki: — a költő semmiből teremt új világot. Romantikus ihlete a Lélek Halhatatlanságában lendül legmagasabbra. Élete romján itt néz farkasszemet a megsemmisülés gondolatával.

Elbeszélő költészete komikus eposzokkal indul. Ezekkel a hősi életérzést neveteti ki. Gyűlöli a háborút. A franciáktól is elfordul vérontásuk miatt. Árpádról romantikus ihletű hőskölteményt kezd, tervben a Zalán 'Futását előlegezve, de polgári szelleme nem boldogul a harcias tárgygal. Drámái közül is az Özvegy Karnyóné sikerült legjobban, egy tiszta polgári vígjáték, a 18. század legélettejesebb magyar színműve. — Tempefőije, a magyar parlag kétségbeesett sikolya viszont befejezetlen marad, akár az Árpád-eposz.

Hagyatékában sok a féltették, helyes megítélését sokáig ez is gátolta. Pedig minden nagy költőnk mesterének érzi Vörösmarty óta. Népi hangjai Petőfit bátorítják, impresszionista érzékenységgű szemléletes leírásából Arany is tanul. De ő maga csak a 20. századtól várt igazi méltánylást. Nem csalódott. Városi hangjai Ady fejlődését sietteték. Ha kibontakoznak lehetőségei, alighanem ő lett volna irodalmunk legegységesebb költője.

A ROMANTICIZMUS TÁVLATAI.

Csokonai Debrecenben fölvilágosodott diák. Haladást vár, a jövőbe néz. A Dunántúl katolikus hagyománytisztelő talaján romantikus lesz. A múltba fordítják csalódásai. Kiábrándul a felvilágosodásból mint polgár s mint gondolkozó. Az Esz mozgalma forradalomná s Napoleon zsarnokságává fajul. Csokonai, Rousseau híve ettolfogva irtózik a franciáktól. De csalóka a tudomány vak önbizalma is. A Lélek Halhatatlansága már a keresztyén hit igazát hirdeti. Mindezt betetőzi Csokonaiban az egyéni kudarc: kicsapják, Lilla elhagyja, s hasztalan futkos kiadó után. Végül remete sorsra jut, a múlt látomásai közé temetkezik.

A politikus, a tudós és a magánember hármasságát ugyanígy átéli az egész Európa. Újból csak egy út van nyitva: a művészi képzelet, a hit világa. Napoleon bukása után, a Szent Szövetség kémuralma alatt a legjobbak elfordulnak a jelentől. Hangulatuk átárad a tömegre. Kiábrándult különcök ásítognak és vergődnek Európa-szerte. Nem tudnak beilleszkedni. Minden vonzóbb nekik, mint az, ami környezi őket. Távoli korokba sóvárognak, s távoli tájakra, fölfedezik Kelet varázsát, meg az indián romantikát.

A protestáns német írók a katolikus középkorért rajonganak. A mi vezető íróinkból hiányzik ez a vallásos vonás, talán éppen azért, inert nagyrészt ka-

tolikusok: a két Kisfaludy, Katona József, Széchenyi. Vörösmarty, Jósika, Eötvös. Az ő főérdeklődésük: a nemzet. Leggyakoribb tárgykörük a nagyszerű magyar inalt, amelyet még Kazinezyék dicstelennek láttak. Ezt a multrajongó passzív romantikát Széchenyi változtatja aktívvá. Állapotainkkal ő is elégedetlen, mint elődei, de már hisz a javulásban.

A romanticizmus a kis műfajok helyett a drámát, eposzt és regényt fejleszti. Ódákkal és elégiákkal szorítja ki a dalt. Nyelve ünnepélyes, sokszor homályos, sőt mesterkélte. Ez a nyelvújítási harcok kora. A romantikus nem gondol a valósággal, bár a mi költőink sohasem tagadják meg a realitást anynyira, mint például a németek. A romanticizmus képzeletére bizza maga', teremt. Az egyszerű klasszikus szerkezetet széttöri, bonyolulttá teszi. A kellem uralmának végét vet. s jogot ad a művészetben a borzalmasnak is. Ez főleg a francia romanticizmust jellemzi. De drámáinkon is nyoma van. Színpadi irodalmunknak ez a legfényesebb korszaka.

Kisfaludy Sándor sikere.
 Apja szemefénye, bécsi testőr, burokban született. Büntetésből harctérre küldik, ott mindjárt fogságba is jut és egy párizsi lány biztatására megírja első dalait. Leszerel, feleségül veszi, akit szeret. Himfy néven közrebocsátja

Kesergő Szerelmét, amelynek panaszos dalait a francia hadjárat képeivel színezi, őszintén iszonyodik a háborútól. Rokokó sors, s ő majdnem: rokokó lélek, különösen a Boldog Szerelm derűs rajzaiban.

Költészete mégis romantikus, csupa gáttalan áradozás. Sokszor fárasztó is és egyhangú. De kortársaira újszerűen hat. Sikere országra szóló. Még a névtelenség álarcai sem kell most már őriznie, ősnemes család sarja létére beszámolhat szerelmi érzéseiről nyíltan, pirulás nélkül. Ez az első eset irodalmunkban; Balassa s Csokonai Lillája még nem jutott nyomdafestékhez.

Regéi gyöngébbek, mint dalai, sikerük még nagyobb. Országszerte népszerűsíti velük a Balaton tündéri tájait. Vidéki magányából még kilép egyszer, az utolsó nemesi fölkeléskor. A nádor segédtsíjtje, emlékiratot is készít a győri csata titkairól. Kiadni nem engedik, de Jókai bőven fölhasználja.

Soká él, akár Bacsányi, de az irodalomból kikapcsolódik. Most a leggyorsabb a magyar fejlődés, s ő fejcsóválva nézi ezt a rohanást. Ebben az egyben a legkövetkezetesebb passzív romantikus. Szerencse fia s élete utolsó tizedei mégis tragikusak. Mindene van, még tehetsége is, csak fejlődésképesége nincs.

*Berzsenyi és a romantikus
meghasonlás.*

Kisfaludy Sándor visszahúzódik a nagyvilág forgatagából, pedig a társaságot épúgy bírja, mint a magányt. Berzsenyit mindkettő gyötri. A romantikus becsvágy, a végtelenné tágult Én betege. Az első meghasonlott lélek irodalmunkban. Nem robban a világ eilen, mint nemsokára Byron; magát emészti föl.

Ösztönszerűen fél a nyilvánosságtól. Mire fölfedezik, kész nagy lírikus. Végre kitörhet az otthoni szűk körből. Pestre utazik, pergő nyelvű írotársak közé. Érzi, hogy amennyire csodálják, ki is nevetik. Dúltan menekül haza. Ekkor Kölcsey bírálata sújt rá. Nem olyan igazságtalan ez, mint ő képzele s épen nem rosszindulatú. Ropant ereje játszva elviselné, ha ki akarná bírni. De neki így jó. Fölnagyítja minden hibáját, hogy legyen oka megvetni Kazinczy körét s abba hagyni a költészetet. Sérelme ködképekkel viaskodik: a német esztétika termékeivel, hogy kritikusát agyoncáfolhassa. Kölcsey játszva veri vissza kortársai előtt, de nem az utókor előtt.

Míg alkot, a klasszikus mértéktartás himnuszait zengi, pedig ömlő láva a vére, tűzhányó-kitörés a képzelete, égi-háború a nyelve. Ekkora ellentétből kontárság születik vagy kivételes remek. Berzsenyi költészete gigászi erők egyensúlya. Márványkemény sorai

alatt kétségbeesés örvénylik: mert fölfoghatatlan, hazája megsemmisül, élete ellobban! A boldogság elérhetetlen »vezzem bár körül a mély tengereket, mint Magellán gályái«.

Legtávolabb vannak ettől a vidéki gazdától első olvasmányai, a német érzelgős költők. Ép ezért vonzódik hozzájuk, mert mások, mint ő. De idegen tőle Horatius is, a fölényes élvező, a császár barátja, a szatirikus csevegő. ő is ódákat ír, tömör zenével, de ami neki föladat, Berzsenyinek az anyanyelve. Minden érintésre óriásit villan a képzelete. Ha a nemesség lóra ül, már kész visszavonni a Magyarokhoz vádjait. A Magyarokhoz a Himnusz és Szózat mintaképe. Vigasztalanul zord s fenségesen bölcs. Egy ország lelke szól benne.

Berzsenyi az ódát, a mecénás-vadászok műfaját az érdem műfajává tette. Antik zenéje fölülmulhaíatlan, mégis mélységesen magyar; földízü és éteri. Csokonai lágy trillái s Berzsenyi dörgő dallamai együtt jól mutatják, milyen gazdag volt a nyelvújítás előtt is a magyar szókincs, hozzáértők kezén.

Katona József tragédiája.

Berzsenyi verskötete 1813-ban jelenik meg. A Bánk Bán már a következő évben kész egy erdélyi pályázatra. A huszonhárom éves drámaköltő egyetlen nagy műve nemcsak ódái tűzével juttatja eszünkbe Berzsenyit, hanem

írója sorsával is. A különbség csak az, hogy Katona élete sötétebb. Berzsenyi legalább alkotásai felől nyugodt. Katona úgy hal meg, mint aki belátta, hogy a művészethez semmi köze.

Becsvágya, igénye talán még nagyobb, mint Berzsenyié. Ez ad neki erőt a teljes elnémulásra. Csaknem gyerek, mikor a színházhoz kerül. Egyre-másra játsszák kísérleteit. Rohamosan elsajátítja a drámairás fogásait. A lélekábrázolás titkát. Mikor aztán megalkotja máig legkitűnőbb tragédiánkat, nem kell senkinek. Ez az elutasítás megdermeszti. S a többit elvégzi Kecskemét pora.

Pedig Kecskemét: a Bánk Bán jó ihletője. Polgári szellem hatja át, mint a másik színmagyar város, Debrecen Csokonaijának költészetét. Rendi korlát nem köti Katonát. Királytól jobbágyig egyetlen alkotásba sűriti a hazai életet. Vad magyar fölajdulását érteni sem mert a Szent Szövetség kora. Himfy múltábrázolásának mindenki tapsol, Bánktól még a harmincas évek Széchenyije is visszadöbben. Nem is sejti, hogy Katona, aki vele egyazon évben született, Bánkjában minden királyhű magyar tragédiáját megírta. Az övét is.

A magyar világkép.

A Bánk bán minden hangja magyar. Formája, tárgya, életérzése népköltésünk lényeges sajátágaival rokon. Né-

pünknek nincs időérzéke, költőink a pillanat- mű f a j o k b a n legki v á l ó b b a k: lírában és a novellában. Drámai termékeink is — már az Elektra óta — lehetőleg egyfolytában peregnek le, mintha alkotóik előtt a francia hármasság eszménye lebegne.

A Bánk Bán formája egységesebb, mint a shakespeare-i. Nem vegyít verset és prózát. Első négy fölvonásához egy napra sincs szükség. Nem fejleszt párhuzamos cselekvényt, mint Shakespeare, sőt, Tell Vilmosában, Schiller is. Az összeesküvés és Bánk egyéni sorsa egybekapcsolódik, akár két fogaskerék. A Bánk Bán az európai drámahagyomány legértékesebb sajátosságait forrasztja össze. Zártan szerkeszt, mint a francia, egyénien jellemez mint az angol. Eltanulhatatlan képesség ez, épúgy vele született Katonával, mint a hőseiből kisustorgó tüzes szenvedély.

Mint minden eredeti szellem, bárholnan aggodalom nélkül kölcsönöz. A műben csak az összefüggés, a belső egység fontos, nem a részletek. Tiborc panaszát például egy közepes német regényből fordítja le. Csak annyit tesz hozzá magától, hogy az öreg jobbágy szerint Gertrudist úgy körülveszik a fegyveresek, mintha akasztani vennék, III. Béla meg azért hozta be az írásos törvénykezést, hogy a szegény ne kereshesse a maga igazát. Tiborc akasztófahumora és gyanakvása magyarlélkört áraszt az egész jelenetre, ame-

lyet Katona csak azért fordít, egy Ausztriában közkézen forgó műből, hogy bele ne köthessen a hazai cenzúra.

A Bánk Bán világa hiánytalan arcképcsarnok, teljes magyar világ. Az uralkodó, a királyiul főúr és a békétien vidéki nemes, Petur mellett itt tűnik föl először Ludas Matyi utóda, a komor jobbágy. Idegen személyei csak részben üldözik a magyart; ezek mind németek. Akik készek belénk olvadni, spanyolok, a latin nyelvcsalád tagjai. Hogy Katona koráig ki volt barátunk, ki volt ellenségünk, egy ezredév tanúskodik róla. Biberach, a hatalmasok mindenre kész eszköze is jelkép: a gyökértelen középosztály őse.

Hű vonás az is, hogy Katona magyarjai nem ismerik a faji gyűlöletet. Petur a zsidót is kész elfogadni királynak. Csak azt üti orron, aki népe jogát bántja. Ez volt mindig a nagy magyar politika gyakorlata: nem zárkózott el kishitűen, hanem kitárult szabadon.

Bűn és bűnhődés.

Amilyen eredetien sűríti történelmünk lényegét, ugyanolyan mély Katona tragikus fölfogása is. A földi igazságszolgáltatás szerint a nagyobb bűnös lakol keményebben. Isten törvénye más. Annál irtózatosabban szenved, aki botlik, minél nagyobb, nemeesebb lélek.

Népünk azt tartja, csalánba nem üt a mennykő. Ilyen csalán a Bánk bánban Ottó. Minden aljasságot elköve!, mégsem érez lelkipurdalást, sőt még ő lép föl, mint nénje bosszulója, mikor Melindát megöleti. Bántatlanul sétál ki a tragédiából, amelyet ő idézett föl. Katona büntetésre sem tartja érdemesnek. Elég büntetés neki, hogy hitványnak született.

A szenvedés viharát, a megsemmisülés villámát nagyobbaknak tartogatja Katona. Még Biberach is megérdemel tőle egy engesztelő döfést, — igaz, hogy a lenézett Ottó kezétől. Az ártatlan Melinda élete ellobban, mint a villámsújtotta tölgy repkénye. Gertrudis kivételes, nagy lélek, őt már büszkesége hamvasztja el. Legsörnyűbb vég a legnemesebbre, Bánkra vár: lombjafosztottan, kopáran túléli a villámcsapást.

Így igazságos a gondviselés. Mindenkinék egyenlően mér. Akinek keveset ad a jóból, keveset ad a rosszból is. Viszont a nagy ember, az értékes lélek szenvedése: az az ár, amelyet kiválóságáért fizet. Minden igazi tragédia-költő ezt fejezi ki. De senki olyan elemi tisztasággal, mint Katona.

A kifejezés forradalma.

A romanticizmus váratlan eredménye a nyelvújítás. Minden élő nyelv változik: a 18. században is sok új szó jön nálunk divatba, De a romanticiz-

mus a múltért rajong, haladás-ellenes. Mégis ekkor sikerül Kazinczynak a gyökeres megújítás. Az ő vállalkozása is romantikus: korlátlanul átteremti a nyelvet.

Kazinczy összecsapása a maradiakkal rendkívül heves. De őt már nem fenyelezi a közvélemény felháborodása. Első eset, hogy egy írónk enynyire szembefordul népével. Támadása az egész régi magyar életet éri, így is fogják föl. A vadpoéták az ősi »ízlést« védik, a dunántúliakban felekezeti féltékenység is fortyog. De a református Debrecen sem marad ki a tiltakozók közül.

A könyvek és folyóiratok hemzsegek az újdonsült szavaktól. A fiatal-ság az életbe is átviszi ezeket. Aki az 1810-es években külföldön jár, mire hazatér, alig érti az itthoniakat. — A gyors siker mutatja, milyen tanulékony ekkor a magyarság. Tiltakozása ellenére is érzi az újítás szükségét.

Más kérdés, helyes volt-e ez az érzés. Csokonai, Berzsenyi, Katona nem szorul mértéktelen szófaragásra. Most kihullanak nyelvünkől az idegen szavak, de helyükre idegen mondatszerkezetek tódulnak. S ezek sokkal veszélyesebbek! Az egyik fő újító, Helme-czy (»ki a szókat elmetszi!«) magyarul sem tud jól. Mesterkélts kifejezéseket pedig maga Kazinczy is bőven alkot. Latin törvénykönyvünket aztán ezen a nyakatekert nyelven

fordítják le. Ez a főoka hivatalos stílusunk elfajzásának.

A nyelvújítás ellen már az 1820-as évek óta foly a szívós harc. Petőfiék aztán újra kivívják az élő szó jogát. Sajnos, csak a költészetben. Nagy szerencsénk, hogy a romanticizmus érdeklődik a népköltés iránt. Divatba jön a múnépdal, s ebben továbbra is a régi szókincs kötelező. A mozgalom fő eredmény-e nyelvünk korlátlan hajlékonysága. Az ország meggyőződik róla, hogy az új jobb a réginél. 'Fölkészülten várja szellemi megújítónkat, Széchenyit.

Kölcsey és a reménytelen hősiség.

Kölcsey balsikerekkel indul. Felelete a Mondolatra nem népszerű. Kevés-sel utóbb Csokonait, Berzsenyit és Kis Jánost bírálja. Igénye magas, de nem magyar mértékkel mér. Legtöbbsre a jó tanítványt, Kist becsüli, legkevesebbsre Csokonait. Bírálatait országos fölzúdulás fogadja. Hazamenekül vidéki remeteségébe. Van év, mikor ki sem lép lakásából. Debreceni diák korában a görög világ volt az eszménye. Ez vonzotta Kazinczyhoz is. Most beássa magát a magyar múltba. A »honszerelem« az ő lírájában kap legátéltbb fogalmazást. A menekülő romantizmus lelkitartalmát teljes gazdagságában ő fejezi ki. Nemzedékében vannak eredetibb lángelmék, de műveltebb egy sincs.

Nagyobb hatású sem. Gyűlölt kritikusból a Himnusz költője lesz. Egyre több tisztelet övezi, s mikor meghal, — ép most száz éve, — úgy tekintenek rá, mint valami földöntúli lényre.

A romantikus elégtelenségnek nincs líránkban megrázóbb éneke, mint a Vanitatum Vanitas. Végtelen távlatból tekint földi játékainkra. De ez már nem a bárók végtelen. Ege kiürült, erénye bolondság, minden hiábavaló! Kölcsey maga mégsem áll félre a harcból. Ellenkezőleg. Nincs nála keserűbb lélek, de tevékenyebb sem. A reménytelen hősiségnek nem képzelhető nemesebb példája. Önismertre akar nevelni. Két Zrinyi-dala kemény akár a Magyarokhoz ostorcsapásai. Mindig a legnehezebb föladatot választja. Kortársai a népdal külső sallangjait szedik föl, ő a lényegét fürkészi. Balladát is ő ír először, Goethe nyomán. Még senki sem sejtí, milyen gazdag ebben a műfajban a nép.

Az országgyűlésen a haladásért küzd. Szónoklataival Kossuthnak mutat művészi példát, prózájával Eötvösnek. A magyar ifjúságnak senki sem ad bölcsőbb intelmeket, mint az ő Parainézise. Mindig tömör, s ha vannak is érzelgős hangjai, legnagyobb alkotásaiban márványkemény.

Kisfaudy Károly vígjátékai

Kisfaludy Sándor szerencse fia, mégis folyton hanyatlik. Legifjabb öccsét,

Károlyt keményen megpróbálja az élet, de ez csak előre hajtja. Tehetsége nem nagyobb mint a bátyjáé, de jóval több a becsvágya, művelődéshajlama, önkritikája. Törekvése is, hatása is egyetemesebb.

Közlegényből lesz liszt, fogságba jut, megszökik. Polgárlányt szeret, szembeszáll érte nemességére gőgös apjával. Rangjáról is lemond. A házasságából mégse lesz semmi. Festőnek készül, Olaszországba megy, Bécsben barátkozik fiatal művészekkel, írókkal. Semmi sem akar neki sikerülni. Iskolai képzettsége hiányos. Ezért szakít a klasszicizmus sallangjaival: elsőnek dobja ki költészetünkől az antik vonatkozásokat, mitológiai közhelyeket. ír mindent, főleg drámát, egy divatos német darabgyáros módjában. Végre átüt közülök a Tatárok »hazapuffogatása«.

A fiatalok vezére lesz. Valóra váltja Kármán álmát, Pestet teszi irodalmi középponttá. Az írók most már tollúkból élnek. Folyton érintkeznek egymással. Tüstént meg is gyorsul a szellemi fejlődésünk. Közeleg a cselekvő romanticizmus hajnala. Kisfaludy Károly zsebkönyvet ad ki. Mindent ír. Népdalai egyszerű nyelven a falu örömet, bűját szólaltatják meg, népi helyzetdalok. Mohácsa a múltat csak példának látja: okuljunk belőle! A víg elbeszélésben úttörő. Maradt sok baladája is.

Először könnyen ontja a darabokat. Aztán elmélyed, fejlődni kezd. Irénéig nagyot emelkedik, ha még mindig messze is a Bánk Bántól. Igazi területe *i. vígjáték*. Nem követi Csokonait a polgári környezet rajzában; nem rokkó, hanem bídermájer. Meséjét a dunántúli táblabírók, parasztok világából veszi. Szerelmi bonyodalmat sző. A fiatalok apjuk ellenére egymásra találhatnak. Ártatlan játékok ezek, nem osztoroznak senkit, legföllebb a külföldmajmoló mágnásokat. Cselekvényük rendesen valami félreértett helyzetből fakad, nem hőseik jelleméből. Sok maradandó típust vázolnak föl elsőnek. Nemzetnevelő hatásuk is van. Nevetve elismertetik a közönséggel, hogy a fiataltságnak is lehet igaza.

Vörösmarty hősi költészete.

Szellemi életünk rohamos kibontakozása 1825-ben kezdődik. Ekkor bukkan föl Széchenyi és Vörösmarty. A romanticizmus nem zárkózik el többé a világtól. Még a múlt rajzával is a jövőt építi, tette buzdít. Kisfaludy Mohácsa után fölzendül Vörösmarty teljes zenekara: a Zalán Futása.

A honfoglalás eposzát már Csokonai óta várja a magyarság. Most meg is kapja: káprázatos nyelven. Ez az eposz mennydörög, mint Berzsenyi, s lágyan hárfázik, mint Csokonai. Képzelő ereje kimeríthetetlen. Egész mitológiát terem: Hadurat, Ármányt, démonok tömegét. Hadseregeket mozgat. Tíz éne-

kén át csattog a kard. Egész világot tormái semmiből, millió színben tündöklőt s minden porcikájában magyart.

Hexameterei vetekszenek az antikkal, de szelleme romantikus, végtelen távlatú. Nem zárt, mint a klasszikus remek, nem is szemléletes. Csupa áradó zene. Szerkezete laza, szétfeszíti a terjedelmes Hajna-epizód. Saját reménytelen szerelme rejtőzik ebben. Tőle kap az eposz meleg modern lírai fényt. Különböző főforrása, Anonymus is szétágazik, akárcsak a középkori lovageposzok.

A töredékes Délsziget a költő belső fejlődését ábrázolja jelképesen ezer-egyéjtszakai, varázslatos képsorozatban. A Tündérvölgy a Zrínyiász hangját, formáját zendíti újra, ódon erővel, méltósággal. Ez Vörösmarty egyetlen magyar formájú mese-eposza. Ritmusával is, műfajával is a János Vitéznek tör utat.

A Két Szomszédvár a magyar lovagkor legmegrendítőbb rajza. Hangulatban, szerkezetben felülmúlhatatlan. Két előkelő család irtja ki benne egymást magyar engesztelhetetlenséggel. Utolsó nagy epikus műve ez Vörösmartynak. Ezentúl drámákat írt, de a Két Szomszédvár tragikus hatását meg sem közelítette többé.

A romantikus világkép a színpadon.

Vörösmarty kezdettől kísérletezik a drámával, Mihelyt a Hitel megjelenik.

búcsút is mond az eposznak. A mullra-jongás helyett most már tettekre van szükség, láthatóan, lejátszhatóan. Az előadás közös élmény: megsokszorozza a mű hatását. A Nemzeti Színház alapításának évtizede ez. A közvárosokozásnak Vörösmarty tesz eleget. Drámai költőiségének azóta sem akadt nálunk mása.

Katona és Madách csak egy-egy kivételes művet alkot, Vörösmarty drámák egész sorát. Kisebb-nagyobb hibái ellenére mind lángészre vall. Gazdag képsorozatban mutatják be a magyar életet a honfoglalástól Széchenyi koráig. Fő mozgatójuk a hazafiság és a szerelem. Sok mély látomás villan bennük, minden sorukból hatalmas lírai erő zeng. Szomorújátékai közt legjobb a Czillely és a Hunyadyak mozgalmos karképe, A Fátyol Titkaiban meg a magas költői vígjátékra ad utói nem ért példát.

A romanticizmus világképe a Csongor és Tündében kap teljes színpadi ábrázolást. Egy tizenhatodik századi verses mese, Árgirus és Tündér Ilona története nő itt drámai költeménnyé. Arra felel vele Vörösmarty, mi a boldogság útja. Kiszélesíti a szerelmi témát, főalakjai mellé kísérőket ad. Balga és lima is átéli a csalódás súlyos próbáit, de alantas földi vágyakért. Sem ők nem érnek célt. sem a többi boldogság-kereső, a fejedelem, a kal-már és a tudós. Hír, vagyon, tudás

mit sem ér. Csak egy boldogít, a legtöbb szerelem: az önzetlen szeretet.

Vörösmarty ezt a mesét jelképpel árasztja tele. Mirigy a bűn szimbóluma, a manók a természet zabolátlan erői: egyszer segítenek, máskor gátolnak. A világ minden érzése ott zeng ebben a káprázatos költeményben. Az új monológja a titkok titkát tárja föl: a világ sötétből állott elő, most is az öleli körül s a semmibe buli vissza. Ez a jelenet a romantikus reménytelenség vallomása, még zordabb, mint a Vanitatnm Vanitas.

A mindenható képzelet ül itt diadalt. Meséje szeszélyes, homályos, mint a mi halandó szemünkben maga az élet, mégis félreérthetetlen. Tervszerű fölépítésben messze marad az Ember Tragédiája mögött, de költői melegségben, zeneiségben sokszorosan fölmúlja.

Az újonnan fölfedezett költő.

Századunk elejéig Vörösmarty úgy élt a köztudatban, mint egy poros klasszikus. Eposzairól azt tartották, unalmasak, drámái meg előadhatatlannak. Lírájából is alig maradt több, mint az óriási távlatú Szózat. A Magyarokhoz még reménytelen hangú volt, a Himnusz csak Isten szánalmában bízót. A Szózat hisz a magyar életerőben Még halálunk is csak nagy-szerű lehet. Az egész emberiség meggyászol!

Hogy ki az igazi Vörösmarty, Babits fedezte föl újra. Tanulmánya meglepő volt. Mintha egy nagy modern költő tűnt volna föl hirtelen. Először szinte frissebbnek, gazdagabbnak rémlett, mint Arany. Merészebbnek, mint Petőfi. Ez érthető: mivel alig ismerték, nem is csépelte agyon senki.

Vörösmarty legnagyobb lírikusaink közé tartozik. A romanticizmus valamennyi hangszerének ura. Fiatlon irtózik a valóságtól, lázasan sóvárog az elérhetetlen után. A harmincas évek óta Berzsenyi hivatását folytatja. A nemzet lelkiismerete. Magasztal, utat jelöl és ostromoz. A negyvenes években kései házassága megint közelebb juttatja magához. Népe sorsán mind borúsabban tépelődik. Anyagi gondok roskasztják. A szabadságharc után lelkiileg összeomlik. Már alig ír, de néhány versében olyan csúcokra jut, ahova tartósan csak Ady emelkedik a világháború alatt. A Vén Cigány távlata óriási, keserőségi démoni.

Mindig ott izzik benne ez a szenvedély, de mint a vulkán lankáit, az ő költészetét is szelíd tenyészet vonja be. Övé a líra minden árnyalata. Hozzáképest évtizedekig Petőfit is csak tanítványnak tartják. Dal, óda, rapszódia, ditiramb, elégia, bölcselő költemény, komoly és humoros életkép, ballada, — valamennyinek egyaránt mestere. Népdalai minden elődénél ősibb zengésűek. Epigrammjaival legnagyobb

a nagyok közt: parányi remekei sugárzanak, mint a rádium; klasszikusan zárt formájukból ellenállhatatlanul árad a romantikus fájdalom.

Széchenyi diadala.

Széchenyi a cselekvő romanticizmus szellemi vezére. Lázás, bonyolult lélek. Könyörtelenül őszinte: naplóiban magához, műveiben a világhoz.

Lassan nyílik ki az értelme, de aztán rohamos önképzéssel mindenkinek elébe vág. Mohón merül az életbe. Harc, szerelem, mámor, művelődésvágy hajszolja át Európán. Végül Seilern Crescentiába szeret. Nagy tettekkel kápráztatja el. A magyarságot halálraítélt fajnak érzi; azért akarja feltámasztani, mert csaknem lehetetlen. Mulatós huszártisztból közgazdasági író és államférfi lesz.

Újító szándéka Angliában ébred fel. Smith tanain. Mégis ép az iparfejlesztést hanyagolja el, hogy Ausztria féltékenységét föl ne keltse. Amilyen kíméletes az uralkodóház iránt, olyan vakmerően támad itthoni állapotainkra, mikor 1830-ban kiadja alapművét, a Hitelt.

Gazdasági bajainkból indul ki. Nincs hitelünk, az ősiség miatt. Az uzsorakamatot nem bírja a mezőgazdaság. Az ipart is bénítják a céhek, kereskedelmünket meg a rossz közlekedési viszonyok. De a javulást ne az államtól

várjuk. Társadalmi úton segítsünk. Te-remtsünk egyenjogúságot. Csak a szabad einher munkája értékes. A főúr is itthon marad, ha lesz, ami vonzza: kaszinó, lóverseny, színház. Avult intézményeink csak a látható tünetek, igazi okuk a műveletlenség. Ezen akar Széchenyi segíteni az Akadémiával, nyelvünk fejlesztésével. De a nemzetiségek elnyomása nélkül!

Kórképe ma is érvényes. Rossz gazdasági rendszerünk a társadalmi széttagoltság következménye. Gyógyulás csak a közművelődés fokozásától várható. De magában ez sem elég. Vallásos megújulásra van szükség. Széchenyi figyelmeztet, hogy még a hitel is a hit-en alapszik.

Ő a magyar romanticizmus legátfogóbb elméje. Benne összefér a fajimádat a királytisztelettel, a haladásvágy a mély vallásossággal. Hitet ad népének: Magyarország még csak ezután lesz. Alkotások egész sorával éleszti újra a nemzet önbizalmát. Százirányú tevékenysége szorosan összefügg. Másfél évtized alatt megváltoztatja az ország képét s kicseréli a közhangulatot.

Széchenyi balsorsa

A legnagyobb magyar úgy képze-
li, hogy az átalakulást majd művelt mág-
nás barátaival hajthatja végre. Egy-
két főúr mellé is áll, de főleg a köz-
nemességből toborzódnak hívei. Csak-

hogy ezeket szűklátókörűeknek tartja. Aggasztja kuruckodásuk is. Ausztriát 1815-ben, Napoleon bukása után Európa élén látta, s nem érzi meg rohamos belső gyöngülését. Kossuth megépen ezt ismeri föl. Észreveszi a nemzetiségek ébredését, s tudja, hogy az önkényre épült Habsburg-birodalom napjai meg vannak számlálva. Ez az ellentét talán akkor is szembe fordítaná őket, ha nem volnának egymással versengő osztályok fiai.

Az összeütközést rögtön a negyvenes évek elején földézi Széchenyi, teljesen kilátástalanul. Az udvarra nem számíthat, tehát a mágnásokra sem. A köznemesek nyelvén meg Kossuth tud jobban. Széchenyi ugyan nagyszerű író, de a nyelvújítás mondvacsinált szavait vegyíti tősgyökeres népi szólamokkal. Bonyolultan fogalmaz, csupa célzás. Folyton összefüggést keres, el elkalandozik. Kossuth eszejárását viszont bárki követheti, mindig világos, fegyelmezett. Az események is őt igazolják. Széchenyi félreszorul, kormány megbízást vállal, ő az utolsó arisztokrata, aki képességei jogán kap vezérszerepet szellemi életünkben.

Már a Keiét Népében eldől a sorsa. Izzó szenvedéllyel azt vitatja itt, hogy a politikában csak a higgadtságnak van helye. Kossuth higgadtan feleli rá, hogy de bizony sokszor a szenvedély is jogos. Ettőlfogva széttéphetetlen birokban forr össze a sorsuk. Az első

független kormánynak Széchenyi is tagja. Az események fülörlik az idegeit. Döblingbe kerül, ott is marad haláláig. Mintha sorsot cserélnének: Kossuth járja a nagyvilágot, ő meg egy szűk cellában dolgozik Nagy Szatíráján, irodalmunk legfelségsértőbb művén. Gyilkosabban még nem marcangoltak szét kormányrendszert, mint ő a Bachét, császárostul. Az Ein Blick ennek csak szalonképes kivonata s ennyi is elég, hogy Bachot megsemmisítse.

A döblingi Széchenyi az emberi lélek, a magyar lélek szédítő mélyet tárja föl. Démoni erejű vallomásaiban úgy áll előttünk, mint egy Dosztojev-szki-hős. Személy szerint holtig támadja Kossuthot, de Kossuth igazát legbeszédesebben ép ő igazolja. Életművük lényegében nincs ellenmondás. De ez még csak növeli Széchenyi tragikumát.

Jósika és a történelmi regény.

A regény a görög irodalom legké-sőbbi műfaja. Nálunk is utolsónak jelenik meg, mikor már nemcsak líránk és epikánk van, hanem drámánk, sőt Kölcsey és Bajza jóvoltából kritikánk is.

Ebben a polgári műfajban először Jósika, Eötvös és Kemény alkot nálunk maradandót. Mind a hárman bá-rók. Ez aligha véletlen. A romanticiz-mus a rendkívülit keresi. Az átlagolva-

sónak ilyen a főúri környezet. Itt a mindennapi életet is költői zománc vonja be. A múlt század elején még csak ebben a körben található érdekes, „regényes“ nőalakok. A három báró meghonosítja a regény európai formáit, Jósika a történelmi, Eötvös a társadalmi regény romantikus típusát. Kemény aztán mindkét nemből a realista regényt. Végül Jókai önálló magyar formát ad az új műfajnak.

A romanticizmus menekül a jelentől. Ezért először a történelmi regényt fejleszti ki, szétágazó bonyodalommal, angyali és ördögi jellemekkel, váratlan fordulatokkal. Egy-egy fejezete a legizgalmasabb ponton szakad félbe, mint ma a folytatásos ponyvaregények.

Múltunk legtöbb emléke Erdélyben maradt meg. Innen indult diadalútja: „Jósika Abafija. Az akarat erejét hirdeti, azt hogy a züllés mélyéről is vissza lehet kapaszkodni. Jósika egész tehetségét beleadja ebbe a műbe, nem is érte utóli soha többé. Először, a siker csábította gyors alkotásra, aztán a szabadságharc után, száműzetésében, az ínség.

Tehetséges író, de nincs elég " tartaléka, inkább hanyatlik, mint fejlődik. Az Abafival ő fedezi föl az erdélyi fejedelmek korát, mint hálás regényanyagot. Azóta is ide térnek vissza legjobb történelmi regényeink. Alakjai nem »korhűek, de az ő közönsége meg-

elégzik a jelmezek, a külsőségek hiteles ábrázolásával is. Mesebonyolítása érdekes, törekvése komoly. Mégis leáldozik a napja, mikor Jókai első történelmi regénye megjelenik. Jókai még akkor nem látta Erdélyt, de még így is, saját területen hátraszorítja Jósikát.

Eötvös és a társadalmi regény.

Pár évvel az Abafi után már megjelent Eötvös Karthauzija. Még ebben is van valami romantikus elvágakozás. Társadalmi regény, de francia kolostor a kerete. Gondolataival bat és főhőse lelki rajzával, meséje minduntalan el-elakad.

Az aktív romanticizmus igazi regényformája az irányregény. Már a Karthauzi is nevelő természetű. A fiatalok ábrándjaival, önzésével számol le. Másokért kell dolgozni! A Falu Jegyzőjében meg is kezdi ezt az író. A vármegyei visszaéléseket leplezi le. Halálra gúnyolja és ostorozza a vidéki kiskirályokat. Egyetlen mesévé sűriti a régi magyar világ bűneit. Főhőse a nép pártján áll, s mikor ellopják kutyabőrét, rögtön gyilkossággal is megvádolható. A gyanútól Viola szabadítja meg, egy betyárrá kényszerített derék jobbágy. A magyar paraszt ebben a romantikus figurában kap igazán hősi, tragikus vonásokat,

Még bátrabban szót emel a jobbágy-ság érdekében Eötvös másik irány-

regénye: Magyarország 1514-ben. Már ő megkísérli igazolni Dózsát. A jobbágyság nem hibás a történekeért, valósággal belekergették a forradalomba. Jogtalan tehát a büntetése is, a jobbágyság teljes gúzsbakötése.

Ezek a regények államférfiúi cselekedetek. Művészi erejük lehet itt-ott fogyatékos, írjuk mindig kárpótol fölfogása mélységével, nemességével. — Eötvös császárhű család sarja, de egy forradalmár magyar neveli. Ez a kettős hatás megértővé teszi az elnyomók iránt is, de maga mindig az elnyomottak pártjára áll. Politikai főműve »A XIX. század uralkodó eszméi«. Bebizonyítja ebben, hogy a szabadság és egyenlőség ugyan egymás ellentéte, mégis van mód az összebékítésükre.

Eötvös írt lírai verseket is. Ezekkel s egész írói magatartásával már Petőfi útját egyengeti.

Kossuth, a népjogok apostola.

Szellemi életünk a negyvenes években tágul ki teljesen. Rendi korlátaink leomlanak; az egész lakosság: egyenjogú polgárrá válik. Fényes példa ez a Duna-medence népeinek. Akkor erőt szabadít föl, hogy nálunk magától helyreáll a Mohács óta széttépett ország egysége. Ennek az alkotó korszaknak Kossuth az állandó lendítője és betetőzője.

Széchenyi önemésztő romantikus alkátával szemben ő a magabiztos ki-

egyensúlyozott realitás. Kezdetől érzi Ausztria hanyatlását. Cenzúra nélkül terjeszteni meri az Országgyűlési és Törvényhatósági Tudósításokban a megújulás érveit. Fogsága csak népszerűségét sokszorozza meg anélkül, hogy elbátortalanítaná. A kormány azt reméli, ha engedélyt ad neki a Pesti Hírlapra, majd a nyilvános ellenőrzés megfékezi. De Kossuth a sorok közt is tüzel.

Látja, hogy az új Magyarország csak alulról építhető föl. Széchenyi társadalmi mozgalmát politikaivá teszi. Alaptételei világosak s a toll és a szó művészi erejével fogalmazza meg őket. Az uralkodó-házra nem számít. Nemcsak magyarellenesnek érzi, hanem tehetetlennek is. A főurak zömében sem lát hajlandóságot céljaink támogatására. A nemességnek is csupán egy hivatása van még hátra: hogy mondjon le kiváltságairól s álljon élére, ha tud, a fölszabadult jobbágy-ságnak.

Az idő hamar igazolta Kossuthot. A gyöngé császári ház lázadást szított nemzetiségeink közt, — az önmaga által szentesített törvények ellen. Kossuthra kongó államkincstárt bízta, remélve, hogy pár hét múlva ő lesz az ország legnépszerűtlenebb embere. Csakhogy az új pénzügyminiszter nem furfangos adónemekkel teremtett a magyar jegybanknak fedezetet. Kiáltványban hívta föl az országot önkén-

tes adakozásra, s az volt boldog, aki többet adhatott.

Hadsereget is a szó varázsával teremtet. Nem igaz, hogy csak a szenvedélyre hat. A legjózanabb magyar, az alföldi paraszt gyűl táboraiba. A szabadságharc, a népi erő világgraszoló csodája: főképp Kossuth érdeme. Az államférfiak magára hagyják, még Eötvös és Deák is. Csak az írók tartanak ki mellette; Vörösmarty, Arany, Petőfi, Jókai, Jósika Debrecenbe is követi. Középeurópa a mi példánkon tanulja meg, mire képes az őszinte demokrácia. Ha újkori történelmünkben büszkék lehetünk valamire, elsősorban a szabadságharc az. Annál inkább, mert nem terror vitte végbe, hanem a gondolat, a szó hatalma.

Kossuth száműzetésben.

Ausztria csak a cár félelmetes túlerejével tiporja le a magyarságot. Világosnál az osztrák tekintély bukik el. Kossuth dicsfényel áll a világ vezető népei elé. A hideg angol és amerikai lelkesedik érte legjobban. Ezt a rajongást mindkét állam vezető szellemei szítják. A kis magyar nép száműzött kormányzója koldusán, elhagyottan is: világtényező. Ösztönösen érzi a néplélek kisugárzását. Mestere a tömeglélektannak.

Kívülről még jobban látja, amit itthon is érzett, — a Habsburg-birodalom kilátástalan sorsát. Azt akarja,

függetlenítsük magunkat Ausztriától, míg lehet, különben vele pusztulunk. Száműzetése óta is minden lépése új csapás az uralkodó-házra. A fiatal császár a krími háború alatt kénytelen vállalni a cárral szemben a hálátlanság vádját, mert fél, hogy mögötte lángba borul Magyarország. Az olasz és porosz ellen csatát veszít, területe összezsugorodik.

Közben Kossuth új életformát keres számunkra, a népi önrendelkezés elve alapján. Kidolgozza a dunai konföderáció tervét. De a magyarságnak már nincs ereje végigjárni ezt az új utat. Nemcsak vérveszteségünk az oka ennek, maga Kossuth is hibás. Amint öregszik, egyre inkább kiderül, hogy amilyen nagyszerűen ismeri a tömegek lelkét ép oly kevésbé az egyént. Rosszul választja bizalmasait, ez is magyarázza, nemcsak a kiegyezés, hogy legjava kortársai elriadnak tőle.

Csak a nép rajong érte: »Kossuth apánk«-ért változatlanul, tévedhetetlen magyar ösztönnel. Világos céljaival, óriási eredményeivel meg is érdemli ezt. Cikkein, beszédein, könyvein át világra szóló lélek sugárzik költői fényel, gyökeres népi erővel.

III. AZ ÖNÁLLÓ MŰVÉSZI KIFEJEZÉS KORA

A NÉPI KLASSZICIZMUS.

Inaséveiben minden nép irodalma begyakorolja az alapfogásokat. Ekkor vándorútra indul, s elsajátítja a világirodalmi nagy műfajok kezelési titkát. Végül önmagára eszmél, fölszabadul. Megtalálta saját hangját, s eredeti lelkítartalmához önálló formákat teremt. Nem az egyes írók érdeme ez, hanem az egész irodalmi köztudat nagykorúsodása. A világirodalomban csak ilyeneknek van helyük. Annál „európaibb“ a mi irodalmunk is, minél magyarabb.

Ezt a fordulópontot Petőfi jelzi. Mint egyén, ő sem önállóbb, mint előző nagyjaink. Fiatalon az ő szeme előtt is lebegnek minták, de már nem külföldiek, hanem népdalaink. A 11. század óta milyen gyökeres változás! Akkor mindent el akartunk felejteni, ami magyar, hogy teljesen európaiak: keresztyének legyünk. Most a magyar lélek lappangó erői, költői törekvései kerekednek felül. Már Csokonai óta előkészíti ezt a változást minden nagy írónk, gondolkozónk. Széchenyi, Kos-

suth épúgy, mint Vörösmarty. De teljes kibontakozása csak az alföldi protestáns lakosság körében sikerül; évtizedekre ide tolódik át költészetünk súlypontja.

Petőfi művét kiegészítik nagy kortársai. Ő maga a népdal szellemében alakítja ki líráját. Arany a népi románcot, balladát és mondáinkat veszi alapul. Jókai pedig a népmesét. A drámának nálunk nincsenek népi remekei. De végül Madách is a vallásos betlehemes játékok szellemében teremti meg a kor drámai remekét, misztérium-szerűen.

Legnagyobb műköltőink törekvése most a népi ízléssel azonos. Ez az összhang eredményezi irodalmunk fénykorát. Egyszerre népi ez és klasszikus. Formában, tartalomban teljesen magyar. Az európai irodalmak klasszikus kora keleti irányban vándorol: a 16. században Anglia vezet, a 17-ben Franciaország, a 18-ban a német, a 19-ben mi. Az egyszer elért önállóság aztán nem veszthető el többé. Petőfi nemzedéke óta minden fiatal magyar írónak magyar lángelmék a főosztönzői, nem külföldiek.

Petőfi egyénisége.

A magyar népköltés reális. Csak a kézzelfoghatót fejezi ki. Hazafias és vallásos tárgyat ritkán választ. A magánélet köti le, a hétköznap búja és öröme. Legnehezebben ez a tárgykör

alakítható költőivé. A népnek is csak azért sikerül, mert nemzedékek csiszolják alkotásait, kirostálva belőlük minden fölöslegest.

Petőfi is magát fejezi ki dalaiban, őszintén, akár a nép. Nem hajszol „költői“ tárgyakat. A hétköznapi valót írja le, lírája: megverselt napló. Csak-hogy amihez hozzáér, azonnal arannyá válik. Lényeglátó képessége van. Csupán azt fejezi ki, ami nélkülözhetetlen az átéléshez. Mintha századok tökéletesítenék minden sorát. Az egész világirodalomban kimagasló képesség ez. A Jó Öreg Korcsmárost például ma talán meg sem merné írni senki. Egyszerű igénytelen soraiban nincs semmi „művészi“ csak az élmény hiánytalan kifejezése ragad meg benne, s az a tudat, hogy ugyanaz a Petőfi írta, aki másutt a legkáprázatosabb költői díszsel árasztja tele alkotásait. De legeredetibb képei, hasonlatai is természetesen hatnak mintha maguktól nőttek volna. Költészete csupa fiatal erély, világosság, az Én és Nem-én hibátlan egyensúlya. Magát mindig a környező világgal együtt ábrázolja.

Egész élete költemény. Életrajza: lírájának tartalmi kivonata. Szülei jó-módban kezdik nevelni. Mikor elszegényednek, ez őt nem alázatossá, hanem még keményebbé, büszkébbé teszi, Gyerekfővel saját lábára ál! min: ember s mint költő is. Színész, baka. újra diák, — megismerkedik Jókai-val,

— újra színész, Debrecenben végleg írásra tökéli inasát. Vörösmarty segíti kiadóhoz, Segédszerkesztő lesz s magyar ruhába öltözik. Megbámulják, kicsúfolják érte. Költészetét parasztnak nézik, a középosztály átlaga megbotránkozik rajta. Csak legnagyobb kortársai élvezik és a nép: ez a két réteg táplálkozik még akkor remekművekkel, Petőfi minden harcot áll, irodalomban, szerelemben, közéletben, Ott is tűnik el a csatatéren. Fiatalon is mégis az örökkévalóság számára befejezetten.

Az Alföld és a szabadság dala.

Petőfi legeredetibb remekei leíró versei. Csodálatos képsorozatban örökíti meg szülőföldje, az Alföld bubáját. A pusztát addig egyhangúnak hitték, ő utána meg Gyulai szinte mentegetőzik egyik versében, hogy Erdély hegyeit is szépnek tudja látni. A természet varázsát a művészek fedezik föl. Az Alpeseknek Goethe csinál idegenforgalmi propagandát, a Hortobágnak Petőfi.

A leíró vers nem könnyű műfaj. A tájbrázolás a festő feladata. A költőnek ezt a tárgyat előbb le kell fordítania a tér nyelvéről az idő nyelvére. Petőfi mestere ennek. Leírás, lajstromozás helyeit elbeszéli egy alföldi útját (Kiskunság), egy képzelt repülő kirándulását (Alföld), vagy azt, hogy milyen érzést kelt benne a ro-

zoga csárda (Kutyakaparó). Költői fogásokban mindig új, meglepő, épen, mert egészen természetes. A Tisza első fele kristálytisztán rendezi a tájelemeket. A víztükörről indul ki s végigtekint a két parton sorban a szemhatár pereméig. Fölvázolja a táj fölül az eget; ad, a csönd érzékeltetésére, néhány hangbenyomást; az élethűséget egy kis emberi mozgással is fokozza, végül kibuggyan belőle a természetrajongás. Mindez pontosan követi a jobbra-balra tekintő ember fejmozdulatait, testgyakorlatot lehetne az alapján szerkeszteni. A vers másik fele csattanós adoma: a Tisza személyesen kopogtat be a költő ablakán, hogy megköszönje védőbeszédét. — A két versrész hiánytalanul eggyéforr. Leírása alapján nemcsak tájképet készíthetünk könnyen, hanem akár térkép-vázlatot is.

Családját épügy verstémává teszi, mint szülőföldjét. Ebben is tárgyfölfedező. Hatása akkora, hogy utána csaknem minden költőnk úgy ábrázolja szüleit, lesvérét, mint ő. Szerelmi életéi is föltárja. A halott Csapó Etelka iránt még túlvilági rajongással van tele. Az előkelő Mednyánszky Bertát már érett lírával hódolja körül. Utolsó szerelme is gazdag műveit lány, Szendrey Juha. Eredeti egyéniség, íróőnek sem jelentéktelen. Méltó élettársa Petőőnek. Később kényszerítő körülmények hatására újból férj-

hez megy, de holtig vezekel gyerek-asszonykori boldogtalan lépéséért.

Petőfi nemzedéke, akár a nép, eleinte a magánéletet festi, hazafias verset keveset ír. De Petőfi hamar áttör ezen a korláton. Birtokba veszi a líra világirodalmi formáit is. A Felhő-ciklus csupa műköltői romantika. Végső évei remekeiben aztán egyesül a két vívmány: a legteljesebb népi erő és legegységesebb európai távlat. Minden lírai műfajt magyarrá tesz. Kora egész érzelemanyagát, gondolatvilágát kifejezi, nagy tetteit megörökíti.

Hazafias költészete Kölcsey nyomán indul. A »Honfidal« zenéje, reménykedni alig merő tartalma a Himnusszal rokon. Már a »Hazaról« éji borúja, óriási romantikus képei Vörösmartyra utalnak. A Szózat vagyvagyva vetődik itt föl: nem bizonyos, hogy a magyar dicsőség csak hulló csillag, visszatérő üstökös is lehet.

Petőfi legegységesebb hazafias dala tette buzdít: Itt az idő, most vagy soha! Távlabbról senki nem indult a »politikai« költészet felé, mint ő, de nagyobbbat sem alkotott benne senki. A jogtalan milliók szószólója: vagyis ő, először, az egész osztatlan magyarság tolmácsa. Hangja betölti a magyar földet, gyorsítja a fejlődést és kötelezi összes utódait, hova álljanak. Mikor Segesváron eltűnik, dala nő, árul tovább, magyar élettél és igazsággal

zengi be a 19. század szahadságrajongó köz l u dal át.

Petőfi elbeszélő költészete

Petőfi nemesupán lírikusnak páratlan, elbeszélő költészete is új érték. Lírája is románcszerű, akár a népdal. Arany nemcsak Toldijához lel a János Vitézben irányítást, versesregény-töredékét, legegyénibb elbeszélő művét is Petőfi Apostola és Bolond Istókja ösztönzi.

János Vitéz a valóságérzék és korlátlan képzelet közös remeke, akárcsak legszebb népmeséink. Falu-képe hű, üde, obsitos-földrajza gyermekien édes és fölényes. A halott Iluska: Csapó Ktelka; János vitéz a költészet tündérbirodalmában királyságot nverő fiatal Petőfi.

A Bolond Istók és az Apostol szintén lírai színezetű. Egyik a vidám, másik a szenvedélyes, lázas Petőfi. Bolond Istók a lebírhatatlan kedvű fiatalság éneke. Hőse lányt nyer, gazdagot, mint ő Júliát. Az Apostolban is ott sugárzik az »erdődi komtesz« alakja. Szilveszter a január első hajnalán született költő maga. A puszták énekese a nagyvárosi nyomortanyákról ereszti útnak főhősét, a szegények védelmére. Szilveszter ellen minden erő összefog: egyházi és világi hatalom, még a tudatlan nép is. Petőfit magát szintén majdnem agyonverték tulajdon szülőföldjén, mikor föllépett kép-

viselőnek. De ez csak fokozta önfeláldozó szeretetét a félrevezetett nép iránt. Apostola megrázóan szép és nagy alkotás. Egyházellenes, — akkor papok voltak a cenzorok! — de nem hitetlen. Vallásos verse alig van, de mély hite ép az Apostolból derül ki, mikor Szilveszter fölszárnyal isién trónusáig.

Elbeszélő költeményei közül még a Tündérialom magaslik ki, az első szerelem lírával átszőtt remeke. Elbeszéléseivel, útirajzaival prózánkat teszi ismét életízűvé, a nyelvújítás meszterkéltségei után. Amihez fog, úttörő értékű. Nemcsak kortársaira hat döntően, egész irodalmunknak ő a fordulópontja. Magatartása, észjárása színmagyar. És ez a fontos, nem a származás. Petőfi költői lángesze, eszményi jelleme a mai legjava fiatal-ságnak egyre inkább példaképe.

*Arany: a magyar klasszicizmus
tetőfoka.*

A magyarság klasszikus igénye Arany Jánosban kristályosul. A klasszicizmus a szép valóság költészete. Q)e a szépséget az fenyegeti, hogy sablonná válik. Öt elkerüli ez a veszély. Nem Szépséget akar, hanem Valóságot. Költészete gyökeres magyar világ. Még hasonlataiban is alig hagyja el a hazai földet. Tárnya is, formája is jórészt magyar.

Minden kézzelfogható, kitapintható nála. Idegei végtelenül érzékenyek. A

világ színét, ízét, illatát, hangjait legfinomabb árnyalataiban is észreveszi s tökéletes nyelvművészettel fejezi ki. Ez a tömör egyéni kifejezés teszi alkotásait »széppé«, akár Petőfit meg a föl-fedező lényeglátás.

Formái is zártak hiánytalanok, klasszikusak. A magyar verselés titkát ő oldja meg. Addig csak ösztönük alapján írtak költőink ütemes verseket. Arany megállapítja az ütemképzés szabályait. Szabályai később kissé merevnek bizonyultak, hiába példázza saját versein, hogy a művészetnek meg kell óvnia a teremtő szabadság látszatát, vagyis itt-ott el kell térnie a szabálytól (»Zsigmond, a ki-rály a császár!«). De annyira bonyolult a zenéje, hogy formai tökéletességétől valóság-gal kápráztak kortársai. Talán ép ez a főoka, hogy míg Petőfi felszabadít, ő inkább utánzókat nevel.

Aranyt magát is Petőfi szabadítja föl. Mindketten alföldiek, falusiak, protestánsok. Arany jellegzetesebben magyar. Nehéz természet, lassú, visszafojtott, tépelődő. Önuralma túlérzékenységet takar. Romantikus módra nyugtalanul cseréli pályáját: tanító, színész, jegyző, nemzetőr, miniszteri tisztviselő, nevelő, tanár, szerkesztő, igazgató, akadémiai főtitkár. Művésze viszont: a legnyugalmasabb magyar realitás.

A klasszicizmus a véges és végtelen, az Én és Nem-én, a romantika és realizmus egyensúlya. Petőfiben ez az

egyensúly önkéntelen. Aranynak ropant erőfeszítésébe kerül. Költészete sima tenger, de mérhet ellen mélységei érezlel, a lélek halálos örvényeit.

Senki jobban nem tiszteli nála a világirodalmi hagyományt. Mégis vállalni meri, hogy a külföldivel egyenrangú magyar formát teremt. Folyton fejlődik. De tudatosságával együtt nő önbizalom-hiánya. Az anyagi világ határán csak sóhajokban röppen túl. A legábrázolhatóbb részt választja: a látható, testi világot. A lelki folyamatokat is külső mozdulatokkal filmezi. Pedig hősei lelkében ott az egész ég és pokol. Képanyaga ,hangulata változatos, mint maga az élet.

A reális magyar világ.

Az Alföldön Petőfiig nincs sok »szép« látnivaló. De egyet a gyerek-Arany is fölfedez: a pásztortűz varázsát. Toldija mindjárt ezzel kezdődik. Protestáns romantika ez, rembrandti félhomály, ballada-világítás. A lelkét szintén így szereti ábrázolni. Belső tűz sorvasztja hőseit s mikor kigyúl bennük a szenvedély, rendesen el is hamvasztja őket.

Első »eposza«, a satirikus Elveszett Alkotmány tervtelen hexameteireiben a debreceni kollégiumi hagyományra utal; cétus-költészet ez, Fazekas és Csokonai ízeivel. Egyszerre suhint Vörösmarty klasszikus formájú eposzain és közállapotainkon. Bátor, nyers, szabadszájú. Utána a Toldi: hatalmas

emelkedés. Üde kerek népmese, csak-hogy a földre hozza le János Vitéz világát. Arany is legkisebb gyerek volt, itt és a Buda Halálában egyformán a derekabb öcsről énekel. Meséink fölfogásával egyezik ez: azok szintén a harmadik királyfit érzik magukhoz közel, — mert annak semmi reménye ü koronára.

Toldi a néma magyar középkort szó-laltatja meg népünk számára, amely-hez sem a Zrinyiász, sem Zalán nem tud aláhatolni. Regénnyel nem kísér-letezik Arany, drámával sem, de bo-nyodalmai tragikusak, ábrázolása tel-jesen modern, a lélektani regény mód-szere. Toldi Szerelmében széles korkép-et fest, csak a vallásos rajongásnak, csodahitnek nincs nála helye. Az ő korai reneszánsz világa valóságos kál-vinista középkor. Mégis árad belőle a lovageposzok szelleme. Ezt a hatást szerkezetével kelti. Sokágú mesét sző, bő lírai kitéréssel. Még az időkeretet is széttöri, átugrik a Rákóczi-korba egy lazán befércelt mondával. Toldi Es-téje aztán megint egyvonalú mese, s talán a legmagyarabb humorú elbe-szélő költeményünk.

Az elbeszélő költészet minden fajá-ban, nagyban és kicsinyben remeket hagy ránk. Epikájának hitelt keres: a hagyományban vagy történelmünk-ben. Balladaciklust tervez a Hunya-diakról. Egyéb balladáiba idegörvény-lései szivárognak föl. A szerkezeti sű-

rítés mesterművei ezek. Formaproblémában kifogyhatatlanok. Eleinte egyszerűek, mint egy néprománc, később egyre bonyolultabbak. Tartalmuk kevésbé változatos. Rendesen a szerelem bűneiről szólnak s a vétkes megtévelyedéséről. A téboly kifejlésében igen hű és mindig új Arany. Képzetele nem kalandozik túl a valóság korlátain, csak örültjei tágítják kissé ezeket a korlátokat.

A Toldi sikere döntő. Idilli bája, igaz egyszerűsége legjobban Petőfit ragadja el. De azontúl folyton Toldit vár az ország, pedig a lángelme képtelen gyárilag ismételni magát. Míg Petőfi él, ellenállhatatlanul sodródik vele, még forradalmi dalokat is ír. Világos után menekül, valami egészen más út felé. Neki is támad egy kurta Felhő-korszaka: a műköltői kiteljesedés. Gesztre kerül s rögtön 1850-ben megírja Katalint. A népköltő a történelmi osztály énekese lesz! Fontosabb ennél a Bolond Istók első éneke, a magyar naturalizmus legkorábbi remeke, a születés és halál könyörtelen rajza, keserű lírával elárasztva. A közönség észre sem veszi. Nagyidai Cigányain, a szabadságharc kemény szatírjában meg egyenesen fölháborodik.

Visszafordul hát az elhagyott útra: Toldihoz. Elmerül múltunkban. Nagy eposzokba építi be mondáinkat. Etele világhódító hunjai közé visz, a népvándorlás korába. De a világbirodalom sorsát egyéni bonyodalmakon át ábrá-

zolja; férfi vetélkedés, női hiúság, ármány és szerelem a tárgya. Époly kevés kard csattan össze benne, akár a testvérnép eposzában, a Kalevalában. Fölfogása teljesen népi, de fejlesztésmódja merőben lélekelemző.

Arany öröksége

Míg Petőfi él, Arany alig ír lírát. Később is más utakon jár. Érzéseit elburkolja, képek mögé rejt, történetté, jelképpé, példázattá változtatja. De legműköltőibb megoldásának is népi íze támad. Hiszen a népdal szintén szereti képpé változtatni az érzést.

Arany lírájának jellemző darabja az 1847-i Rab Gólya. Látszólag hű leíró vers. Arany szerint hazafias allegória. De saját jelképe is lehetne: a vidéki költő szimbóluma, aki hasztalan sóvárog társai után, rossz emberek mindig elmetelik a szárnyát. S lehetne a jobbagysors kifejezője is. Ez a sokízű megoldás, ez a sejtető ábrázolás Petőfitől már egyenesen Ady felé mutat.

Élete végén váratlanul egész líráradat tör föl Aranyból. Az Őszikék. Már teljesen visszavonult. Takarékoságával nagy vagyont szerzett. A közszerepléstől mindig iszonyodott, most végre magának dolgozhat, hogy ha meghal, hagyjon valamit nemzetére. Az őszikék a francia parnasszista líra rokonai. Kemény márványba zárják alkotójuk végső vallomásait. Mert ezek már leplezetlen vallomások. Arany a

forma minden »terhét« magára veszi bennük s egy óriás könnyűségével viseli. Mindig a fejlődés élén halad s ősz fejjel is fiatalabb, mint ifjú bálványozol és ócsárlói, — mert már ilyenek is vannak.

Öröksége, hatása fölmérhetetlen. Az egész világirodalmat átfogja, mint Csokonai tudta volna, ha életben marad. Aristophanes fordításaival a naturalizmus útját egyengeti. Ezek is, Shakespeare-tolmácsolásai is méltók az eredetihez. Tanulmányai szintén kimagaslanak. Költészet és tanulmány közös terméke a Vojtina Ars Poeticája. — az alkotás lényegét mélyebben soha senki nem ragadta meg.

Jókai és a magyar regényforma.

A regény formátlan műfaj. Nem köti versmérték, szoros szerkezeti törvénye sincs, mint a drámának. Belefér tanulmány, vezércikk, szószaporítás. Jókai érdeme, hogy zárt művészi formát ad neki, még pedig magyar formát. Ahogy Petőfi a népdalt, úgy veszi ő kiinduló pontul a népmesét. A magyar népmesének két sajátága van. Látszólag szeszélyesen csapong, rögtönzés jellegű, pedig szigorú törvény köti. Ahány személlyel összeakad a főhőse, akár ajándékot, akár tanácsot kap tőlük, az mind kell a kibonyolításhoz. Másik vonása, hogy eget-földet bekalandozhat, mégis reális ízt ad neki népi környezetrajza.

Jókainak is kifogyhatatlan meseleleménye van, de mindig kikerekíti, lezárja történeteit s elhitehető művészettel ábrázol. Többnyire kora társadalmát mutatja be, nem menekül a múltba, mint a romantikusok. Hősei áttörnek minden gáton, mint a népmese alakjai, de a jól ismert hazai világban mozognak. Minden magyar osztályt, típust és tájat bemutat. Senki nem igazolja nála inkább Vojtina intelmét, hogy: a művészet a valóság égi mása. Csakugyan van benne valami égi. Hazulról mély kálvinista hitet hoz; meggyőződése, hogy a lélek föltétlen úr a testen. Az egész mindenséget áttelekesíti, akár népmeséink vagy a mai tudomány.

Pedig csupa esemény a tárgya, a lélek küzdelme a világ anyagi erőivel. II. Józseftől Adyig megrajzolja az egész magyar átalakulást, száz meg száz reális alakban. Már első regénye sem romantikus igényű: Hétköznapiok a címe. De még ekkor tele ifjonti lázzal, szinte beteges képzelettúltengésben szenved. Petőfi közvetlen nyelvét Vörösmarty színekáprázatával vegyíti. Nyelvében végig marad idegen szó s egyre több a pongyolaság, mégis szintiszta zamata van. Elődeit ő utána alig olvassa a közönség. Nincs egy száraz sora sem. Leíró művészete vetekszik a Petőfiével. Epétlen humora a legszürkébb valóságot is arany zománccal vonja be.

A valódi életet a szabadságharcban ismeri meg. De ez mintha legromantikussabb álmain is túltenne. Széchenyi, Kossuth, Görgei, Petőfi és ő maga, — ezek az ő főalakjainak modelljei. Legkedvesebb tárgyköre a reformkortól a kiegyezésig tart. A Bach-korszak cenzúráját boszorkányosan játssza ki. Szava láthatatlanul éget és gyógyít, mint a Kossuthé s akár a rádium. Mindig tiszta üde légköre van. Pedig ontja a kéziratot. Sem kiadónak, sem szerkesztőnek nem tud semmit megtagadni, hajnalban kél, s mire a főváros ébred, rendszeren kész is napi munkájával. Egyszerre több regényt ír folytatásban, el-elkalandozik, összecserélteti alakjait, de belső formaérzéke nem hagyja cserben.

Ő teszi népünket könyvfallóvá. Olvasói fölismerik benne saját szívük dobbanását. A kritika nem. Iskolás élethűséget követel tőle. Jókai magasabb értelemben reális, — akár a népmese. Igazában csak a mi korunk vezető szellemei kezdik méltányolni. Móricz Zsigmondnak, Szabó Dezsőnek ő az igazi fölszabadítója, épúgy mint az erdélyi elbeszélőknek.

Költészet és való.

A magyar számára Jókai gyarmatosítja a világot. Főképp remek novelláiban teszi ezt. Regényei zömében viszont a hazai életet fedezi föl. Tör-

ténelmünkről ragyogó látomássorozatot ad. Nem tudományos szempontból korhűek ezek, mégis lényeglátó erejük van. Jósikát rögtön hátraszorítja, nemcsak költőiségével, hanem tartalmasabb voltával is. Rab Rábyjában Mikszáth a habsburgi magyarság meghasonlásának szinte bankszámi rajzát látja.

Ez a zord mű is mutatja, milyen oktalan vád Jókai ellen, hogy hazug derűjével elbódítja népünk lelkét. Ha a biztatás bűn volna, népmeséinket még inkább ki kellene irtanunk. Jókai is hisz az erény diadalában, de bűneinket egy-egy megrázó jelenetében sokszor leplezi le.

Az igazságnál is igazabbnak rémlik megújulás-kori regénye, az Eppur Si Muove. Főhősét Kármánból, Katonából és Kisfaludy Károlyból formálja egygké. Kárpáthy Zoltánt meg kissé Eötvös Józsefről mintázza. Az ő »mintái« nem tiltakoznak soha, nem pellen-gérez ki senkit.

A szabadságharc hőskölteményét a Kőszívű Ember Fiaiban alkotja meg Az Egy az Isten már pacifista Ez az intelem ismétlődik a Jövő Század Regényében, már egyetemes arányok közt. Csodálatos megsejtése ez korunk világtörténelmi fordulatának, Manassé aldunai kiáltványánál pedig, amely elpusztítással fenyegeti országunkat, senki jobban nem bélyegezte meg széthúzó, halálba sodródó népünket.

Kortársaitól egyöntetű magasztalást az Új Földesúrért kapott. Kitűnő is ez, csak ne volna szabványosan reális. Ma az Arany Embert tartjuk jellemzőbb remekművének. Itt vegyíti legegyszerűsebben a valószerűséget és a tündéri költészetet.

Kemény, az első népszerűtlen modern.

A köztudat szerint ő a legnagyobb történelmi regényírónk. Jósika csak külsőségekben valószerű, Eötvös már a múlt szellemét is megközelíti, de korhű egyéniségeket teremteni Kemény tud először, Több, mint történelmi regényíró, irodalmunkban ő az első népszerűtlen modern.

Az emberi szenvedély izgatja, akár Aranyt. Gyermekkora családi civódások keserű látványai közt telik el. — Hamar rájön, milyen könnyen válhat bűn és szerencsétlenség okává maga az erévn is, ha túloz.

Műveltsége egyetemes, mégpedig nemcsak művészi, történelmi és politikai téren. Orvosi, természettudományos képzést is szerez, hogy a lélek titkaiba mélyebben hatolhasson az izmok és az idegek törvényein át. Szellemi kincseit képtelen aprópénzre váltani. Társaságban nehézkes; egyéni sorsa csupa reménytelen sóvárgás. — Mint író sem ismeri az alkotás könnyedségét. Izgató szerekekkel, mesterségesen sarkantyúzza írásra magát. Gyötrődve idézi föl lelke komor láto-

másait. Minden »eszményítés« nélkül zilált szerkezetben ábrázolja a világot. Képzelete ki-kileng a betegesen torz, borzalmas lelkek közé. Nincs egyetlen szokott értelemben vett »hőse« sem. Alakjai anyagi erők labdái, vérmérséklet, egészségi állapot, életkor és éghajlat dönti el sorsukat. Akár később Flaubert és Zola műveiben. De az ő hőseit szigorú lelkiismeret vonja számadásra testük gyöngeségéért s vétkeiért. Igazságtétele mindig könyörtelen. Minél több szépség és lélek jut alakjainak, annál szörnyűbb sorsot tartogat nekik, mint ahogy már Bánk Bánban is jelentkezik ez a népi fölfogás: csalánba nem üt a mennykő. A kivételes lelkeket, akár férfiak, akár húsból-vérből formált, mégis költőien gyöngéd lánvnlakok, Kemény regényeiben mindig boldogtalanság várja.

Népszerűtlenné nem sötétenlátása teszi Keményt, hanem modernsége. Formában, igaz inkább elmarad saját korától, még a Jókai előtti regényíró bárókhoz tartozik. Eszmevilága viszont Jókainál sokkal újabb. Kemény nyelv köszönt irodalmunkba a városi ember. Nem a természet, nem a külső esemény érdekli őt, hanem a lelki hatás. Hősei belseje.

Főalakjai műveltek, mint ő maga. Erős szellemi életet élnek. Folyton vizsgálják magukat, ellenőrzik indulataikat, ízekre boncolják elhatározásai-

kat. Tűnődők, habozók, szerencsétlenek. Kétkedők, fölényesek, érzékiek, nem egyszer: romlottak. Mintha századok választanák el őket Petőfi, .lókai derűs, ércakarátú, tisztalelkű mesehőseitől. Kora vidékies magyarságtól idegen még Kemény világa, hiába magasztalják vezető kritikusaink.

Egyik legnagyobb költőnk, legeredetibb gondolkozó. Tanulmányai is irodalmunk színe-javához tartoznak.

A magyar sors tükre.

Mire Kemény átkerül Erdélyből Magyarországra, érett író, kész államférfi. Művészetében eggyéforr ez a ketős érdeklődés, noha eszében sincs, hogy irányregényt alkosson. Mindig egyéni sorsokat ábrázol, de szoros kapcsolatban a közösséggel. A legrejtettebb összefüggést is föltárja. A lélekelemzés mestere.

Legkorábban megjelent regénye, a Gyulai Pál már sűrítve adja képességeit. Tárgyát az Abafi korából veszi, főhőse Báthory Zsigmond kegyence. A magyar reneszánszról felfedező korrajzot ad. Háttéréből meggyőzően bontható ki a 16. századi magyar város alakjai: az író, tudós, olasz színész, színésznő, udvari ember, renegát diák. Külső meséje csak ennyi: egy embert kivégeznek ártatlanul s ezért a felesége bosszút áll. De ez a pár hétbe zsúfolt főmese csupa növekvő izgalom, a lélek egyre félelmesebb vihara.

Gyulai hálából lesz bűnös, s ezzel azt sújtja és amiatt bűnhődik, aki mindenél drágább neki. Nincs ennél gazdagabb kultúrájú regényünk s művészi-
leg érdekesebb sem. 'Formája szokatlan: terhelten szárnyaló Kemény-versek szövik át, egy helyen meg szabályos jelenet-sor váltja fel benne az elbeszélést. Vagyis lírát és drámát vegyít az epikába, hogy a főműfajok ízeit egymásba keverve hozzon létre új hatást.

A szabadságharc után évekig társadalmi témákat dolgoz föl. Ezekben tető ződik városi jellege; nem csoda, ha még inkább idegenkedik tőlük a közönség, s úgyszólván ki is hullanak a köztudatból. Nagy novellái s Férj és Nő című regénye arisztokrata környezetben játszanak. Bosszankodnak is rajtuk eleget a »magas körök«, személy szerint érzik magukat kipellen-gérezve. Máig ezek regényirodalmunk legelőbb mágnásai.

Az ötvenes évek közepe óta visszatér Kemény a 17. századba, a vallás-üldözés korába. Maga is kálvinista, s tárgyilagosan saját felekezetén ábrázolja ezt a szenvedélyt. Az özvegy és Leánya főhőse, a vakbuzgó Tarnóczy-né a katolikusokat gyűlöli, mígcsak meg nem semmisíti leánya boldogságát, életét. A Rajongók pedig a szombatosok kiirtását festi, két ellentétes jellemű államférfi és egy boldogtalan ifjú pár tragédiáján át.

Utolsó regénye, a Zord Idő szinte

emberfölötti magasságból tekinti már nép és egyén sorsát. A bukó Magyarországot a végkép leszámolt nagy szellem fanyar humorával aranyozza be. Téli napfény ez, didergető, de hideg sugaraiban vakítóan tűnnek elő a magyar hibák. Werbőcziben lehetetlen föl nem ismernünk Kossuthot. Oktalan reményeinkben, céltalan önfeláldozásainkban pedig az örök magyar sorsot.

A megszállott területeken már tudjuk, ki volt Kemény Zsigmond. Ha túloz is, egyoldalú is itt-ott, nem lehet elégszer magunk elé tennünk. Ugy mélyedjünk bele, mint a magyar végzet őszinte tükrébe.

Tompa, a mélabú költője.

A köztudat Petőfivel s Arannyal együtt emlegeti, majdnem mint egyrangú tagját a »népi triász«-nak. Tehetsége nyilvánvalóan kisebb. Mégis olyanformán viszonylik hozzájuk, mint Kemény Jókaihoz: régibb is, újszerűbb is náluk.

Előbb lép föl, mint Petőfi, s többet megőriz a harmincas évek lírai hagyományából. Főkorszakai mindig azok, mikor a reális népi ábrázolást romantikus mozzanatokkal vegyítheti. Már ő elindul a külső természettől befelé, a lélekbe. Láncszem Vörösmartytól Vajdán át Ady felé. Ravasz László még dekadens vonását is hangsúlyozza.

Népi sorhói tör föl, de vasszervezetét korán betegség őrli szét. Vidám ifjúsága után falusi parókiára szorul, tömérdek családi bajjal. Lelke elzordul, a Bach-korszaki magyar mélabú legmaradandóbb lírikusa lesz. Különösen őszi hangulatai eredeti fényűek. Ezekben zendül föl legtisztábban lelke alapdallama: az ernyed, fülledt halálsóvárgás (őszi Tájnak . . .).

Úttörő sikert Népregéivel arat, még a szabadságharc előtt. Kisfaludy Sándor modorát fejleszti tovább, de szerkezetben, jellemzésben Arany mögött marad. Vannak azért frissen ható életképei (Három a daru). Nem szemléletes mint a realisták, inkább zenei, mint a romantikusok. A Jávorfáról írt meséje a leggyönyörűbb muzsikájú magyar versek közé tartozik.

A szabadságharc után ő fejezi ki leghatalmasabban az ország fájdalmát. Sokan még életben képzelik Petőfit s egyenesen neki tulajdonítják Tompa kézről-kézre dugdosott verseit (A gólyához, Pusztán). Természetérzéke finom, de nem reális: a jelenségben rögtön jelképet lát. Ebből a hajlamából fakadnak vigasztaló allegóriái (A madár fiaihoz). Sajnos, az allegóriában a nélkül is van valami hideg, észszerű, s Tompa kissé gépiesen ismételt módszerre gyöngíti ilyesfajta alkotásai együttes hatását.

Még fárasztóbbak Virágregéi, bár gyöngéd megfigyelésben gazdagok. A

beszédes természet Tompa végső menedéke, mikor mindennel meghasonlik, Belső kétségbeesése és hitet sugárzó költészete közt akkora a szakadék, hogy lelke törés-nyomait csak legihletettebb óráiban tüntetheti el. De sokhúrú változatos költészetének még egyetlen darabjaiból is a nagy líra zeng felénk.

Gyulai, a magyar ízlés törvényhozója.

A népi klasszicizmus remekei kritikánkat is önállósítják. Gyulai a magyar ízlés törvényhozója. Nem »képzett esztétikus«, s ez nagy szerencse: nem bonyolódik német »rendszerekbe«, amelyek vagy lötyögnek, vagy repedeznek a magyar remekműveken. Elveit Petőfi s főleg Arany alkotásaiból szűri le. Igénye reális, ízlése rokon népköltészetünk szellemével.

Rendületlenül hisz magában; meggyőződését életre-halálra védi. Petőfit ő méltatja először, Arany folttalan klasszicizmusát ő állítja költészetünk ormára. Jókait viszont egyáltalán nem érti; ezt a nagy álmodót ravasz siker vadásznak képzei. Föl sem tételezi, hogy az életet másként láthatná valaki, mint ő. Jókai, szerinte, csak azért »szépít«, hogy az együgyűeket lépre csalja. Gyulai ízlésvilága tehát szűkebb mint a népé. Nem méltányolja a képzelet szabad csapongását.

A külföld realista regényirodalma csak fokozza egyoldalúságát. Jókai

egyéni sajátosságaira még neki, első önálló kritikusunknak sincs mértéke. Ugyanígy rajzolja félre kitűnő életrajzában Vörösmartyt is. Azt a hitet kelti, hogy Vörösmartyból kis szerencsével Arany is lehetett volna, pedig Vörösmarty legegyénibb tulajdonságaiban nem alacsonyabbrendű Aranynál.

Saját korlátain belül annál élesebben lát Gyulai. S ami szintén fontos: ítéleteit a közmondás erejével, érthetően fogalmazza meg. Mitőlfogva a pesti egyetem irodalomtanára, ő neveli egész középosztályunkat. Ma is csaknem minden közkeletű esztétikai nézetünk rá vezethető vissza, ő a megtestesült mértéktartás, formatisztelet, józanész. Ezzel valóban a magyar ízlés néhány alapvonását iktatja törvénybe. Nyelve kristálytiszt, tömör, gyökeresen magyar. Tudományos irodalmunkban nincs is hozzá fogható stílművész Németh Lászlóig, aki aztán mint kritikus kellő módon kitágítja Gyulai ízléshatárait, realista igényében is végkép föl szabadulva a külföldi esztétika hatása alól.

Mint költő, saját elvei legjobb példatára Gyulai. Mindig ízléses, szabatos, s nem egy verses darabja maradandó. Prózai elbeszéléseiben eredeti vonás is van, valami fanyar humor, amellyel a szürke kis életsodrok halálos örvényeit fölfedezi. Valami olyat kezd ezzel, amit később, indulatosabban, Tolnai Lajos bontakoztat ki. De Tolnait Gyulai már

nem méltányolja, Vajdát természetesen még kevésbé. Küldetése addig termékeny, míg fölméri klasszikus kortársait. Alapmegállapításain alig változott az idő. Nem az ő hibája, s nem is csak nálunk ismerős tünet, hogy közkeletű tanaiból epigonoknak rak várai az akadémia. Holott maga az öreg Gyulai már Ady iránt is kezdett némi megértést mutatni.

Madách és a lélek drámája.

Költőink közül a világirodalomban Petőfi és Madách neve legbecsültebb. Egyazon év szülöttei; Kossuth komban serdülnek föl. Alkotásaikon érzik is a negyvenes évek boldog önbizalma: minden költőnkénél határozottabb a lendületük. Mindkettőjük kifejezés-módja átlátszóan világos, pedig Madách, távol az irodalmi élettől, sok avultságot hurcol nyelvében. Ezekről első fölfedezője, Arany tisztítja meg, — bár néhány helyen érdemes volna visszaállítani Madách eredeti szövegét.

Verses alkotásaink közt Magyarországon sincs elterjedtebb, mint Petőfi és Madách műve. Költői anyaguk egészen más: Petőfi a látható világot ábrázolja, Madách a belső végtelent: a lelket. Éppen akkor vállalkozik erre, mikor a múlt század ötvenes éveiben a materialista fölfogás jut uralomra. Madáchot vonzza is, kétségbe is ejti, hogy az élet bele van ágyazva az

anyagba. A föld lassan kihűl, s a jég-halálból nincs menekvés, hiszen az ember csak anyag, semmi több. Miért hát az eszményi cél? A hősi erőfeszítés? Mi a rendeltetésünk?

Madách át meg át kutatja a lelkét feleletért. Ennek a belső vándorlásnak hű útirajza az *Einher Tragédiája*. Tár-gya: a lélek viaskodása önmagával, Három főhőse voltaképp a lélek három főtevékenysége: az ész (Lucifer), az ér-zés (Éva) és az akarat (Iidám). Ők bir-kóznak az igazságért. Madáchban leg-erősebb az ész, a kemény, könyörtelen gondolat. De az a legmagasabb fajta értelem az övé, amely már saját meg-aláztatását is elviseli. Lucifert Éva győzi le: az ész az érzés, a gondolkozó Madáchot a költő Madách.

Vagyis az *Ember Tragédiája* épúgy alkotójának győzelme önmagán, mint Arany és Kemény legtöbb műve. Telve luciferi meggyőződéssel Lucifer buká-sát hirdeti. Ez a szigorú tárgyilagosság ad neki örök érvényt. Végső hangja, a »küzdj és bízva bízzál« megindítóan mély és emberi. Csüggedt arcon egy habozó mosoly. Mintha ezt mondaná: Hinni nem tudok, de nem hinni még kevésbbé tudok.

Akik hibáztatják ezt a befejezést, sorsunk korlátaiért teszik Madáchot felelőssé. Pedig ő elhatol a gondolko-zás végső örvényéig. A szakadék fölé hajlik szédülés nélkül, aztán Istenhez

emeli arcát. Merész ez a záró dallam, tele belső disszonanciával. 'Folyton bennünk rezg, nyugtalanít, míg meg nem oldjuk végső titkát. Ez a megoldás nem észszerű! De hiszen elejétől végig ezt hirdeti a Tragédia: Az ész nem férközhet az élet lényegéhez.

A művészi megoldás.

Madách vállalkozása a klasszikus nemzedékben szokatlanul merész és új. Nagy kortársai mind a világ látható arcát festik, ő pedig határozottan kitör a Gyulai-féle esztétika korláta ki". zül, a maga belső mondanivalóival. Hogy talál olyan művészi megoldást, amely elsősorban ép a legnagyobb magyar klasszikust, Aranyt búvöli el V Ugy, bogy egész gondolatvívódásál lángeszű leleménnyel a világtörténelemre vetíti rá. így ő is ugyanolyan tökéletes egyensúlyt teremt En és Nemén közt, akár maga Arany. Valósággal eltűnik műve mögött. Nem őt keresik a Tragédiában, hanem az ember! sors hű rajzai. Hisz csakugyan -z is benne van.

Mire az Ember Tragédiája létrejön, több mint egy évtizede a népköltés ihleti már a lírát (Petőfi), az epikát (Arany), sőt a regényt is (Jókai). Madách nem talál népi mintát. Szigligeti népszínműveinek operett-megoldását még lépcsőnek sem használhatja. Ösztönösen a betlehemes játékok felé tájékozódik. Ahogy Arany pótolja a

hiányzó középkori eposzt, úgy teremti meg Madách kétségektől zaklatott szíve a hiányzó középkori misztériumot: a korszerű vallásos játékot.

A középkori misztérium a teremtéstől a végítéletig nyomon kíséri az ember drámáját, laza széthulló képekben. Madách teremtő ereje ott legrendkívűlibb, mikor ezt az óriási anyagot összehűíti egyetlen lélek belső megvilágosodásának összefüggő rajzává. Kurta álomkép az egész, s mennyire vigyáz rá Madách, hogy merész látomássorozata csakugyan álomszerű legyen! Goethe Faustja, akár a középkori dráma, epikus mű, szélesen hömpölyög, szétágazik; Madách remeke valódi színpadi alkotás, pár óra alatt lepergethető. Ez a magyar szerkesztő képesség legnagyobb diadala. Senki nem öntött Dantén kívül ekkora távlatú anyagot ennyire zárt formába.

Nem tarka epizódokat fércei együvé, hanem zuhatagos egységben a történelem Lényegét életi át velünk. Nem részleteiben, hanem szellemében valószínű. Jeleneteit az ellentét elve fűzi össze, az a fölismerés, hogy az emberiség egyik végletből a másikb; zuhan. Egyiptomban az állam (azaz fáraó) semmisíti meg a polgárt. Athénben a polgár az államot, Rómában egyik sem törődik a másikkal. Bizánc a vallás, Prága a tudomány tehetetlenségét leplezi le. Párizs a forradalom képe a második prágai szín a visszavonulás, az ellenforradalomé. London a

szabadverseny, a falanszter a tervgazdálkodás csődje. Az Úrben az ember kerekedik fölül a természetén, a jégvilágban a természet az emberen.

De minden földi törekvés sikere és kudarca csak egy pillanat. Az eszkimó kunyhójából a Lét Teljességéhez: az Úrhoz föllebbez Ádám, vagyis Madách. Kikerülhetetlen fordulat ez. Ha Isten indítja meg a cselekvényt, más nem is fejezheti be. Vagy elejétől elhibázott a Tragédia, vagy csak így igaz. Megsemmisülhet a Föld, a mindenségből azért nem tűnik el sem a Szépség, sem a Jóság, sem az Igazság. Vagyis: küzdjön csak az ember bizton a maga eszményeiért, bizalma nem lehet oktalan.

A költő és műve.

Az Ember Tragédiája teljes világkép, a magyar szellem legmerészebb fölszárnyalása. Csupa elvontság, mégis húsból-vérből való élet. Csupa okoskodás, mégis tiszta költészet. Csupa álomszerűség, mégis hiteles történelem.

Pedig Madách még az időrendet is összezilálja. A Kepler-jelenetet folytatja a francia forradalom után. Háiiy színigazgató „javította“ már ki: egybetoldva a két prágai színt. Világos, hogy Madách tudatosan „hibázott“ itt. A forradalmat a gondolkozó álmodja meg: Danton csak Kepler látomásait kurjantja durván a tömegbe. A vérontás aztán fölidézi a megtorlás szel-

lemét. Visszazuhan minden ugyanoda, ahonnan kiindult. Ezt festi a második Kepler-jelenet.

A tárgyilagosság álarcát ebben a három színben lebbenti föl legnyíltabban Madách: Nem az emberiségről van itt szó, hanem róla, róla! Az első Kepler-jelenet Széchenyi kora, Párizs a szabadságharc, a második prágai szín a Bach-korszak. Boldogtalan házasságát is ide szövi be Madách. Feleségétől elválik, bezárkózik sztregovai kastélyába, könyvei mellé, a materializmus kegyetlen ígéi közé. Lassan aztán fölébe kerekedik saját sebzett szívének is: az élet végső megoldásai Éva kezébe teszi le.

Kész műve idejekorán a legjobb helyre kerül: Aranyhoz, ő maga csak kevéssel éli túl az országos elragadtatást. Tragédiáját majdnem úgy fogadja a köztudat, mint a könyvek könyvét. Először csupán részleteiben méltányolják, de máris érzi mindenki, hogy nincs emberi helyzet, amelyre ne volna értelme, vigasza. Az csak évtizedek múlva derül ki, hogy ez a bölcs könyv egyúttal a legnépszerűbb magyar színpadi mű s a világirodalom felé is nyitva az útja.

Deák és a kiegészítés.

A Bach-korszak nemcsak Madáchra, de az egész országra nézve a sanyarú bölcsesség kora. Mégis: klasszikus remekeink kevés kivétellel most kelet-

kéznek. Ez is tanúsítja a jobbágyfölszabadítás jótékony hatását. A szabadságharc s még inkább az elnyomatás Habsburg baklövéséi egyggyé forrasztják az ország minden rétegét, sőt a nemzetiségek is tőlünk remélnék megoldást Nem ok nélkül. A magyarságnak még mindig van méltó irányítója. Nem olyan vulkánlélek, mint Széchenyi, nem olyan fényes láng, mint Kosuth, de az igazságtalanság fergetegében maga a megingathatatlan igazság Deák, a haza bölcse.

Egyénisége már a szabadságharc előtt kibontakozik. Dunántúli királyhű katolikus család sarja. Köznemes vér, közel a néphez, csupa derűs életbölcse, — egész adoma-kör képződik körülte. Józan, megfontolt építő magyar. Szónoki ereje nem az indulatgerjesztés, hanem a cáfolhatatlan érvelés. Kifejezésmódja gyökeresen magyar, nem egy megállapítása lett azonnal szállóige.

Törvényismerete, jogérzéke páratlan, de elsősorban jellemével hat. Alkamügyekben sem ismeri az erkölcstelenség, a szőszegés jogát. Utóbb a császárt is becsületes megbízhatóságával fegyverzi le. Jóval Gandhi előtt fölfedezi az elnyomottak legsikeresebb harcmodorát: a türelmet. Csakhogy ehhez lelkielő kell. Benne van. Világos után Pestre költözik s tanácsaival egy szállodai szobából ő kormányozza Magyarországot, nem a kormány ren-

(leletei és szuronyai. A Garam völgyi Ádámokban ő szítja a passzív rezisztenciát, a létlen ellenállást.

Neki dolgozik Kossuth, Széchenyi Kin Blickje, neki dolgozik az idő. | Habsburgokat csapás csapásra sújtja. Bach megbukik. Összeül a képviselőház. Deák most áll nagysága tetőfokán Két fölirati javaslatot terjeszt az országgyűlés elé, határozottan, mégis mérsékelten. Az udvar mindkettőt elutasítja, a? országgyűlést is föloszlatja. Sajnos, jön az 1863-i rossz termés. A jobbágyfelszabadítással válságba jutott nemesség végkép kifulladásra kerül. Sürgeti a kiegyezést. Deák megírja sorsdöntő Húsvéti Cikkét Az uralkodó kapva kap rajta, s a tárgyalás közben elszenved a legfájóbb megaláztatást is: — a poroszok kiszorítják Németországból. Most már erélyesen beavatkozik Erzsébet királyné s Deák és Andrássy Gyula gróf elgondolásai szerint létrejön a kiegyezés.

A NIHILIZMUS KORA.

A kiegyezés jogfeladás, kölcsönös engedmény gyümölcse. De nekünk legalább szerez egy nyugodt félszázadul, olyan gazdasági virágzással, amelyet Mátyás óta nem éltünk át. Hanem a bajok már Deák élete végén jelentkeznek. A magyarság eltűnik Bécs mö-

gött. Trianonig feledésbe merül még az is, amit valaha Kossuth tanított rólunk a nyugati demokráciáknak.

Itthon pedig a színmagyar réteg pusztul legijesztőbben. A köznemesség tönkre megy. Hivatalt ugyan adnak neki a Tiszák, de dolgozni nem tanítják meg, így aztán elébe vágnak a beolvadt nemzetiségek s a Bacnrendszer ittragadt lézengő ritterei. Az országházban meg a zsidók kelnek versenyre a genryvel, szabad pályán, főleg a gazdasági életben szóhoz sein igen engedik. A paraszt sorsa még keserveesebb. A nemességnek eszében sincs, hogy törődjön vele. Hitbizományok fojtogatják, millió-számra vándorol ki. Itthon alig boldogul, az iskola leginkább tőle van elzárva. Ha városba kerül is, napszámos sors, legföllebb szolgálai, altiszti állás vár rá. Van kivétel, de nem számottevő.

A politikai erkölcs veszendőbe, megy. A magyar tömegek Kossuthpártiak, s hogy többségre ne juthassanak, rendszerré válik a vesztegetés, a nemzetiségek áldédelgetése, a színmagyar vidék elhanyagolása.

Az írók reálisan jelzik a bajt, de őket szintén a friss beolvadottak nyomják félre. Két előnyük van a nem magyar származásúaknak: az idegen szellemű közoktatás s a hasonlóan idegen sajtó és könyvkiadás. Legnagyobb íróink szava csak kettős üvegburán keresztül hangzik át a magyar tömeghez, pedig

ez a tömeg már mohón falná a betűi. Hasonló hibák másutt is vannak, de a mi álpárlamentárizmusunk és álszahadversenyünk megszázsoroz minden hajt. Deákot még kora legnagyobb írói vették körül. Azóta az igazi magyar irodalom és a magyar politika alig találkozik, — legfőllebb szemközt egymással.

Kiegyezéskori irodalmunk értékes ugyan, főfontossága mégis az, hogy utat egyenget Adyéknak. A vidéki olvasóközönség második vonalba szorul, a klasszikus formák fölbomlanak, a városi szellem szétárad. Ez ellen hiába emel gátat az akadémia. Csak annyit ér el, hogy legeredetibb Íróinktól eliasztja a közönséget s üres helyükre odatódnak a beolvadottak, epigon hűséggel őrizve a »nemzeti hagyományt«.

Vajda János gondolat-lírája.

Az elszigetelt költők közt Vajda helyzete legtragikusabb. Az elérhetlent hajszolja s az elérhetőt sem éri el. Petőfi nemzedékének tagja, de elválnak a népi iskolától. Nagy kortársai egyensúlyban tartják a külső és belső villágot, Vajdánál ez az egyensúly meginog. Petőfi leírásai pontosak, akár egy mozifelvétel. Vajda Száll A Hegyre kezdetű verse viszont bármely őszi tájképpel illusztrálható. Az erdő lelkét akarja megszólaltam, vagyis vo'takép: a saját lelkét.

Ez már a város lírája. Vajda a természet tiszta, állati derűjét nem élvezi. Ha a természetből indul is ki, azonnal áttéved komor töprengései közé. Egy erdőszlakban serdül föl s már korán az erdő babonás éji hangulata ejti meg. Mikor a szabadságharcod átverekszi, büntetésül egy lombardiai ezredbe sorozzák. Ezen az ősi városi talajon kap végső keretet a világképe.

Mihelyt hazatér, egy »démon« nyugözi le, a tüneményes szépségű Gina. Ez a lány később, Bécsijén, egy öreg mágánusunk jóvoltából milliós vagyonhoz jut. Vajda holtig megrázó verseket ír a hajdani Gináról, de az élet elkerüli. Házassága sem boldog, ötvenen már túl, mikor egy ifjú lányt vesz el, de rövid gyötrődés után szétválnak.

Semmi sem sikerül neki. A kritika Gina miatt is prüszköl, nem akarja bebocsátani a Lillák, Etelkék. Júliák közé. A közönség meg népdalt vár, Vajda sötét rapszodikus lírájától visszaborzad. De ő konokul megy a maga útján, alkot öntörvényei szerint, Csak az emberektől idegenedik el végképen. Az örömszomjas vakmerő lélek lassankint epés mogorva különc lesz.

Az sem vigasztalja már, hogy a java fiatal költők hozzá tódulnak. Még Kiss József nem is annyira, — balladáiban egyenesen Aranyból indul ki. De Reviczky Gyula és Komjáthy Jenő már kétségkívül Vajda örököse. Csakhogy

utólélni sem tudják, nemhogy túlszárnyalni. Ők már tipikus gondolati költők, városi lelkek; könyvek, viták, töprengések légüres terében élnek. Reviczkyben Schopenhauer világgyűlölete lázadozik, nem is látja a természetet. Komjáthyban meg Nietzsche új optimizmusa ujjong: a felsőbbrendűség szédülete, formátlanul.

Vajda még őrzi a természet melegét. Szemléletes, kemény, tömör. Világfelfogását is tulajdon balsorsából szűri le. Gyökeréig önálló, eredeti; Petőfitől csak annyit »tanult«, hogy a költő legyen őszinte irgalom nélkül. Vállalja a szókimondás hálátlan szerepét a megalkuvás korában, irodalmi és társadalmi téren egyaránt. Ki is közösítik. A városi szellemű Kemény Zsigmondot még legalább a kritika elismeri, ő csak az utókortól remélhet méltánylást.

Főérdeme a gondolat-líra életteljes megteremtése. Minél több jut a költészet éteri szárnyalásába a valóság elensúlyából, annál jobb. Vajda sohasem elvont, eszméit elemi indulat fűti.

Az olyan verseitől, mint az Üstökös, egyenes az út Ady szimbolizmusa felé. A szimbólum egészen más, mint az akkoriban divatozó allegória. Az allegória a külső kényszer műfaja, kialakításában az észnek is szerep jut. A szimbólum mélyebbről fakad, kiszámíthatatlan. Ösztönös villanással kapcsolatot teremt a világ bármely két

jelensége közti. Az allegóriának csak egy megfejtése van. A szimbólum, mint Arany Rab Gólyája, többféle-képen is értelmezhető.

A lélek tudatalatti világába legmélyebben egy versesregényében hatol be Vajda. Epikája szerelmi vívódásait festi. Legmerészebb köztük az Alfréd Regénye: egy káprázatos álomleírásban mindazt tartalmazza, amit az álom vágyteljesítő hatalmáról évtizedek múlva Freud kifejt.

Fenséges költészet ez. Szavai súlyos sziklatömbök, sokszor zuhanással fenyegetők. Ihlete egyenetlen, de visszagyógyásaiban is titáni erő érzik. Ady benne látja a maga közvetlen elődét. Méltán: Vajda a híd klasszikus és modern líránk közt.

Arany László és az új világkép.

Vajda verses-regényei alig burkolt önvallomások. Éhbe az új műfajba a kor tárgyilagos képét Arany László sűríti bele: a legnagyobb magyar epikus fia. A lángész fia: súlyos rang, Arany László roskadozik alatta. Közgazdasági pályára menekül. Egyidőben mégis kitör belőle a költői hivatás.

Sűrű irodalmi légkörben nő föl, szellemóriások közt. Iszonyodik tőle, hogy „összeköttetéseinek“ ne tulajdonítsák esetleges sikerét. Leeresztett sisakrostéllyal jelenik meg a porondon. Főműve, a Délibábok Hőse is jelíges pályázaton győz. Neve feltünteté-

tése nélkül adja ki. Ez sem menti a suttogástól: „Biztosan az öreg Arany írta neki“. Hiszen úgy is hat, mintha a Bolond Istók-töredék korszerű megoldása volna. Népi figura a főhőse, Húbele Balázs, formája stanza, verselése, jellemzése, szerkezete mintaszerű

Csak a szelleme egészen más. Arany János tárgya: a magyar falu, fiáé: Európa. Az apa képzeletben sem igen moccan túl a honi határon, fia Nyugat távlatába állítja elmaradottságunkat. Széchenyi ugyan sokkal merészebben tudatosította már ezt, de reformtevekenységével hitet is keltett, hogy azóta pótoltuk hiányainkat. Arany fia ismétli a keserű kritikát, s ezzel ő lesz bizonyos fokiig Ady Magyar Ugar-látomásának előkészítője.

A Délibábok Hőse: a kiegyezés legműveltebb magyarjainak új világképe. Az elnyomatás ifjúságának tönkretett élete sír benne, s e mögött a békés nyugati virulás, a munka himnusza. Húbele Balázs, akár egy mai állástalan fiatalember, kivándorol. Az olasz szabadságért akar küzdeni, de későn érkezik. Átmegy Angliába. Megszédíti a gyáripár. Lázasan fut haza, hogy majd megcsinálja nálunk ugyanezt. Itthon belezuhan a dínom-dánomba, s megeszi az alföldi por.

A Hunok Harcában is epikát és tan-költeményt olvaszt a kétségbeesés lírájává. Intelmeit nem veszik komolyan.

A kiegyezés aranyesője trópusi rohamossággal csalja elő a magyar földből a palotákat, gyárkéményeket. Pest kezd világváros számba menni. Általános a meggyőződés, hogy hamarosan utolérjük Bécset, az egész Nyugatot.

Arany László hamarosan félreáll a költői versenyből. Csak tanulmányt, műfordítást ír még, s azok époly értékesek, mint gazdasági vonatkozásai mi at; úttörő epikája. Nagy érdeme, hogy az orosz irodalomra az elsők közt tereli népünk figyelmét. Mint bankigazgató bal meg, aránylag fiatalon.

Tolnai Lajos, a mai regény őse.

Vajdát nem olvassák, Arany László korán elnémul. De ott marad a küzdőtéren a félelmes hírű Tolnai Lajos. Dunántúli családból ered, Nagykőrösön Arany János tanítványa, Erdélyben református pap. Minden ország-részt, embertípust ismer. S a kavargó életbe markol, tősgyökeres nyelven, kérlelhetetlen erkölcsi szigorral. Valami fojtott lírai láng csapkod föl meséi alól. Kitűnő jellemző, s a korrajzot épúgy mesévé tudja oldani, akár Jókai.'

Csakhogy az ő látomásai halálosan sötétek. A közönség pamfletnek, kulcsregénynek tekinti őket, s úgy botránkozik rajtuk, akár korunk „tekintélytisztelői“ Szabó Dezsőn. Az írók min-

dig lesi a környezete s találgatja, „ki-ről mintázta“ alakjait. Kemény mág-náshőseit még nem ismerik, Jókaira meg maga Haynau sem haragudhat, hogy Ankerschmidtet csinál belőle.

De mikor Tolnai megírja fonákjáról az újföldesúr-témát, még Gyulai is megsokalja. A Báróné Ténsasszony fő-hőse szintén osztrák egyenruhát visel. Porosz bárónak adja ki magát. Elhiteti a vak alföldi magyarral, hogy ő „Kos-suth embere“. A leggazdagabb lányt veszi el. Esküvőjére ugyan váratlanul betoppannak rokonai, nem épen Po-rooszországból, csak a szomszéd Galí-ciából, kaftánban, de ez már nem ront a helyzetén. Apósát kiforgatja minde-néből, elválik s megkapja egy öreg arisztokrata-hölgy kezét. Már ekkor beüt az alkotmány. Természetesen ő a főmagyar, ő lesz a képviselő. Nevét megmagyarosítja, Hunyadira, s való-ban báróságot nyer. Megrázó rajz ez. Nemcsak a nemes lovagot teszi ma-gyarrá népünk sok vonzó tulajdon-sága! A szélhámost még inkább ide köti a honi hant, amelyen a világ leg-balekebb fajtája él.

Regényei miatt lelkészi állásából is kiüldözik Tolnait. Pestre kerül írónak, tanárnak. Az ellene indult hajszát a Polgármester Urban leplezi le gyilkos erővel. Végül már alig merik a lapok közölni az írásait. Ha megjelenik egy-egy elbeszélése, országszerte zúg a til-takozás: minden vidék ráismer saját

„nagyságaiban“ Tolnai állítólagos mintáira.

Az irodalomtörténet csak újabban méltányolja. Ady és Móricz ösztönösen vonzódott hozzá. Tőle és Vajdától tanulhattak legtöbb írói felelősségérzetet, szókimondást. Vagyis: hűséget halálig a magyarság iránt. Mai regényünk családfája: Kemény, Tolnai, Gárdonyi, Móricz, Szabó Dezső.

Mikszáth kiábrándult humora.

A népszerű századvégi regény legnagyobb mestere Mikszáth Kálmán. Német polgári vér van benne, mégis ő a hanyatló gentry főképviseelője. Kiábrándultan, de a humor aranyos bölcseségével nézi az életet. Felvidéki népi alakjait, gyermekemlékem át, még 'hősöknek látja. A városi embert már a jószemű diák fölényével figurázza kL Történelmünk nagyjait is papucsban mutatja be: nem hisz az emberi kiválóságban. Csak a gyereket ábrázolja lírai gyöngédséggel, szeretettel.

Országgyűlési karcolatai képviselőséghez juttatják. Lassankint Jókai örökébe nő. Valóságos ellen-Jókai: csupa vidám gúny és kétely. A nemeség alkonya csillog műveiben: hangos hahota, adoma, cigánymuzsika édes mérge, mintha ezt hirdetné: nekünk már úgys mindegy.

Hanem a művészetet komolyan veszi. Előadásmódja az élőbeszéd közvetlen hangja, de ez a közvetlenség: káp-

rázatos játék egyhúron, Jókai orgonabúgása helyeit mesterhegedű. Bármily ötletszerű látszólag, igazában csupa szándékosan szikrázó ötlet. Regényei a felvidéki városok mintájára épülnek. Nem egy utcájuk van, mint alföldi fainknak, amelyeket egy pillantással végiglátunk. Mikszáth külön terek köré csoportosítja meséit: egy csomó terjedelmes anekdotát fűz együvé.

A Szent Péter Esernyője először az ernyő csodáit adomázza el, aztán új történetbe kezd, a kellemetlen Gregoricsról, akinek minden dolga balul üt ki. Megint külön anekdota az eltűnt vagyon nyomozása; — ilyen detektív mozzanat sok Mikszáth-műbe jut. Végző részlete szintén önállóan is megállhatna: örökség helyett feleség.

Ez a külön oszlopokra tagolt laza szerkesztésmód akkor Európa-szerte divatos. Az impresszionistákat megköti a külső valóság, nem mernek rajta változtatni. Nem tudnak szerkeszteni. A naturalisták meg már nem is akarnak. A Bolond Istók I. énekében maga Arany sem. A szerkezet mesterkéltséget, az ő főcéljuk pedig a természetesség. Kezdet és vég nélkül az élet határtalan áradását szeretnék bemutatni.

Mikszáth a Beszterce Ostromában vállalkozik legmélyebb lélekrajzra. Hőse afféle magyar Don Quijote, a téboly határán imbolygó 19. századi »lovag«. Ebből a régít-újat szembebesítő

ihletből nő ki legeredetibb műve, az Új Zrínyiász: a századvég gyilkosan mulatságos szatírája. Élete végén beárnyékolódik a világa. A Noszty Fiú a vármegye gyökeres rothadását tárja föl, a Fekete Város pedig azt hirdeti, hogy a bűnért lakolni kell. Ezeknek is vidám a hangjuk, megoldásuk merészen befejezetlen.

Mikszáth korában fejlődik ki a tárcanovella. Ennek a tömör műfajnak nincs tökéletesebb mestere, mint ő.

Gárdonyi és a kis élet költészete.

A kiegyezés kora nem kedvez a nagy művészi formáknak, a jólét kecses rokkoló hangulatát éleszti újra. Még a komoly Gárdonyi is vidám Göre-figuráival válik népszerűvé. A siker sem köti Budapesthez. Igazi képességét egri remeteségében mutatja meg.

Göre-sorozata még városi szemmel neveti a falusiak mackómukis csetlésbotlását. Az Én Falumban már a városi urat festi mulatságosnak. Üde rajzgyűjtemény ez, folttalan nyelven. Gárdonyi verseket is ír, hamvas szabolcskás fehérségű lírát. Ez a költői fény prózájára is átárad.

Az Én Falum egy év keretébe sűríti a paraszt sorsát. Még érezhetőbb a szerkesztő szándék regényeiben. Főhősét rendszeren gyermekkorától fejleszti. A magyar regényből általában hiányzik az időérzék: a lassú változás ábrázolása. Bizony erre még Gárdonyi

életrajz-szerű alkotásai sem igen képesek.

Mikszáth a nagy hőseket is alárángatta a hétköznapiak közé. Gárdonyit pedig már csak a kis élet költészete érdekli. Állandó alakja a szegény fiú, aki gazdag lányba szeret s fölküzdi magát hozzá.

A kis életek mögé, a földből élő paraszt hitével, a végtelenség távlatát nyitja ki. A materializmusból kilábal, de a keresztyénséghez nem jut vissza. Nem tud beletörődni, hogy egy kurta lét bűnét örök gyehenna sújthassa, ő fordítva képzele: a föld csak a túlvilági bűnösök fegyenctelepe. A büntetés letelte után megint boldog szellemi lét vár ránk. Többször kifejti ezt a nélkül, hogy lendítene vele regényein.

Főerénye épen: a mintaszerű valóság-ábrázolás. Az Egri Csillagok még kissé jókaias kaland-regény, de alapos tanulmány műve. Dobóék katonás rajza, kaszárnyai hangulata kitűnő. Legjobb történelmi regénye a Láthatatlan Ember: két galamb-lélek vergődése a népvándorlás fergetegében. Az Isten Habjaiból világosan látszik, mennyire nem tud a földöntúli anyaggal mit kezdeni. Igazi »protestáns« középkor ez, nyoma sincs benne a misztikus rajongásnak.

Társadalmi regényei közül legjellemzőbb az öreg Tekintetes. Novella-igénytelenségű alakokkal megrázó drámában igazolja a falusi ember maga-

sabbrendű voltát. Főhősét kiforgatja vagonából s halálba üldözi a pesti vő.

A népszínművet kiemeli operett-sékélyességéből. Ezen a Falu Rossza sem bírt változtatni, pedig Tóth Ede különb költő volt, mint Szigligeti. Gárdonya Bor-a kisöpri az álnépies dalbetéteket. Darabjaiban már elhíthetően tükrözik a falu hétköznapi arca.

Herczeg és a magyar beolvasztó erő.

A frissen beolvadt író elsajátítja kora érvényes kifejezőmódját s megáll. Többre nem futja az erejéből. Ezzel kelti azt a látszatot már Dugonics és Gvadányi is, hogy ő a nemzeti hagyomány koronaőre. Egyaránt hálás neki az öreg író s az átlagolvasó. Egyik sem rajong az újításért. Pártfogásuk gyors népszerűséget szerez a beolvadónak. Sajnos, a gyors siker ára legtöbbször még gyorsabb feledés.

Herczegben főleg a hűvös fölény új. A 90-es éveknek ez a fő magyar vívmánya Előkelő rétegeinknek hízeleg, hogy Herczeg, ez a hideg német polgárszellem annyira el van bűvölve huszártisztjeinktől, gentrynktől. Keverl-vérű középosztályunk meg benne ismeri föl legösztönösebb hangjait. Ez a sok elragadtatás egymást növeli, míg meg nem gyökerezik az a tévhit, hogy Herczeg a legnagyobb élő írónk. Csak a, zsidóság hirdeti, hogy a magyar lángész magassabbrendű.

Beolvastzóerőnknek csakugyan nincs nála beszédesebb példája. Ezért alkalmas rá annyira, hogy revíziós mozgalmunk szócsöve legyen. írónak is számottevő. Egyre szabatosabb nyelvének nincs ugyan népi hangja, de az ő előkelő tárgykörében ez nem hiány.

Bejut a képviselőházba, Tisza István barátságába. A kiegyezés nemzedéke hálás a beolvadtak iránt, s aggodalom nélkül bíz rájuk vezető helyeket. Herczeget nem szédíti meg a rohamos érvényesülés. Nem fenekük meg első sikerei könnyű Gyurkovics-szintjén. A magyar sorsfordulatok érdeklik: A Pogányokban megtérésünk, az Élet Kapujában Mohács közelgő vihara, a Fogyó Holdban a török erő fölmorzsolódása, az Aranyhegedűben a világháború. Szilárdan szerkeszt. Nagy embert ugyan nem tud elhíthetően rajzolni, de java műveiből erély, hősi szellem árad. Hétköznapi alakjaival gyakran remekel. Különösen a hűtlen nőt festi reménytelen áhítattal: a titokzatos aszszonyt, a »démont«.

Nincs új alakító módszere, mint Mikszátnak vagy Gárdonyinak, emberábrázolása is közhelyes, De a tömegszórakoztató színpadon ez csak növeli sikerét. Drámáinknak a kiegyezés után a népszínmű mellett két főiránya van: Rákosi Jenő vértelen újromantikája és Csiky Gergely realizmusa. Herczeg mindkettőt megnemesíti. Van ugyan a századfordulón iz-

mosabb színi tehetségünk is, Thury Zoltán, de az ő látását túlzordnak érzi a kor. Hamar elpusztul s alkotásai feledésbe merülnek.

Herczeg első nagy színpadi műve, a Bizánc szintén tragédia ugyan, de cselvígjátékba illő mozzanatok hajtják előre. Szatirikus alakjai majdnem operettfigurák. Főhőséből is hiányzik a valjósági nagyság. Intelme pedig elavult: a megszállás épen nem igazolta, hogy) az idegen zsoldos jobban ragaszkodnék fajtánkhoz, mint mi. Maradandó műve a Kék Róka, ez francia színpadra is utat tört. Színműveit zárt formájuk alighanem tovább megőrzi, mint regényeit. Az életmelegség hiánya, a stilizáltság a nézőtérben nem is érezhető, ha egy-egy nagy színész saját vérét árasztja bele a drámába.

Ambrus, a nagyváros írója.

Kemény városi szellemű regényeinek legjelentékenyebb folytatója a 20. század kezdetéig Ambrus Zoltán. Pest művészvilágában él, távol a természettől. Rajzaiban, elbeszéléseiben, regényeiben ezt a környezetet ábrázolja finom választékossággal, sok mélységgel s erkölcsi szigorral.

Mint Arany László, ő is mindent elkövet, hogy gátolja tulajdon érvényesülését. Az akkori idő a beolvasztottaknak kedvez. Kis József lapjában, a Hétben fősorakozik Bródy Sándor

rék, Herczegék mellé Ambrus is. De mindenféle álnéven dolgozik. Főművét, a Midás Királyt egy évtizednél tovább heverteti egy napilap porosodó regényrovatában.

A Midás szerkezete nem kifogástalan. De ép ez felel meg a naturalista ízlésnek. Naplórészletek, levelek szövik át, — ez a mozaikos építés a rokokó idején lett divat. Ugyanazt az eseményt megismétli több szereplő előadásában s eltérő jellemüket tökéletes stílhajlékonysággal fejezi ki. Ez elmélyíti, árnyalttá teszi az ábrázolást. A pesti bérkaszárnnyák koldus vergődése mellé odaállítja a világfürdők fényforratagát. Főhőse méltó élettársat talál, de a halál korán elválasztja őket. Míg együtt élnek, hasztalan lohol pénz után, most dőlni kezd hozzá az arany. Egy milliomos grófkisasszony elvéteti magát vele, de a modern Midás bekpusztul: halálra éheznek egy falatnyi boldogság után.

Ez a regény mindvégig magas légkörben játszik: művelt szellemek közt. Ilyenek Ambrus többi alkotásai is. Hasonlítsuk össze az ő Giroflé és Girofláját a Gyurkovicsokkal. Ugyanaz a sűrűvérű Bácska, de mennyivel gazdagabb lelkűek Ambrus alakjai.

A mohón művelődő lipótvárosi zsidót is fölfedezi párbeszédese rajzgyűjteményeiben; a Berzsényi Báró És Csáládja, de különösen a Berzsényi Lányok Tizenkét Vőlegénye megint a

pénz haszontalanságát hirdeti. A két művelt, milliós hozományú lány elnyű egy tucat vőlegényt, mégis vénlány marad.

Ambrus tanulmányai, színi bírálati nem olyan egyetemes érdeklődésűek, nem is annyira eredetiek, mint kitűnő kortársa, Péterfy Jenő remekei. De ő is magas igénnyel, hivatotlan nyúl a művekhez. Kissé egyoldalú franciás műveltsége előre jelzi az utat a nyugatosoknak, hol szabadulhatnak leginkább a monarchia német szellemi nyomásától. Kortársai közül ő illeszkedik legkönnyebben az Ady-nemzedékbe.

A MAGYAR EXPRESSZIONIZMUS

Minden századforduló reményt kelt az emberiségben a megújulásra. Századunk hajnalán is szakítanak a fiatalok a múlttal, a materializmussal. A tudomány váratlan jelenségekre bukkan s azzal magyarázza őket, hogy anyag nincs, csak erő. Egyetemes természeti törvény sincs, csupán statisztikai szabály: — csak az átlagra, a tömegre érvényes, az egyénre nem. Más szóval a mai tudomány szerint lehetséges a kivétel, lehetséges: a csoda.

Az új művészet kezdettől ebben az irányban tapogatózik: vallásos igénye támad. Nem realista már, hanem ro-

mantikus. Nem elemző, analitikus, hanem összegező, szintetikus. Nem elég szik meg az egyes jelenségek vizsgálatával, boncolásával. A világ összefüggését kutatja, a dolgok kapcsolatát akarja kideríteni. Legalkalmasabb módszere a szimbolizmus: ez bármily távoli jelenségeket egyetlen villanással egybe tud kapcsolni. Adyban például a fekete zongora zenéjére az az érzés tudatosul, hogy az Élet csak a vak Végzet fülsértő melódiája, józanul nem lehet kibírni. Mi is csupán húrok vagyunk ezen a »bolond hangszeren«.

Az összefüggés-rendszernek három középpontja képzelhető: 1. a költő maga, 2. a költő közössége, valamelyik társadalmi osztály, faj vagy az egész emberiség, 3. az Isten. Irodalmunk sorban átéli ezeket a fokokat. Az egyéni összefüggés, az individualista szintézis véget ér a világháború kitörésekor. A munkásforradalom költészete, az irreudenta, a Szabó Dezső-féle fajmitosz: a kollektív szintézis. Mikor aztán minden földi viszony csalódásba visz, utolsó vigaszként fölragyog költőink előtt a vallásos szintézis lehetősége.

Kifejezés tekintetében is föltűnő a különbség az új és régi költők közt. Petőfi és követői érthetően igyekeztek írni, a legmélyebb réteg, a falusi nép nyelvén. Az új költők viszont abból a meggyőződésből indulnak ki, hogy minden ember mindenki mástól különbözik, tehát csak teljesen egyéni

eszközökkel fejezheti ki magát maradtalanul. Ennek az egyéni kifejezésnek a neve: expresszió.

A huszadik század kezdete világszerte expresszionista. Legkorábban arat sikert ez a szándék Adyban és a köré csoportosuló „holnaposokban”. Hamarosan föllép ezután a modern olasz nemzedék is. Ez szintén szakít a mával, a jövőre utal: futuristának nevezi magát. Követik a francia kubisták, s végül a német expresszionisták. Korunk megrögzött balitélete, hogy az új művészet nemzetközi. Pedig valamennyi változata faji hagyományokból táplálkozik. Csak annyiban rokonok, hogy ezeket a vonásokat a városi ember tiszta elvontságával fejezik ki. Ez az elvontság zárja el őket az éltető meleg realitástól.

Adyék korai föllépte szerencsére gát: nem mernek még teljesen szakítani az anyagi valósággal. A magyar hagyomány nem is tűrné ezt. S ez biztosítja örök érvényüket. Expresszionista színeik is mindinkább kopnak, amint egyéni szintézisük kollektívvé, majd még egyetemesebbé, vallásossá válik. Végül újra fölülkerekedik irodalmunkban a tiszta népi egyszerűség.

Ady: a teljes kitárulás lírája.

Városira és vidékire szakadt irodalmunkat Ady egyesíti, — még hozzá lírával, pedig a versnek már évtizedek óta nem volt közönsége. Mindenkinek

mond valamit, a szellem emberének s a munkásnak is. Célja a teljes kitárulás. A lélek époly határtalan, mint maga a látható világ. Már Madách rábukkan önszívében Ádámra, Évára, Luciferre. Ady még tovább megy. Azt vallja, hogy a nagyratörő férfi, a hiú asszony és a lázadó sátán: mind ő. Az egyéni szintézis benne valósul meg teljesen.

Őszintesége sok botránkozást és vi-tát kelt. Melyik Ady az igazi? Együtt valamennyi! Ady: a millió ellenmondásból szőtt ember ! Erre a kitárulásra Petőfi bátorítja, csak figyelmük iránya különbözik. Már Vajda kezd távolodni a látható világtól. Adyt aztán nem is érdekli más, csak a szellem: a tulajdon belseje. Utolsó éveiben már folyton a révület szédítő ormain jár, ahol Vörösmarty Vén Cigánya.

Vajdát. Petőfit, Csokonait, a kuruc költőket és Balassát tudatosan rali-ja őseinek. Formáival Szenei Molnár háromszázados zsolttárritmusait újítja föl. Zenéje sokhúrú, ősi ízű, jellegzetesen magyar. Teljesen a hazai hagyomány neveli.

Első igazi kötetével, az Új Versekkel látszólag ki akar szakadni a magyar világból, de rögtön bevezető versében nyomatékosan utal ősi gyökereire. Birtokba is veszi s fölújítja a régi magyar szellemi hagyományt. Elsősorban a latin népek műveltsége vonzza, a francia és az olasz, mint egész fajtán-

kat a keresztyénség óta. Párizsban fölgyült örömszomja túllobog az anyag korlátain. Látomásait, rejtelmes szorongásait kezdettől népi babonás varázssal árasztja el. ő a legmodernebb s a legósdibb huszadik századi költő.

Eleinte csupa expresszió: új meg új fordulat, merész tömörítés. Bonyolult lelki folyamatokat sűrít néhány rövid versszakba. Egy-egy sora közt mély szakadék tátong, de az érzésviharok villámcsúcsait vakítóan világítja meg. Költeményei: lírai balladák. Zsúfolt tömörsége teszi homályossá, nem szimbólumai. Minden romantikus stílus szereti a se Hetest.

Ady jelképei egyértelműek. Nem önkényesen találja ki őket; kényszerítő erővel alakulnak ki benne, egymásból nőnek, ágaznak szét s egy törzsben futnak össze. Költészete valóságos világfa: gyökere a pokolban, lombjai égi magasban.

Mire országos roham indul ellene anyagimádata, Pénz-himnuszai miatt, már vallásos verseket ír. Érthetetlen voltán botránkoznak, s ő egyre ódonabb, egyszerűbb. Nemzetgyalázonak kürtölik, pedig benne tudatosul a harcos keserű fajiság.

Érzésnyilvánulásainak én az szerez hitelt, hogy ellenkező hangulatait sem titkolja. Dávidi zsoltárok hangján vallja frigyes társának Istent, de szüntelen birkózik vele. Ez teszi megrázonán élményszerűvé. íme: az emberi

lélek, ha őszinte magához, a materializmus korában sem tagadhatja, hogy lehetetlen élnünk, gondolkoznunk Isten nélkül. Petőfire leíró versei jellemzőek, Adyra a vallásos versei.

Magyar öntudata is őszinte, bonyolult, a vajúdas minden gyötrelmét mutatja. Érti, mi vár ránk. Kossuth teremt eleveníti föl egyik remekében (Magyar Jakobinus Dala): szerinte a Duna-medence népeinek közös a soruk, össze kell fogniuk elnyomóik ellen. A magyar nagybirtok, zsidó nagytőke és a magas sváb bürokrácia egyaránt népsorvasztó. Ady nem származás szerint osztályoz, hanem minőség szerint. A parasztért és munkásért küzd, — s közben Tiszáék hivatalos Magyarországa közönyösen hagyja milliószámra kirajzani Amerikába népi tömegeinket. A szocializmust is ő oltja be magyar történelmi tudattal: Dózsa György és a kuruc-világ példái-val.

Jelentősége még most is nő. Történelmünknek korszerű értelmet ad, politikánknek népi irányt. Mindent fölraz, megújít. A magyarság lényegét keresi, s ezzel megtermékenyíti zenénket és képzőművészetünket. De főeredménye az, hogy kitágítja a magyar gondolkozást. Aranyék bezárkóztak a látható világba. Ady két irányban is kitör ebből: lefelé, az ősi babonák közé, s fölfelé, a modern lélek hitvilá-

gába. Szellemi életünket gyökerestül átalakítja.

*Móricz regényköltészete: utazás
a lélekben.*

Ady nemzedéke a Nyugatban tömörül s nyugali igénnyel méri viszonyainkat. Kezdetől ott zeng ebben az együttesben Móricz Zsigmond vezérszólama, a falu és kisváros hangja. Épúgy a lélek érdekli, mint Adyt. Ki választ egy főhőst, s nyomon kíséri néhány napját vagy óráját. Ezalatt folyton ott utaztat hőse lelkében: látjuk, hogyan forralják indulatát döntésig látszólag parányi véletlenek. A lélek egész bonyolult szövevényét föl-tárja. A természetből csak annyit vesz észre, amennyi előbbre viszi hőseit. Külső leírása alig van. Egyéni szintézisben, lírával átfűtve ábrázolja a világot. Cselekvénysűrítő, formateremtő ereje rendkívüli. Még hozzá a teljes természetesség, laza alakítatlanság lát-szatát tudja kelteni. Ezért hirdetik róla, hogy naturalista.

Pedig már első nagy regénye, a Sár-arany romantikus fölnagyítás, zsúfol! expresszionista nyelven. Jókai mese-érdekességét s eposzi méreteit Kemény lélekföltáró módszerével egyesíti. Hőse, Túri Dani mítoszi arányú par-lagi lángelme. Bukása: a nagybirtok-tól fojtogatott falu tragédiája. Úgy is bírálják, mintha pontos helyzetkép akarna lenni. Pedig az igazi író nem

fényképez, nincs tudományos hitele, annál meggyőzőbb a művészi, lírai igazsága.

Regényei nagyrésztében a céltalan vidéki értelmiséget festi, mégpedig többnyire derűs hangon, csaknem együttérzően. De a Fáklya kálvinista papjában a felelős magyar ifjúságot is megrajzolja. Ezt a papot halálba üzik a falusiak, mégsincs más út, mint melléjük állani. Már legjobb diákregegyünk, a Légy Jó Mindhalálíg apró főhőse is rájön, a debreceni kollégiumban, hogy az emberiség tanítójává kell lennie. Móriczban csakugyan egyre fokozódik az aktivista szándék: műveivel irányítani akar.

Bemutatja az ország minden táját, réteget. Legkedvesebb talaja társadalmi műveiben az Alföld, főművében, nagy történelmi trilógiájában pedig Erdély. Az Erdély a magyarság regénye, mint ahogy a Bánk Bán a magyarság drámája. Minden erő fölvonul itt, hazai és külföldi alakok kimeríthetetlen sora. Móricz pár szóval képes egyéni jellemet formálni. Két főalakja, a tüzesfejű Báthory Gábor s a nyugodt építő Bethlen Gábor fajtánk két örök típusa. Báthory tele lángeszű tervekkel,“ de mindent megemészt maga körül, mint a láng. Bethlen ezt a romkis Erdélyt teszi aztán európai tényezővé, nagyhatalmak mozgatójává.

Móricz fölülmúlhatatlan lélekábrázoló, nagy embereket, megrázó sorso-

kat teremt. De hiányzik belőle a következetes önkifejlesztés ösztöne, amely Adyt szellemi életünk csúcsára emeli. Mind jobban érzi magát a hétköznapi alakok közt. Tömegsikerét ennek köszönheti, még a színpadon is. Sári Bírója végleg szakít a népszínmű operett-hígságával. Sok remekműve van, a regény terén átalakító a hatása. Élő íróink közt Móricz a legnagyobb: a magyarság ősi lényegét az ő népi mélységű alkotásai tárják föl.

Babits, a nyugtalanság költője.

Ady és Móricz tiszántúli, kálvinista Babits Mihály dunántúli, katolikus, mégis mintha ő örökölné Arany eredményeit: tudatosságát, hagyománytisztelét, reális hajlamát. Valamennyi műfajban kiválik. Kora legműveltebb szelleme.

Lírájában eleinte idegen tárgyak, tájak, sorsok mögé rejtőzik. Hangja lázas, emelkedett, de rajzai élesek, pontosak. Óriási bárok mondatai gátalanul, sok értelemátvitellel: enjambement-nal zuhognak sorokon és strófákon át. Formája romantikusan bonyolult. Ritmusa harsány, sűrű rímei, alliterációi pompázok.

Elefántcsonttornyát összezúzza a háború. Leszáll a művészet tiszta magasából, s a tömegfájdalom, a békevágy énekese lesz. Eldobja tökéletes formáit, szabadverseket ír. Később visszatér ugyan a kötött ritmushoz, de

leegyszerűsítve. Lírája egyre közvetlenebb önvallomás. Akár Ady, ő is túljut a kollektív szintézisen, Istenhez. Örök nyugtalanság űzi; hangban, formában folyton változik. Bonyolult gondolatlíráját nagy érzésfeszültsége sem mindig menti a kiszikkadó elvontságtól. A nagy európai lírn összes lehetőségeit fölhasználja. De mindent jellegzetesen babitsivá tud tenni.

Elsőrangú műfordító. Isteni Színhátéka modern irodalmunk egyik főtéljesítménye. Babits a skolasztikus fejtegetést is zengő lírával fejezi ki. Dantét ő teszi közkinccsé, s a középkori keresztyén líra remekeit is. A szimbolizmus őset, Baudelaire-t Tóth Árpáddal s Szabó Lőrincsel együtt ülteti át. Rendre megszólaltatja a világirodalom nagy lírikusait, főleg az angolokat. Shakespeare Viharát és Goethe Iphigéniáját szintén lefordítja.

Regényei époly változatosak, mint lírája. Módszere, hangulata mindig más és más, A Gólyakalifával még tudatosan Móriczhoz kapcsolódik, de már a magas kultúra világába emeli egy merészen elmélyített tudathasadási eset ábrázolását. A Kártyavár egy kisváros összeomlása, sűrű „leleplező” regény. Timár Virgil Fia, a rendház csöndjében, tanár és tanítvány reménytelen barátságát festi. A Halálfiú Kemény óta legkeményebb regényünk: a kiegyezés három nemzedékének kritikája. Elza Pilóta: Európa ösz-

szeomlásának víziója. Két színművet is ír, a Laodamoiát, görög karokkal, s az archaizáló Literátort, egy finom egyfelvonásost: Kazinczyról.

Irodalmi és bölcséleti tanulmányi kultúránk örök értékeit vizsgálják. Összefoglaló műve az Európai Irodalom Története, az emberi szellem egységének fejlődésrajza. Ha nincs is akkora teremtő ereje, mint Móricznak, életműve a magyar szellem legmagasabb teljesítményei közé tartozik.

Az új líra szerepköre.

A századkezdet Ady kora, a nagy líra évtizede, egész rajával az önálló tehetségeknek. Nemcsak az expresszionista igény követeli, hogy hangban, magatartásban különbözzenek. A köztudat is csak arra figyel, aki határozott szerepben áll elé. Csak az ilyen sorsát érzi jelképesnek, az ilyen mondani-valóit tekinti fontosnak.

Mind a város költői. Ady: az őserő, a teljes zenekar. A falu csöndjétől Párizs örömszivajáig mindent kifejez. Babits: az ellen-Ady, a könyvember, a Dunántúl s a főváros énekese. Juhász Gyulát, az egykori kispapot Szeged neveli, lemondó alázatban, népi hűségben. Kosztolányi Dezső a dekadanssé finomult szabadkai úri fiú. Leggazdagabban megint az egyetlen magyar gyökerű város, Debrecen termi az új idők dalosait, egész iskolára valót.

Kettő magaslik ki közülük maradandóan: a mindent akaró Oláh Gábor és mindent megnyerő Tóth Árpád.

Ady kialakítja a Magyar Ugar látomását: a vidék megöl. Ezt a gyilkos vidéket vállalja Juhász és Oláh. Alkotni ugyan mindenütt lehet. De ha valaki az ellenkezőjét hiszi? Amiben komolyan hiszünk, teljesül.

Az avatatlanok az egész lírai nemzedéket Ady-utánzónak tartják. Ezért aztán valamennyien inkább Babitshoz hasonlítanak. Egyazon kor fiai, szellemrokonok. Nem a dalt művelik, hanem az ódái műfajokat. Nem a külső jelenségeket festik, hanem a belső valóságot, a látomást. Ízlésük romantikus, nyelvük egyéni.

Kosztolányi fősikere a Szegény Kis Gyermek Panaszai. Tárgyilagos ábrázolás, mégis gyónás. Behatol vele a középosztály leányszobáiba is. Azok akik csak múltszázadi fogalmakban képesek korunkról gondolkozni, impresszionistának nevezik. Nagyon érzékeny a szeme s a nyelv összes ízének, illatának mestere. Szavai tudós, rejtelmes keverésével rendkívülivé varázsol minden szokottat. Főmondanivalója, hogy a gyermekből lassan deres férfi lesz. Elcsépett tárgy? Nincs ilyen! Az igazi művész érintésére minden aranyrá válik. Kosztolányi futó napilapvázlatai époly tökéletesek, mint lírája, regényei, elbeszélései, fordításai, cikkei. Csupa játékos fölény s egyben csupa elmerült lélek-búvárlás.

Tóth Árpád csokonais édessége, szép szemléletessége nem talál méltánylást, míg él. Az utókor viszont úgy látja, ő volt nemzedékében a legklaszszikusabb. Kezdetben laza húron, de fölülmúlhatatlan bájjal zengi hosszú méla sorait. Ahogy közelít hozzá, belülről, a halál, a tüdővész, egyre szigorúbb, nagyvonalúbb, hatalmasabb.

Juhász Gyula Szeged legnagyobb lírikusa. Nincs kortársa búsabb, eihagyotlabb. Eleinte, sóvár álmaiban, bebolyongja a világot, de lassankint végleg a Tisza-parthoz láncolja a sors, a határtalan alföldi alkony, a megtalált népi Krisztus. Egyszerű formákban énekel. Sok benne a fölszívódott talajíz, de a vidékies bukdácsozás is.

Még több Oláh Gáborban. Kész szerepbe ugrik be s hűségesen meg is játssza: a Költő Debrecenben, avagy a Szellem Embere a Zsíros Városban. Minden műfajt, modort vállal s a sokért majdnem elszalasztja a keveset. A magyar ütem leggazdagabb zenéjű mestere, csupa elbűvölő hajlékonyság. Legtovább talán groteszk humorú verses elbeszélései maradnak fenn. Ezekben a könnyű ihletű darabokban egészen jellegzetes: gyermekkora népi Debrecenét rajzolgatja.

A dráma világsikere.

A dráma tömegművészet, különösen a múlt század közepe óta. S a tömegízlés mindig évtizedekkel kullog

saját kora mögött. Líránk már a szellem magaslatain ver tanyát, mikor a színpad még Európa-szerte naturalista lapossággal szórakoztatja nézőit. Társadalmi témákat ábrázol, a hétköznapi élet nyelvén. Ezen a talajon csak a vígjáték tud tenyészni. Korunk talán legtragikusabb az egész történelemben, mégsem bír megalkotni egyetlen egy tragédiát sem. Színpada-inkon Mikszáth gúnyos bölcsesége, érzelmessége hódít tovább.

Mikszáth legtehetségesebb utóda Molnár Ferenc. Már kitör a realista keretből, értékesít egy csipetnyit kora új szelleméből. Engedményt tesz a romantikának, fantasztikumot csempész át a valóság szigorú vámjain. S érzi a kor fokozódó nyomását: vígjáték-bonyodalmai alján rendszerint komoly halálos feszültség lappang.

A színpadi forma fölényes mestere. Világos helyzeteit kihegyezett, villámgyors párbeszédekben bonyolítja le. Herczeg eszménye a rendkívüli nő, a kékrókás Cecil, Molnáré a lipótvárosi polgárasszony, aki hattyú szeretne lenni, de még idejekorán rájön, hogy liba. Ez a női típus általánosabb, ez arat világsikert a nagyvárosok gyökértelen tömegei előtt.

Molnár átütő diadalát az ördög hozza meg. Legköltőibb műve a Liliom, egy ligeti csirkefogó érzékeny komédiája. Főhőse kapja magát s a vígjáték kellős közepén öngyilkos lesz.

De nincs semmi baj, tovább pereg a sorsa a másvilágon is, mulatságosan és meghatóan. Még »erkölcsi alapeszméje« is van: az Ég mindig a szándékot nézi, nem a tettet.

Molnár nyomán aztán rajzanak a szerzők, sok formai ügyességgel, kevés belső értékkel. Az olcsó mutatós cikkek korát éljük: a pesti exportdráma világmárka. Sehol nem tudnak semmiségeket csillogóbban felöltöztetni, mint nálunk. Kétes dicsőség ez, de mégis csak benne tartja valahogy népünk nevét az emberiség köztudatában, mikor már kezdtünk végkép eltűnni a monarchia bástyái mögött.

Nemcsak prózai darabjaink röppenek szét, hanem operettjeink is. Szerencsére egyre méltóbb súllyal képviseli a magyar szellemet Bartók és Kodály, képzőművészetünk, sői helylyel-közzel már-már irodalmunk is. Költészetünk eddigi érvényesülésének szinte leküzdhetetlen gátja, hogy nem egyenrangú szellemek vállalkoznak tolmácsolására; közepes fordító pedig ép a lírát laposítja el, amelyben leg-erősebbek volnánk.

Szabó Dezső faji mítosza.

A háború alatt is líránk jelzi először a változást. Az egyén-imádatnak vége. Az embert elnyeli a tömeg. Gyóni Géza a harcot éneklí Petőfi modorában, Kassák Lajos a forradalmat, meghatványozva Ady expresszionizmu-

sát Egyébként: sem tömegmozdító szándékuk, sem hatásuk nem különbözik. Gondolati értékük, alkotó erejük hamarosan elhalványul.

Különben sem a líra vonz már az 1910-es években, hanem a regény. A szellemi légkör teljes kicserélődését ebben a műfajban hozza meg Szabó Dezső.

Ady ék eszményét, a nyugati civilizációt besározza a háború. Szabó újat ad helyette: a Magyar Falut. Még az ő művébe azért nyugat friss ízei is fölshívódnak. Regényei a Sárarany őseréjét keresztezik a Gólyakalifa magas kultúrájával. Döntő alkotása, az Elsodort Falu a kollektív sűrítés magyar főműve. Egyéni hősei nincsenek. Faluja gyűjtőlencse. Jelkép. A magyar élet összes sebei fölfakadnak rajta.

Meséje: alakokká, eseményekké vált gondolatrendszer. De minden részletét elemi indulat fűti, még vitáiból is az élet szenvedélye párolog. Ady keserű nyugalommal, kijelentő mondatokban állapítja meg sorsunk mérlegét. Szabó Ady minden állítását fölkiáltójellel ismétli. Harsány igehalmozó expresszionista nyelven bélyegzi meg nyomorúságunk okozóit, hogy az ostromlott magyarságból támadó sereget szervezzen.

Lázítóan csoportosítja együvé a kirabolt székely falu kórképét, a pusztuló magyar lángészt, Farkas Miklóst,

az elzüllő magyar szépséget, Farszády Juditot. De orvost is küld a beteg falunak, a faji mítosz mesebeli óriását, Bőjthe Jánost. Ez a kurtanemes ivadék európai műveltséget szerez, aztán hazamegy, parasztlányt vesz el, parasztsorsot vállal s újraépíti romjából az elsodort falut.

Az Elsodort Falu a fiatalság bibliája lett. Irodalmi hatását még fokozták Szabó köztudat-teremtő tanulmányai. Alig van új írónk, aki nem az ő nyomán indult. Csak az élet nem megy utána. Bőjthe nem csinált iskolát. Ifjú népmegváltóink nem követik a faluba.

Szabó Dezső tanulmányai már a háború alatt fölvezetik az új társadalmi rendet; de intézménnyé változtatni népi tömegeink felemelését sem ő nem tudja, sem más. Pedig 1919 őszén majdnem ő kerül a nemzeti megújulás élére. Ellenállhatatlan szónoklataival tömegszünetet forral. Tudatosítja a faji veszélyt. Ragyogó mítoszt teremt a magyar őserőről, egy nagy romantikus író plakát^erű szemléletességével.

Ez a kép túlzott, de túlzása érthető, — Ady sötét haláljósolatát akarja elhessenteni. Erényeinket fölnagyítja, népi hibáinkra szemet huny. De azért nem egyoldalú. Egyszerre kürtöl rohamot valamennyi népsorvasztó érdekszövetség ellen. Ép ez buktatja el. Míg a zsidót ostromozza, nyílt útja van.

Amint sort kerít a sváb bürokráciára., nagybirtokra, félretolják s rásütik. hogy összeférhetetlen.

Végül csakugyan azzá is lesz. Félelmes népmozdító ereje először eltorzult kulcsregényben, aztán apró füzetekben tékozlódik, s kávéházi dörgelmelekben sustorog szét. Gyilkos pamfletjeinek megállapításai mégis szájról-szájra szállnak. Az ő vulkánkohóján kovácsolódik korunk legtöbb szellemi villáma.

Adyban még a történelmi Magyarország lelke lángolt. Szabó Dezsőben már gyepű mögé zárkózik a faji gondolat. Míg öntelkén akar rendet teremteni, saját magának sem vallja be. hogy föladta a Kárpátok gerinc-vonalát. Már pedig vagy faji begubózás, vagy Nagymagyarország: — a kettő együtt gyermekes ábránd.

A begubózás természetesen megvalósíthatatlan. Új kapcsolatot kell teremtenünk Középeurópa népeivel. Ennek alapföltétele: belső megújulásunk és dolgozó tömegeink fölemelése. S ezért senki nem tett többet, mint Szabó Dezső.

A megszállt terület csodája.

A testet szétdarabolhatják, a lélek osztatlan egész. Trianon ugyan szellemi sorompókkal is el akarja sorvasztani testvéreinket: megtiltja a magyar könyv bevitelét. De a letépett ország-részek csodálatos erőfeszítéssel új iro-

dalmát teremtenek, szinte a semmiből. Adyék örökségét fejlesztik tovább. Erdély inkább a keleti, népi hagyományt, a Felvidék a nyugati, európai kapcsolatot. Eredményük fölmérhetetlen. Még a parányi délvidéki irodalom is magasabbrendű, mini az, amelyet a csonkaországi hivatalos köztudat dédelget. Erdély egy-két írój'ia pedig egész mai költészetünk élvonalába emelkedik

Erdélyben legtöbb előzménye van az önállóságnak, — már a 16. század óta. Elsőnek itt is a líra szólal meg, Végvári. Reményik Sándor és Áprily Lajos- De Erdély az epika földje. Szabó Dezső legeredetibb regénye, a Csodálatos Elet végleg áthatol a naturalizmus korlátján, a népmesék és jelképek világába. Példája bátorítja elő a két kiváló elbeszélőt, Nyírőt és Tamásit, a székely havasok fölfedezőit,

Nyírő József fenséges arányú, komor pátoszú író. Hatalmas novellákon kívül egy mély önéletrajzi regény is kikerül kezéből, az Isten Igájában. Móricz Fáklyájának szebb, katolikus párja. Nyírőben még csaknem ugyanannyi a műköltői zsúfoltság, mint Szabó [Dezsőben.

A tiszta székely íz Tamási Áronból buggyan föl, szinte ősemberi üdeséggel, góbé furfangok örök sziporkázásában. Katolikus csodavilágának csaknem pogány derűje van. Valóizű meséi folyton átnyúlnak a földöntúliba.

Jégtörő Mátyása a szellemvilágból érkezik, egy ideig állat-alakban szolgálja leendő szüleit. Aztán fiukba költözik s rájön, mennyivel nehezebb embernek lenni, mint állatnak! Milyen nehéz, az üdvösség útja! Aki rátalál is, folyton el-eltántorodik. A Jégtörő-sorozat mai irodalmunk legeredetibb remeke.

Tamásiban csillapíthatatlan a vallásos igény, a népmegváltás vágya. Népszerű Ábel-sorozatában még a legreálisabban ábrázolja a belső megtisztulást. Érvénye minden időkre szól. Mintha nem is tudna könyvről, Európáról, mégis egyetemes a távlata. Ábel A Rengetegben: ágrólszakadt kotnyeles suhanc, de csavaros eszével átküzdi magát az ellenséges világon.

Nagy ajándék ez: Tamási új eszményt fest a magyarságról a páncélos, balsors-verte Toldi helyett. Nem zord, rettentő és szanni való lovagot. Egy mulatságos, irigylésreméltó fecsegő gyereket. Nevetünk rajta, de nagy a gyanúnk, hogy többre viszi mint Toldi.

A líra hangot vált.

A nép egyszerűségét Szabó Dezső még expresszionista nyelven magasztalja. Mire Tamási a falu hangján mesélhet a faluról, egész irodalmi ízlésünk átalakul. A hangváltást újból a líra kezdi, rögtön a húszas évek elején. Ekkortájt szökken legmagasabbra a beteg Európa expresszio-

nista láza. Nálunk is félrebeszél, bohóc jelmezben bukfencezik a legújabb líra. Mikor erre a halálos farsangra odatoppan Erdélyi József, a népdal fehér köntösében, úgy nevetik, mint a legrikítóbb különcöt.

Szabó Lőrinc a trónörökös. Valóságos műfordító-csodagyerek. Eredeti versei nyelve is hajlékony, mint az acél. A kor valamennyi hangját megszólaltatja, az antik nyugalmú természetfestéstől a nagyváros tördelt átkáig, sikolyáig, sőt később a prózai egyszerűségig.

De szélesebb körbe csak a megszállt területek néhány lírikusa jut el, főleg a népszerű papköltő, Mécs László. A csonkaországi fiatalokra nagy elődeik árnya hull. Közrészvétlenségben dideregve, a múlt avara alól hozzák föl a mező illatát.

Lassan mégis elül a dzsessz-zsivaj. Már csak Erdélyi pásztor-tilinkója szól. De bűvös síp ez, minden hangszer kitelik belőle: ujjong, mint a hegedű, harcra tüzel, mint a tárogató. Erdélyi nem a dadaista recepteket bújja hanem népköltési gyűjteményeinket. Leszáll a rapszodiák ködös magasából Dalaiban biztos körvonallal mosolyog ránk a magyar világ. Újból lírai epika ez, mint a Petőfié, de megmerülve Ady mélységeiben. Gyermekemlékeit énekli, a cselédház nyomorát. S a csavargó költő sorsát. Lírája komor, mégis derűs. Forradalmi indu-

latát is klasszikus nyugalommal formálja.

Legátütőbb kortársai egyben sors-társai: legalulról törnek föl. Illyés Gyula is zsellérfiú. Párizs program-lirikusai közül tér haza népi költőnek. Szabó Lőrinc kultúrízeit vegyíti Erdélyi népi zamatával; csak nem olyan kemény és tömör, mint azok. Főleg a verses epikában hoz újat (Három öreg, Ifjúság). Prózáirónak is kitűnő. Erdélyi kivételével ez az egész lírikus nemzedék tanulmányt is ír.

A költő helyzetét társadalmunkban József Attila jelképezi. Nyers őszinteséggel s nagy kultúrával sok tiszta dalban elpanaszolja a külvárosi nyomort. Saját sorsa ez: — öngyilkosságba menekül belőle.

Az új költőkben föl-fölzeng a vallás, mint végső vigasz. Csak a leglassabban kiemelkedő Gulyás Pálnak alapigénye a metafizika. A világirodalmon, főleg a Kalevalán át jut népköltésünkig. Van benne valami állandó révület, s nem ritkán homály is. Kultúrtartalmakat ösztönösebb erővel egy kortársa sem fejez ki.

Németh László és a magyar európaiság.

A homályos metafizikai igény mint tudatos üdvözülésvágy Németh Lászlóban testesül. Mai irodalmunk legátfogóbb tehetsége, legönállóbb

gondolkozója. Vezérrangot kritikáival szerez. Kölcseyt még üldözték bírálataiért. Bajza kiverekszi ugyan a véleménymondás jogát, Gyulai pedig az irodalmi köztudat irányítója, de Némethől már egyidőben egész életünk átszervezését várja fiatalságunk legjava.

Németh nem kisigényű vezér. A szellem emberétől példaadást követel: új nemességet. De erkölcsi szigora nem bénítja egyoldalúvá. Az író szerinte is elsősorban önmaga iránt felelős: köteles hiánytalanul kifejteni képességeit. Hogy melyik író mire hivatott, Németh rendkívül hamar föl ismeri, s egészen új kritikai nyelven fejezi ki. Nemzedéke rangsorolását nagyrészt ő végzi el. Ízlése önelvűen magyar. Klasszicizmusa jóval tágabb, mint a Gyulaié.

Érdeklődése rohamosan kiterjed az egész európai művelődésre. A tudományok útvesztőiben biztos igénye kalauzolja. Minden egységes világgéppé rendeződik benne, Ezt a helyreillesztést nyilvánosan végzi, egyedül írt folyóiratában, a Tanúban. A tanulmányírás Jókaija: hihetetlenül termékeny és tüneményes formaművész, Legelvontabb fejtegetése is kristálytisza, költői fényű.

Önművelése mihamar az ifjúság közügye lesz. S a tanítványok kezdenek gyakorlati irányítást sürgetni tőle. Reformtervet ad s Debreceni

Kátét. A faj: magatartás, — tanítja. Köztudatba viszi a magyarságtudomány tennivalóit. Kijelöli helyünket Középeurópa iker kultúrái közt. Ragyogó álmod sző békés hivatásunkról: hogyan adhatnánk példát a Duna-medencében Kert-Magyarország népi átrendezésével.

Az ő dolga az elgondolás, nem a valósítás. Még annyira sem szervező, mint Szabó Dezső. 'Fővágya különben is kezdettől a szépirodalom. Legméltóbb regénye, az Emberi Színháték ugyan máig sem került könyv alakba, de a Napkelet hasábjain át is hat. A megigazulás útjának ez a legmélyebb magyar regénye. Tamásinak már Szűzmáriás Királyfija is székely népmegváltót fest, Pap Károly szintén Jézus-témával viaskodik. Németh egy dunántúli falu félbenmaradt orvosnövendékét fejleszti magyar Krisztussá. Mindhárman kitágítják Móricz Zsig-i mond időkeretét fejlődésregénnyé.

De az Emberi Színhátéknak még van egy jelentősége. Az összes magyar alkotások közt ebben egyesül legtermészetesebben, egyenrangú testvérként a legműveltebb (Európa és legmélyebb népi kultúránk.

Többi regénye is a nagy lélek, a rendkívüli szenvedély harca. Alapkönyvezete a vagyonos parasztház belső kultúrájú, szertartásos világa. Tiszta szerkesztő készségével és jellemző erejével újabban színi sikerhez is jut.

Tanulmányaiban is a legjobb minőségű európaiság forr egybe a gyökeres magyar igénnyel, öntudattal. Irodalmunkban megint kiújult a város és falu tudathasadása. Németh sokat enyhíthetne rajta. Tárgyilagos szellem: a parasztból sem csinál mitológiai bálványt, a világirodalmi nagyság előtt sem görnyed porba. De a kiegyensúlyozókra rossz világ jár. A magyar szellem van annyira gazdag, hogy fölnevelhette Némethet, de a magyar élet annyira szegény, hogy alig tud teret adni neki.

Aki a megigazolást keresi, mint Németh, nem rettentí a magány, ő mondja: »Imádkozni lehet együtt, üdvözülni azonban mindenkinek magának kell.«

A mai regény fősodra.

Németh László regényei is mutatják, hogy a falvakban dől el a magyar élet. Móricz és Szabó Dezső óta alig van elbeszélőnk, aki ne paraszt tárggyal lépne föl. Legátütőbb erejű köztük a két halálosan szorongott táj ábrázolója: a székelyföldi Tamási és az ormánsági Kodolányi.

Mindkettő pontos tájszólásban beszélteti alakjait. Természetábrázolásra erős a hajlamuk. Szigorú erkölcsi érzékük és határozott vallásos igényük van. De egyébként hatásban is, földolgozásmódban is különböznek. Tamási a Jókai-féle derűs népmese-regény leg-

merészebb folytatója, Kodolányi a nyugati realista, lélekelemző módszer leghivatottabb örököse.

Maga a falu is nevel tulajdon sorsa ábrázolására néhány paraszt-elbeszélőt, elsősorban Szabó Pált; — mint ahogy az 1910-es években meg, mikor a haladó köztudat a munkásosztálytól várta sorsunk megoldását, a műhelyből nőtt ki Kassák Lajos.

Fiatal regényíróink közt legátfogóbb érdeklődésű Kodolányi János. Halál-sötét paraszt-történetekkel indul: a délbaranyai egykés falvak végső vonaglásának kórleírásával. De sivárnak festi az iránytalan középosztály vergődését is. Lassan fölér alkotó ereje ormára. Megkapja a jelenhez a múlt távlatát: gyerekemlékeiben s történelmünkben. S ekkor keserű magyar humor, kemény életbölcse ség dereng föl benne. A Vas Fiai és folytatása, a Boldog Margit a tatárjárást eleveníti föl, ahogy a középkort még nem ábrázolta nálunk senki. Gazdag történelmi, néprajzi, nyelvi anyagát érdekes mesévé oldja s korfestő ereje vetekszik a Móriczéval.

A történelmi regényt sokan azzal gyanúsítják, hogy írója kitér a jelen feladatai elől. Gyerekes vád, hiszen az író nem köteles vállalni semmiféle feladatot, azon az egyen kívül, hogy fejezze ki magát. Sajnos, legtöbbször éppen ez a belső egyéni mondanivaló hiányzik a ma divatos, gyárilag készült életrajzi regényekből.

De a Vas Fiai, akárcsak a Magyarország 1514-ben, meggyőz róla, hogy a történelmi regény is lehet iránymutató. Kodolányi megbélyegzi benne a nyugati erőszakot és vallást tesz a keleti kultúra magasrendűségéről. Finn testvéreink életét is azért tanulmányozza, hogy ősi műveltségünkbe behatolhasson.

Történelmi regényeinknél inkább menekülés-szerű Szentkuthy Miklós kései expresszionista regénye, a Prae. Még mélyebbre merül a nyugati kultúrába, mint annak idején a Karthauzi. Főhőse annyira „európai“, hogy már nem is ember, hanem elvontságok közt lengő diák. De költői kisugárzású érdekes formakíséret, s példátlan nyelvi teljesítmény. A legjelentékenyebb s a legolvashatatlanabb azok közt, amelyek mai irodalmunk európai jellegéi óvják.

A városi életnek még sok számottevő ábrázolója van a fiatalok közt, például Márai Sándor. De teljesítményük irodalmunk mai fősodrán kívül esik. Annak ellenben már is sok jele van, hogy a legközelebbi megújulás megint erről a városi oldalról várható.

Új magyar köztudat.

A magyar tömérdek betűt fogyaszt, de értékes irodalmunk nagyrésze kevert középosztályunktól függ. Olyan ez, mintha minden fánk, virágunk egy szűk kertbe zsúfolódnék, az óriás termékeny mezőkre meg nem jutna más,

csak gyom és szamártövis. A húszas évek óta ijesztően látszik ennek a tartathatatlansága. A költő mindinkább félreszorul.

A magunkbaszállás évei ezek: mindenki tájékozódni akar, tudományos művet, lexikont vásárol. Népszerűséget csak a megszállt terület néhány költője szerez. Csonkaországi fiataljaink zöme áthúzódik a tudományos irodalomba. Az új tehetség a kilencszázas években lírikus, a tizes években regényíró, a háború óta esszéista: gazdag költői képekkel, sok életízzel tanulmányt ír.

Most válik végkép magyarrá az addig bikkfanyelvű szaktudomány. Németh László e téren csak a legbeszédesebb példa. A nyelvi megtisztításnál még fontosabb, hogy az író szaktéren is a lényegét látja, a lényegét fejezi ki. Ezzel előkészíti a lelkek belső revízióját.

Múltunk átértékelését már Ady nemzedéke megkezdi. Szekfű Gyula történelmi, Horváth János irodalomtörténeti összegezést ad. Az alkotónak is világraszóló Bartók Béla és Kodály Zoltán irányjelző népzenei gyűjtéséből, tanulmányaiból kibontakozik a falukutatás, majd a magyarságtudomány.

A múlt újramérésénél égetőbbnek bizonyul az élő Magyarország fölfedezése. A költő-tudósokat politikai célú közírók követik. Nem egy munkájuk az irodalomtörténetben is helyet igényel: kifejező szépsége, megjelenítő

ereje jogán. Elsősorban Illyés Gyula könyve, a Puszták Népe.

Falukutatóink „túlzásai“ nemcsak esztétikailag védhetők. Fölnagyításait, lírai hevüket nemzeti szempontból is igazolja a siker, ők döbrentik rá a köztudatot színmagyar tömegeink nyomorára; ők gyorsítják meg belső megújulásunk ütemét (Féja Géza).

Veres Péter köztük a legfigyelemre méltóbb. Új típus: tanulmányíró paraszt. Európai tájékozottsága, erkölcsi nagysága, szókimondása, eredetisége magas irodalmi formában jelentkezik. Különösen önéletrajza, a Számadás hat új köztudatunk kialakulására. A szegény falusi munkás-rétegből írói sikerei után sem lép ki. Helytállása jelképes erejű; mintha egy kissé mégis csak megvalósulna benne az Elsodort Falu álma: Bőjthe János.

Szellemi téren kezdenek az osztálytagozódás gátjai átszakadni. Új köztudat van születőben: minden rétegünket átfogó. Ma már a paraszt is birtokba vette a nagy irodalmi formákat. Hogy eddig csak gyéren szivárgott hozzá a jó könyv, annak nemcsak az író látta kárát, hanem az egész ország. A középosztály nem érezte, hogy felelős a falu lelki irányításáért. De meg maga sem igen ismeri élő irodalmunkat.

Pedig az irodalom a népek agyveleje: benne tudatosul minden érzés, minden gondolat, minden akarat. Ha majd remekeink a magyar milliókhoz

szólhatnak, vérbőséghez jut költésze-
tünk, amely mai mostoha körülmé-
nyeink közt is bátran, nagy hivatott-
sággal teljesíti nemzetépítő feladatát.
S akkor végre megvilágosodik előttünk
a magyarság célja és útja, öntudatos
lendületet kap a nehézkes nemzettest.
Összeforr benne szellem és erő.

Ez a kísérlet az iskola számára készült. A mai iskola főbaja a túlterhelés. Segíthetünk-e rajta? Legalkalmasabb próbája az irodalomtörténet. Nincs nála szétágazóbb tárgy. A szóbeli érettségin egyik elnöknek életrajz kell, másiknak részletes tartalmi beszámoló, harmadiknak sok versrészlet. Mindnek igaza van, de ha mindnek igaza van, akár egyebet se tanuljon a diák, csak irodalomtörténetet.

Mégsem olyan nagy bökkenő ez, amilyennek látszik. Az érettségi elnök megérti, ha egy álláspontot határozottan képviselünk. A Magyar Szellem Vándorútja, mondhatnám, az érettségi tételeim kidolgozott szövege. Avagy, niásfél évtizedes tapasztalataim alapján: kísérlet a túlterhelés leküzdésére. Közben tanulmányi felügyelő is lettem, eljárásom tehát némi felsőbb jóváhagyást is kapott.

Bennem sem azonnal tudatosult, hogy az anyagösszevonáshoz nem elég a puszta kihagyás. Teljesen át kell rendezni, újból meg kell szerkeszteni az egész anyagot. Itt közölt formája már a harmadik. Először, most hat éve, igazgatóm csábított bele, hogy legalább táviratstílusú mondatokban adjam kezébe

minden érettségiző diákomnak megbeszéléseink kivonatát. Mikor aztán az óravázlatok divata jött, az egészet újrafogalmaztam, még mindig csak címszavakban. De már akkor tervbevettem, hogy nyilvánosságra hozom.

Hogy most ez először egy napilapban történt, azzal bizonyos torzulás is jár, ami már az apró helyesírási ingadozásokból is látható. Az iskola igényeit lépten-nyomon keresztezte a napilap-olvasók szempontja. Mindkettő rovására. Most már nem egészen próbatankönyv ez a Vándorút, de még keüésbbé cikksorozat. Fejezetei hétről-hétre rögtönzésszerűen készültek. Bizonyos megállapításokat ismételnem kellett, pedig az ilyesmi egyvégtiben olvasva fölöslegest.

De mindennek van előnye is. A tanítás természetes ritmusát;, változó eseményeit, rögtönzés-jellegét jobban érezteti az ilyen cikksorozat, mint az egy lendületre készült könyv. És még valami. A folytatásos közlés az élet próbáját jelenti. Tanárok, más intézeti diákok, írók és olvasók figyelték kezdettől fogva, s megtették rá /észrevételeiket. Végül pedig: egy súlyos év minden izgalma átremegett mondatain: — az Anschluss éve . . . Mennyi minden átértelődött közben. Engem nem kényszerített állításaim »korszerűsítésére.« Nem is tehetném: az anyag egy része 1937 ősze óta ki van szedve.

— Hohó, tanár úr, — csaphat le rám

valaki, — függhet-e a tudomány a történelemtől? Az Igazság a véletlentől! Bizonyára nem. Csakhogy a középiskolában nem a tudományon a hangsúly, hanem a nevelésen. S a nevelés nagyon is az idő függvénye. A tudományos igazság öncél: az Örökkévaló szolgálata. A nevelés viszont: útravaló holnapra és holnaputánra. Kard és kenyér.

Talán az is a főbaj, hogu tankönyveink eddig túlságosan az öncélú tudomány igézetében készültek. Minden sorukban hemzsegett a megbízható adat, évszám., könyvcím, név. Pedig a nemszakos számára nem az adat fontos, hanem a tények összefüggése, az egységes látomás. A magyar költő vándorútja történelmünk akadályversenyén át. Ez sem magáért a költőért fontos, hanem mert ez az út egyszermind: a magyar szellem vándorútja.

Az útirány világos, — ezt közben is hangsúlyoztam. A 11. századi magyar irodalom még teljesen »európai«: idegen, nyelvben is, formában is. Kísérletéből annak kell kiderülnie, hogyan tör fel lassankint, szívósan és egyre tisztábban a Magyar Lényeg.

Talán ha nem szakiskolába kerülök, magam előtt sem tudatosult volna ez a feladat. De nálunk nemcsak az a nehézség, hogy az irodalomra kevés óra jut. Még nagyobb baj, hogy a sok gyakorlati tárgy közt csaknem elszigetelten áll. Fő tanítani valóm nem maga a »tananyag« volt, hanem a belőle ára-

dó tanulság: a betű tisztelete. Az, hogy a könyv nem játék és nem bódítószer, hanem kard és kenyér.

Kard a könyv: az ellenálló tér és idő homlokára ezzel vési a kor és a nép a maga igazát. Az egyént ráedzi a létküzdelem főszabályára: a szellemi hullámozás esélyeire. Állandó megújulás a világ, úgy amint az Ember Tragédiája mutatja. De egyben: állandó visszahajtás is az ősi gyökerekhez. Ez a rugalmas helytállás, ez a folyton változó azonososság nemcsak irodalomtörténeti tapasztalat. Az élet alaptörvénye.

És kenyér is a könyv. Nemcsak a lélek tápláléka, a testé is. Vigasz, derű, bátorság, céltudat és tett, tett! Jobbágyfelszabadítás, egyenjogúság, munkástörvény, telepítés! Az irodalmi órákon fő körvonalaiiban önként előbontakozott a magyarságtudomány.

Hogy mindebből mi az enyém, ma már magam sem tudom. Tankönyvírásra sohasem gondoltam; diákjaim érdeklődése csábított pedagógiai kísérletekre. Nem egyszer tőlük, az ő friss szemüktől tanultam, mi még élő egy-egy régi írónkban. Tételeimet, magyarázó hasonlataimat vagy elfogadták, vagy visszautasították. Jobbat, kevésbbé könyvszagút szuggeráltak. Ők voltak a befogadó közeg, a »nép«, amely szájról-szájra ad. Önként, — hiszen magolni felsőbb évfolyamokban már nem szabad. Aki szószerint tanul, mankón jár. Messze nem jut vele.

Az egyetlen, amit magaménak érzek: a fejlődéskeret. Ezt is rég megbeszéltem már írókkal és pedagógusokkal. Az egyes írók kiválogatása és értékelése már nem az én szeszélyem, hanem köztudat. Igaz, nem teljesen azonos tanintézetünk »hivatalos« felfogásával. De két köztudat van: a tanároké és az Íróké. Ahol eltér a kettő, az írókét választottam. Tudományosan képzett tanárok az írók közt is vannak, — főleg rájuk hivatkozom, a kétszeres hozzáértőkre, Arany és Gyulai utódaira, Babusra, Szabó Dezsőre stb.

Veheti-e hasznát más tanár, nem tudom. (Diákok vették eddig is, s könyv alakban nem egy »laikus«, várja már.) Ügy tapasztaltam, akiben ennyi tudatosul irodalmunkból, jeles is lehet. Természetesen ez nem azt teszi, hogy a tanárnak sincs ennél több munkája. Hogy ez a pátívnyi anyag leülepedjék diákjaiban, neki még ezer tennivalója van. Mindezt tudja is a mai igényű tanár. Vázolja a kort. Szemlélteti a képzőművészetet, kiemeli a költők egy-két alapvonását, főleg pedig olvastat, lehetőleg közösen. Egytől óvakodik, az agyonmagyar ázástól. Az esztétikára különösen áll, hogy kevesebb több belőle, mint a sok. Különben sem az esztétizálás a cél, hanem a világnézet-kialakítás.

Irodalomtörténet-tanításunknak van egy örök feladata: a magyar lényeg tudatosítása. Minden kor ad ehhez vala-

*mi időszerű tennivalót is. Ami ma a legsürgetőbb, az is régesrégi mondani-
valója költőinknek: a magyar népmil-
liók lét jogának hangsúlyozása.*

TARTALOM

A vándor állomásai	5
Népköltésünk világa	6
<i>I. A kezdetleges kifejezés kora.</i>	
Az első hangok	9
Mérföldlépő csizmában	10
<i>II. A művészi kifejezés kora.</i>	
A magyar szépség kezdete:	
a reneszánsz	13
A világi költészet: Janus	
Pannonius	14
A magyar hitújítás	16
Bornemisza Péter drámái	17
Balassa reneszánsz lírája.....	19
A fenség százada: a bárók.....	21
Pázmány hitrendszere	22
Zrínyi keresztyén eposza	23
A kuruckor költészete	25
A kellem százada: a rokokó	26
A bujdosó mosolya.....	27
A bohém és a szerzetes	28
A Tiszántúl s a bécsi kaszárnya	30
A felvilágosodás tolmácsa,	
Bessenyei.....	31
Nyugatos magyarok és magyaros	
beolvadtak	33
Kazinczy és az új kifejezésmód	34

Bacsányi, a forradalmár.....	36
Kármán, a széplélek.....	37
A felvilágosodás magyar talaja, Debrecen.....	.39
Fazekas Mihály, a polgár	41
Csokonai magyar arcképcsarnoka.....	42
Csokonai egyetemes költészete.....	43
A romanticizmus távlatai	45
Kisfaludy Sándor sikere	46
Berzsenyi és a romantikus meghasonlás	48
Katona József tragédiája	49
A magyar világkép	50
Bűn és bűnhődés.....	52
A kifejezés forradalma.....	53
Kölcsey és a reménytelen hősiség.....	55
Kisfaludy Károly vígjátékai.....	56
Vörösmarty hősi költészete	58
A romantikus világkép a színpadon.....	59
Az újonnan felfedezett költő.....	61
Széchenyi diadala	63
Széchenyi balsorsa	64
Jósika és a történelmi regény	66
Eötvös és a társadalmi regény	68
Kossuth, a népjogok apostola	69
Kossuth a száműzetésben	71
<i>///. Az önálló művészi kifejezés kora.</i>	
A népi klasszicizmus	73.
Petőfi egyénisége.....	74
Az Alföld és a szabadság dala	76
Petőfi elbeszélő költészete ...	79
Arany: a magyar klasszicizmus tetőfoka	80
A reális magyar világ	82
Arany öröksége	85

Jókai és a magyar regényforma.....	86
Költészet és való	88
Kemény, az első népszerűtlen modern.....	90
A magyar sors tükre	92
Tompa, a mélabú költője	94
Gyulai, a magyar ízlés törvényhozója.....	96
Madách és a lélek drámája.....	98
A művészi megoldás.....	100
A költő és műve.....	102
Deák és a kiegyezés.....	103
A realizmus kora.....	105
Vajda János gondolat-lírája.....	107
Arany László és az új világkép	110
Tolnai Lajos, a mai regény őse	112
Mikszáth kiábrándult humora	114
Gárdonyi és a kis élet költészete	116
Herczeg és a magyar beolvasztó erő	118
Ambrus, a nagyváros írója	120
A magyar expresszionizmus	122
Ady: a teljes kitárulás lírája	124
Móricz regényköltészete: utazás a lélekben	128
Babits, a nyugtalanság költője	130
Az új líra szerepköre	132
A dráma világsikere	134
Szabó Dezső faji mítosza	136
A megszállt terület csodája	139
A líra hangot vált.....	141
Németh László és a magyar európaiság	143
A mai regény fősodra	146
Új magyar köztudat	148
Ez a kísérlet	152